

Alutaguse
metsades

Jüri Parijõgi

ALUTAGUSE METSADES

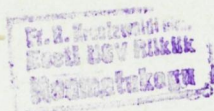
J. PARIJÕGI

ALUTAGUSE METSADES

MATKAMÄLESTUSI

— 70 —

 LOODUSE
KULDRAAMAT

~~SE~~
~~13923~~
395 556 W

K./Ü. „LOODUSE“ KEELELINE KORREKTOR H. PÜRKOP.
K. MATTIESENI TRÜKIKODA O./Ü., TARTU 1937.
K./Ü. „LOODUS“, TARTU 1937.

P Ü H A J Ä R V E L E

Kuues klass sõidab Pühajärvele õpireisule.

Seda reisu oodati juba ammu. Kogu talve koguti raha ja tehti kavatsusi. Kui siis Emajõgi lõppeks jääkattest vabanes ja kaldad ning luhad kaugelt üle ujutas, rõõmutseti: „Nüüd tuleb kevad, pääseb linnast välja!“

Lundi lubas paadisadamast palgata mootori ja sõita läbi kogu Eesti. Kui vesi jões iga päevaga tõusis ja koolimaja ees-uksest sisse tikkus, lubas Mihkel jalakäimise hoopis jätta, parve ehitada ja sellega sõita otse klassi, suure tahvli ette. Või jälle — Emajõge mööda Võrtsjärve, sealt Väike-Emajõge mööda Pühajärveni. Lubas seal ilusa majakese ehitada otse Pühajärve kaldale, kus siis teised võiksid peatuda, kui kord õpireisuga sinna jõuavad.

Pikal Eedil olid aga isesugused kavatsused. Ta leidis, et matemaatika ta viimaks murrab, peaks jätma kooli sinnapaika ja minema parvepoisiks. See alles oleks midagi! Ei ühtki ülesannet ega kera pindala! Sõidaks lauldes parvel jõge mööda alla ja vilistaks kogu maailmale. Juhiks pikkade udilatega parve ja — on meil mõni mure! — laulaks löökestega võidu, sest

laulda mõistab ta üle kooli. Ööseks tõmbaks parve kalda äärde, teeks tule üles ja pikutaks siis nagu elupõline parvepoiss või metsamees.

Aegamööda alanes Emajões vesi. Pedja jää läks alla, pontoonsild tõmmati peale ja koolimaja eest koristati purded. Poiste huvid ja soovid said teise suuna. Juba teati kõnelda, et linna taga kruusaaugus pesitsevat pääsukesed ja Raadi pargis laulvat ööbikukoorid ööd läbi. Andres — hüüdnimega Maksimum, sest ta oli kõige pikem poiss koolis — kiitles, et tema käinud juba luhal suplemas, ujunud ühest kaldast teise, küll olnud tore. Teised jälle teadsid kõnelda, et Kassitoomel olevat lehestik nii tihe, et võid luuremängus enese täiesti põdsastesse peita, nii et sind keegi ei leia.

Ehk küll kevad tõi linnagi palju uut ja huvitavat, ometi igatseti linnast välja. Juba mõnd aega sõitsid laevad Emajõge mööda alla. Selgesti võis näha kooli saaliaknast, kuidas reisi- ja lehvitasid mahajääjaile ja naeratasid vastu kaugetele luhtadele ning metsadele, mis asuvad seal linna taga. Poisid saatsid silmadega reisi- ja laevu ning ohkasid tasakesi: sinna kaugele niitude ja metsade vahele, õhu ja päikese kätte tahaksid nemadki. Seal võiks visata hundi- ratast, joosta niipalju kui süda lustib ja hingata värsket õhku täie rinnaga.

Nüüd siis viimaks on Pühajärve tee jalgade all. Varakult on poisid jaamas, igaühel on seljas tüse seljakott ja märkustevihk nõoriga nõop- augus. Lundil peale selle veel isa binokkel ilusa kollase rihmaga ja Eedil maakaart ning kompass.

Paks Mihkel jutustab ootavale poistesalgale, et ta pole maganud öösi silmatäitki, ikka on seganud kõiksugused taimede ja mullalõhnad.

„Ehk olid toidulõhnad,“ ütlevad naljatades teised, sest kõigil on teada, et Mihkel väga lugu peab söömisest, alati armastab ta midagi nosida või nährida.

Tuleb õpetaja. Rüsinal kogunetakse ta ümber ja päritakse:

„Kas ikka sõidame? Ega ole juhtunud mõnd äpardust?“

„Sõidame, sõidame,“ ütleb õpetaja ja läheb võtma pileteid.

Väike Arno, keda ta väikese kasvu pärast kutsutakse Andresele vastandina Miinimumiks, võtab välja õpireisu päeviku ja registreerib: Sõit on päris kindel. Kell 6,30 min. olime jaamas.

Arno on õpireisu päeviku kirjutaja.

Varsti on õpetajal piletid käes. Nüüd tammutakse jaama ukse ees ühelt jalalt teisele — millal see rong ometi tuleb? Mõni minut kärsitut tammumist — ja seal ta ongi.

Vagunitrepil vaatab Arno käeuuri, mis ta emalt suurte palvete peale kaasa saanud — punkt 6,40. Vagunis registreerib päevikusse kohe: õpireis algas kell 6,40.

Vagunis tungivad kõik akna alla, sest õpireisu kava järgi on mõnel ülesandeks kirjeldada maastikku vaguniaknast. Arno ei pane oma õpireisu päevikut kuhugi, ootab sündmusi, mis võiks kirja panna siinsamas. Mihkel avab seljakoti ja hakkab sööma, kuna Andres loeb hoolega vaguniseinal plakateid ja silte — see on

tema ülesanne, tutvuda reisumäärustega. Lundi seab binokli silmade ette ja püüab vaadata ka ugele. Pikk Eedi kogub kokku salgakese poisse ja alustab laulu.

Mööduvad Ropka, Aiamaa, Nõo — väike Miinimum on mures, et midagi iseäralikku ei juhtu, mis kõlbaks kirja panna. Lehitseb tühja kladet, kuhu on märgitud jaamad ning peatused, tahab siis lisaks kirjutada: mõned poisid laulsid vagunis. Kuid samas leiab, et see pole nii tähtis, et kirja panna.

Vapramäel tungivad kõik akna alla, siin on juba midagi vaadata. Tiheda metsaga kaetud mäekülm lendab mööda. Eemal niidud ja põllud, Elva jõgi lookleb nagu hõbedane pael värskelt roheliste niitude vahel. Nüüd lõpetab söömise ka Mihkel, tuleb akna alla ja hakkab seletama, et seal Vapramäe taga on Tõravere veski, sealt saanud nad mineval aastal väga head sepikut. Teised naeravad laginal: ega temal muud meeles ole kui sepik. Mitme päeva toidumoon tal õige kaasas on? Vaadaku ette söömisega, et lõpupoollel nälga ei jääks. Paar kilo sepikut on ta vist juba kinni pistnud.

„Kas nüüd paar kilo...“ seletab Mihkel aeglaselt ja läheb tagasi kohale, „aga natuke võtsin südamekinnituseks.“

Elvas tahab Lundi kõigile näidata seda maja, kus nad mineval suvel suvitasid, kuid keegi ei oska seda leida, ehk Lundi küll käsib vaadata otse tema sõrme suunas: just see halli katusega maja tolle suurema kõrval, madal kollane tara ees.

Kui Paluperasse jõutakse, kohkub väike Arno. Juba raudteesõit lõppes, ja temal päeva- raamatus ainult mõni rida. Viimased sõnad olid: „Vaguniaknast nägime Vapramäge. Elva jõgi ei ole kuigi suur. Üks mineva-aastane heinakuhi oli luhas, millest võib järeldada, et siin loomatoidu puudust pole olnud.“ Ei, kui see reis ikka nii edasi läheb ja midagi ei juhtu, siis jääb tema päevik tühjaks. Ah jaa, selle võib kirja panna: „Kell 8,50 jõudis õpireis Paluperasse.“ Kui poisid vagunist välja tulid, luges õpetaja nad üle, kõik 22 tükki olid alles.

Nüüd antakse kotid ja pakid omnibusele, juht lubab nad kõik ilusasti pagar Remmeli juures ära anda, kuid käib ühtlasi peale, et sõidetaks kaasa, tema teeks erakordselt odavalt. Kuid kaubale ei saada. Esiteks pole see sugugi reisukavas ja teiseks — tahetakse ometi jala matkata.

Eedi palub kangesti, et õpetaja paneks ta salga ette, sest temal on kompass ja kaart, Pühajärve tee on märgitud kogu pikkuses punase joonega, eksimist pole karta. Õpetaja lubab, ja reis läheb lahti. Varsti alustab teine Eedi, see Pikk, laulu:

„Tare taga tiigi ääres
mängis Miku Manniga.
Seal nad püüdsid konnapoegi
lõhkilöödud panniga...“

Teised laulavad kaasa, aga paks Mihkel avab kuuenõõbid, võtab taskust saiatüki ja hakkab sööma, ise lausub sealjuures:

„Mis nii viga rännata, nii kõnni minupärast või ümber maakera.“

„Nii — süües või?“ küsib Andres. „Tahaks õige näha, kas sa oösi ka sööd.“

„Eks istu kord mu voodi ette ja vaata.“

Keegi tahab hakata arvutama, kui palju umbes Mihkel toitu hävitab, esiti päevas, siis kuus ja aastas ja mitu keskmise suurusega perekonda sellega toidetud saaks. Mihkel heidab tüdinult käega:

„Jäta, kui võid, see nali on vana.“

Esimene puhkus tehakse Palu metsas. Nüüd võtavad teisedki jaamas taskusse pandud võileivad välja ja kinnitavad keha. Arno registreerib päevikus käidud kilomeetrid ja käimiseks kulutatud aja. Muidugi ei jäta ka tähendamata, et Palu metsas söödi ja puhati. Kuid ikkagi leiab, et see ei ole p ä r i s -sündmus, millest pike-malt kirjutada. Pärast sööki tahaksid poisid kangesti pidada käbisõda, sest parajaid käbisid on metsa all külluses, kuid õpetaja ei luba, vaid kiirustab teele.

Siitpeale hakkab päike kõrvetama armetult. Andres ja Jaan võtavad seljast kuued ja särgid — las seljad pleegivad. Pikk Eedi lakkab laulmast, sest sõnad kuivavad kurku.

Maastik muutub üha mägisemaks, siin mäekuppel, seal teine. Maantee lookleb paiguti mööda mäekülgi, teisal on aga mäed läbi kaevatud ja orud täidetud, nii et kõnni nagu sihti mööda. Niisugusel sirgel teel soovitatakse väikesel Eedil kompass taskusse panna, sest siin saavat läbi

ilma selleta — võtku oma kompass siis jälle välja, kui tee looklema hakkab.

Kurnakese mäel aga, kus õpetaja selgitab veelahet ja näitab, kuidas Väike-Emajõgi seal kaugel jookseb lõuna poole, Elva jõgi aga põhja poole, — läheb Eedi kaarti ja kompassi kõigile vaja. Jah, nii see on tõepoolest, seda näitavad ka kaart ja kompass.

Veidi maad edasi paistab aheljärvede rühm: Kurnakese, Jaanuse ja Kukemäe. Seisatatakse künkal ja vaadeldakse järvi.

„Järved on nagu hõbeliuad roheliste sametkallaste vahel,“ tuleb Arnole meelde *i l u s v ö r d l u s*, kirjutab selle kohe oma reisupäevikusse.

Hiljuti on sadanud ränka hoovihma, mis on uuristanud teevalli sügavad lohud ning kraavid ja viinud alla koormate kaupa liiva. Sama hävitustööd on vihm teinud ka mööda mäekülgi looklevail põldudel, lõiganud sisse sügavad kraavid ja vaod, toonud alla heinamaale põllumulda ühes seemnega ja tärkava orasega.

Heino, kes on saksa keeles tugevaim üle klassi, takseerib seda asja ja ütleb siis võõras keeles:

„Landschaft on siin küll ilus, aga Wirtschaft on kehv.“

Seatakse sammud Otepää alevi poole. Remmeli pagariäris on reisupaunad ees. Seal peatatakse ja kinnitatakse jälle keha. Mõned „lapiivad“ rahad kokku ja ostavad mitme peale pudeli mõdu. Teistele on raha rohkem kaasa antud, need ostavad igamees paar pudelit ja pakuvad sõpra-

dele. Mihkel ostab kilo sepikut ja arvab, et sellest alul piisab.

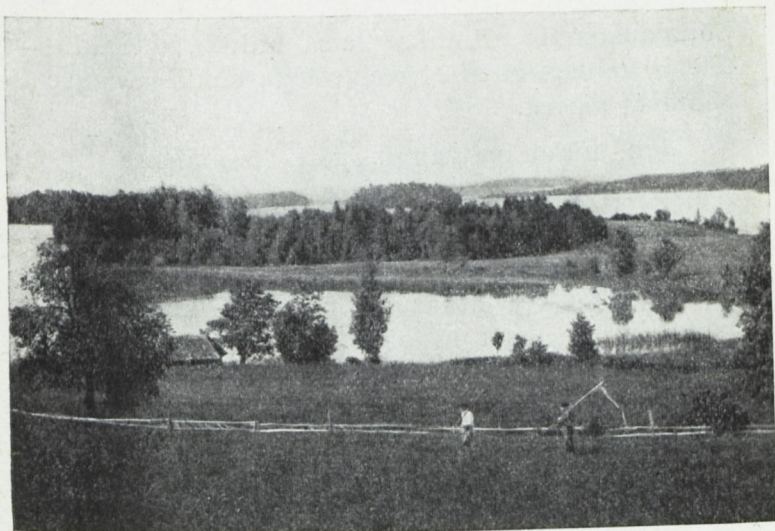
Nüüd läheb reis pool jooksusammul Pühajärve poole. Keegi ei vaata ümbruses metsatukka ega kuula õpetaja seletusi. Isegi Apteekrimägi jääb alul tähele panemata.

Kui viimaks jõutakse Pühajärve kaldale, jäädakse pettunult seisma — või niisugune ta ongi: loiguke vett ja paar-kolm saart keskel. Ei, kas ta niisugune ongi?

„Tulite suurte eelarvamustega,“ arvab õpetaja, „nüüd väike pettumus. Kuid pole viga, vaatame veidi ringi, siis ehk hakkame nägema ka ilu.“

„Jah, mis te siis õige ootasite,“ ütleb ka Mihkel, kes äkki on muutunud väga erksaks ning elavaks. „Arvasite vist, et vesi Pühajärves peab olema helepunane, või roosa, või helesinine... Et puud kasvavad Pühajärve saartel, lehed alla ja juured ülespoole...? Õpetaja, kas nüüd võime minna ujuma? Kus siin saaks kulpsu teha?“

Kuid õpetaja ujuma ei luba. Miks? Võidakse uppuda. Taga paremaks, nad mõistavad ju kõik ujuda nagu kalad. Ükskõik, ei saa. Ja hakkab jutustama hirmu ning õuduse lugusid õpireisijate uppumisest. Siinsamas Pühajärves uppunud kaks naisõpilast ja neid päästma rutanud naisõpetaja. Pühajärve põhi olevat petlik ja veesoojus õige muutlik, allikad andvat külma vett, võidakse saada kramp. Kuski mujal olevat kõige parem ujuja üle kooli uppunud madalasse ojasse, kus pole vett olnud isegi rinnuni — saanud

Pühajärv.

südamehalvatuse. Nüüd, palavusega, kõik kurjad näkid just ootavad ning varitsevad õpireisijaid poisse ja tüdrukuid. Õpetaja kõneleb nii kaua ja veenvalt, et poisid jäävad nõusse. Aga püksisääred võib küll üles käärida ja kalda ääres solistada.

Pärast puhkust ja lõunasööki võetakse ette paadisõit järvel. Siin ei saa õpetaja enam midagi parata. Neli paati lükatakse kaldalt vette ja poisid jagunevad meeskondadeks. Mihkel teotseb nüüd nagu elupõline merimees, söömise on ta jätnud lõplikult. Ta liigutused on julged ja painduvad, kõne kiiresti voolav, korraldused selged ning täpsed. Tema tunneb kõikide poiste võimeid mereasjanduses ja koostab meeskonnad.

Sõnalausumata allutakse laisa Mihkli korraldusile ja kellelgi ei tule meelde teda nokkida suure söömise pärast.

Soo, nüüd on valmis, sõit võib alata!

„Pikk Eedi, laul lahti! Aga üks tubli merimeeste laul.“

Ja Eedi alustab „Meripoiga“. Mihkel sõidab oma paadiga ees ja käsutab nii, et on kuulda üle kogu järve. Need ei olegi õpireisijate paadid, vaid viikingite laevastik suurel merel.

„Sõidame Ojamaale ja vaatame, mis teevad sealsed kaupmehed.“

„Ei, sõidame Ridala randa Ingvari eest kätte maksma.“

„Pole õige!“ hüüab vana merimees Mihkel, nii et kaldad ja saared kajavad. „Sõidame Venemaale, Novgorodi linna uut riiki asutama.“

Ja riigiasutajad vajutavad aerudele peale. Kahju, et ei ole vöödilist purje ja musta meriröövlite lippu. Kuid seal võtabki Maksimum seljast oma triibulise spordisärgi ja tõstab selle aeru otsas üles.

„Hurraa! Meil on puri!“

Noored riigiloojad sõidavad läbi kõik saared ja asutavad igal pool ühe tubli viikingiriigi. Kahju ainult, et merilahing jääb pidamata, sest õpetaja on sellele kindlasti vastu. Siiski läheb Mihklil korda ennast läbimärjaks teha, kuidas — see jääb teistele mõistatuseks. Teised peavad leppima ainult sellega, et nad üksteist veidi pritsida saavad.

Tagasisõidul ei olda enam viikingid, vaid Oxfordi üliõpilased kevadistel sõudevõistlustel, nagu oli hiljuti lugeda ajalehes. Paadid rivistuvad ja Mihkli märguandel algab sõit. Nüüd ei kõnelda sõnagi, taktis tõusevad ja vajuvad aerud. Paadid künnavad vett, higi hakkab jooksuma mööda sõudjate põski, pihad võtab valusaks, kuid sellest pole midagi — meeskondade au on kaalul. Esimesena tuleb kohale Mihkli paat. Kergelt hüppab tüse poiss kaldale, pühib käega laubalt higi, kobab taskust sepikukannikat ja lausub:

„Vett siin Pühajärves ikka on.“

Siis tuleb Maksimumi paat, siis Lundi oma ja kõige viimsena see, kus asuvad õpetaja ja Arno Miinimum. Olgu peale, tema võitu ei tahagi, aga sellest sõidust võib juba midagi päevikusse kirjutada.

Pärast paadisõitu ärkavad teaduslikud huvid. Nüüd leitakse jälle õpireisu kavad, jagunetakse rühmadeks. Väiksem Eedi hakkab kaardi ja kompassi järgi määrama kohti, Andrese rühm otsib veetaimi, mõned mõõdavad puude kõrgust geomeetria abil, nagu ise seletavad. Viikingite pealik Mihkel ei hooli nüüd enam millestki, ta leiab üles ennemalt pooleli söödud sepikutüki ja hakkab seda nosima. Ta on jälle aeglane ja loid nagu alati. Arno valib paraja koha ja täiendab oma päevikut kiirvisetega Pühajärvest.

Tulevad ka teised koolid, enamasti veoautodel. Käivad paar sammu kaldal ringi, näitavad näpuga: „See on Pühajärv,“ ja sõidavad jälle edasi.

Teised ei tulegi autost maha, vaid näitavad sealt-
samast näpuga. Seda ei või Mihkel enam kannata-
tada, paneb oma sepikutüki taskusse ja hakkab
pragama:

„Ah nii nad siis rändavad ja käivad õpireisul.
Sõidavad autoga siia ja näitavad näpuga — vaa-
dake, kus Pühajärv. Parem vaadaku kodus pilt-
postkaarte. Meie mehed aga...“

Enne õhtut vaadatakse läbi öömajaks mää-
ratud Pühajärve mõisamaja, keldrikorrast kuni
pööninguni. Kahju, et ei saa teda tõsta siit Tartu
Auriku tänavale — neile koolimajaks ta sobiks.
On kaunis asi, kui veidi kõbida.

Õhtuses kavas on: kuulata pargis ööbikute
laulu. See aga mehi suuremat ei huvita. Ainult
Arno kaob teiste hulgast, istub järvekaldale
kännu otsa ja hakkab jätkama päevikut. Ehk
õnnestub kirja panna midagi luulelist. Esiteks
ei taha head mõtted tulla. Noor kirjanik närib
pliiatsiotsa, laseb silmad käia üle järvepinna ja
ootab inspiratsiooni. Siis kirjutab: „Kõik on vaikne
Pühajärve kaldal, ainult lehed sahisevad tasa,
ööbikud laulavad ja rohi kasvab. Järve pind
läigib nagu hõbe, eemal on hämar...“

Kodukorra järgi peaksid kell üksteist kõik
magama, kuid see ei lähe nii ruttu. Lundi ei
leia oma binoklile kuski sobivat kohta, Andres
kurdab, et ta selg põlevat lõunasest päevitamisest
nagu tules. Mõni teeb alles nüüd üllatava lei-
duse — varba all on vill. Pikk Eedi ja Heino
magavad ühe teki all, hakkavad äkki norskama
ja vilistama läbi nina.

„See on kõik koerus, mis õpireisu kavas pole ette nähtud,“ pahandab Mihkel ja paneb viimse pala suhu. Siis palub õpetajat, et see midagi jutustaks merimeestest või maailma-reisijaist. Ega saadagi muidu rahu, kui õpetajal tuleb alustada juttu poistest, kes sõitsid paadil üle ookeani. Siis lõpuks tuleb unevanamees Pühajärve mõisa akna alla, viskab paar peotäit uneliiva poistele silma — ja rahu ongi majas.

Kui õpireisijad järgmisel hommikul ärkavad, on päike juba suures kõrguses. Üks Viljandimaa algkool on sõitnud autoga mõisa ukse ette. Neil on järv juba nähtud ja sõrmega näidatud. Nüüd ruttavad siit edasi Võrumaale, sealt Petserisse. Üks väike poiss on joosnud auto juurest omavoliliselt eemale, käega katsuma, kui soe on Pühajärve vesi. Selle ekšimuse eest peab ta nüüd seisma kümme minutit auto kõrval „nurgas“. Teised ootavad vaikides, kuni aeg täis saab, ja auto võib kihutada edasi.

Lauldes väljub mõisamajast Pikk Eedi. Nähes väikest mulki auto kõrval „nurgas“, vangutab pead ja lausub:

„Ebamugav reisimine selle veoautoga, ei saa autole kaasa võtta klassinurka, kuhu poisse seisma panna, ilma et selleks oleks vaja kulutada kümme minutit kallist sõiduaega.“

„Kui tehnika areneb, siis tuuakse klassinurk autol õpireisule kaasa,“ lisandab Maksimum ja läheb järvele õhetavat selga pesema.

* * *

Selle päeva kavas on tutvumine aleviga, kõik linnamäele ja ümber järve.

Alev poisse suuremat ei huvita. Pikk Eedi ja Maksimum leiavad, et siin võib vaadata vabalt üle majakatuste. Oleks siin mõni pilvelõhkuja, siis küll... Aga kirikumõisast tuntakse huvi, sest siin pühitseti esimest korda sini-must-valge lipp. Õpetaja jutustab, et 4. juunil 1884 sõitnud siia posthobustel hulk noori eesti üliõpilasi, endisele kaasvõitlejale, kirikuõpetajale külla, kaasas seltsi sini-must-valge lipp. Neid värve ei tohitud Tartus näidata, sest saksa üliõpilased olid eesti koondiste ja värvide vastu. Tartust välja sõites oli lipp hoolega mähitud ja riidega kaetud, aga paar kilomeetrit enne Otepääd harutati lipp lahti ja lasti lehvida — esimest korda. Siin, kirikumõisa saalis pühitseti need värvid Eesti Üliõpilaste Seltsi lipuks, hiljemini sai nendest värvidest rahvus- ja riigilipp. Siis ei võidud seda muidugi aimatagi. Noored üliõpilased olid rõõmsad, andsid töötuse töötada oma rahva kasuks. Töötusi on peetud nende meeste ja ka järgmiste põlvete poolt — selle lipu all loodi iseseisev riik.

Miks valiti just need värvid, on neil mõni tähendus? Seda kindlasti ei teata, seletab õpetaja edasi. Ühed ütlevad, et sinine tähendab põhjamaa taevast, must — kodumaa mulda ja valge — eestlase südamepuhtust. On veel teisi seletusi.

„Olgu kuidas tahes,“ lausuvad poisid, „aga ilusad on küll meie lipuvärvid. Nüüd peaks siin lipu sünnikohal kõrge varda otsas lehvima ööd

kui päevad suur sini-must-valge lipp. Või peaks seda kohta tähistama mõni mälestusmärk... siis oleks õpireisijail hea vaadata.“

Lahkutakse alevist. Otepää linnamägi üllatab kõiki. Ei, nii suurena ja võimsana teda ei kujuteldud. Kus võis olla siin värav, kus püsttara? Aga ligipääs võis olla küll raske, praegugi on mäe ümbrus pehme ja soine, mis siis veel seitsmesaja aasta eest. Siin algaski eestlaste esimene vabadussõda. Ajalooraamatus seisab: 1208. a. tungisid sakslased Otepää maalinna kallale ja vallutasid selle. Kust poolt nad võisid tulla?

Poisid ronivad mööda mäekülgi üles, mõned möödavad nõlvade kaldenurki — ei, äkiline on ta küll! — teised püüavad määrata kõrgust. Siis jäädakse vallile seisma. Siin on kindlasti astunud mõnegi vahva sõduri jalg, siin vallil nad seisid mõõkade, kilpide ja odadega. Seal veerel võisid olla onnid. Rüütlivägi tuleb, eesti mehed valmistuvad kaitsele. Juba korraldatakse tormiredeleid, ronitakse mööda mäekülgi üles... Vanem teeb viimseid korraldusi, äge lahing algab. Vihisedes lendavad nooled vallilt alla. Seal heidetakse põlevaid rattaid alla, teisal pillutakse pealetungijaid kividega... Oleksid eestlasil siis olnud praegusaja kahurid ja kuulipildujad, sakslasil aga ikka nende raudrüü, mõõgad ja piigid, ei siis oleks eestlasist võitu saadud. Ei, päris imelik on viibida siin linnamäel, pigistad silmad kinni ja ootad, et mõni imevägi kannaks sind seitsesada aastat tagasi muistsete vabadusvõit-

luste juurde. Kes oli siis vanem, kas oli ka nendevanuseid poisse kaitsejate hulgas...?

Linnamäelt läheb teekond edasi Kaga talu suunas, sealt Väike-Munamäele. Väike Eedi sammub kompassiga ja kaardiga jälle ees, kuid jääb mäestikus orienteerumisega tihti hätta ja kutsub õpetaja appi.

Jah, siin on alles mägesid, kuppel kupli, kühm kühma kõrval. Igal sammul avanevad uued vaated ja kohad. Ühel mäenõlvakul jäävad kõik seisatama nagu käsu peale.

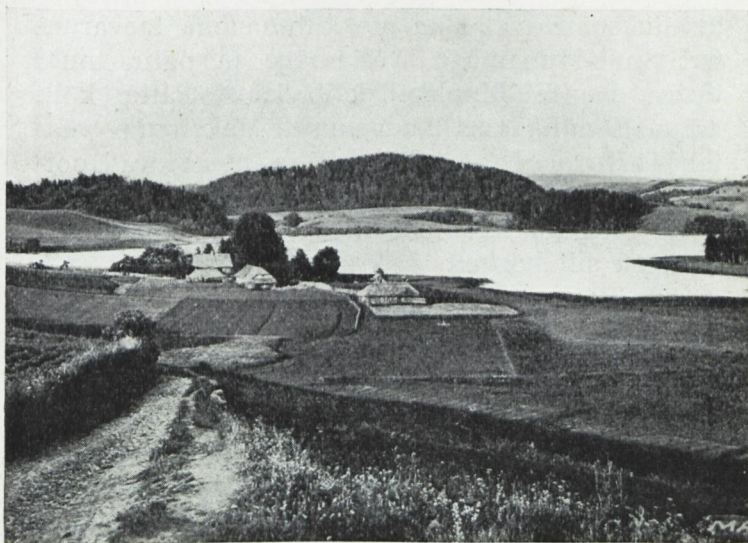
„Peatume siin veidi ja vaatame.“

„Küll sa oled ilus, kodumaa!“ lausub väike Arno ja istub mättale. Samas võtab välja reisu-päeviku ja kirjutab sinna õnnelikult leitud lause.

„Ei, mida kauem siin peatud ja mida rohkem vaatad, seda ilusam on,“ leiavad ka teised.

Õpetaja hakkab seletades küsima nende kuplite tekkelugu, kuid teda ei kuulata ega panda tähele. Nii hea on lasta silmadel rännata ühelt mäekünkalt teisele. Siin künnab mees, liikudes piki mäenõlvakut, seal orus sööb kari — kõik on siia selgesti näha. Kõik värvid on imepuhtad, mahlakad, õhk imeliselt selge. Ja talu seal eemal on nagu pildil, õlimaalil.

Kaga talu taga ongi Väike-Munamägi. Õpi-reisijaile ei näi see sugugi kõrgemana ega ilusamana kui teised. Kuid arvatakse siiski, et küllap on ta täpselt mõõdetud ja ulatub teistest kuplitest tublisti peajao kõrgemale.

Väike-Munamägi.

Munamäe jalal vaadatakse kella, ja siis algab rühkimine üles mäetippu mööda järsku nõlvakut. Selgub, et kõige kiiremini jõuab mäe otsa ronida Pikk Eedi, tarvitades selleks täpselt viis minutit. Kõige viimasena tulevad õpetaja ja väike Arno oma päevikuga, nende käik kestis kaheksa ja pool minutit.

Mäe tippu jõudnud, laseb Eedi kohe laulu lahti: „Minge üles mägedele!“ Hingeldades lõovad teised kaasa, ja varsti kõljab võimas laul üle kogu Otepää mägise maa. Kahju, et see mäetipp ei ulatu pilvedeni, siis laulaks nii, et kajaks kogu Eesti! Aga silm ulatub siin kaugele. Lõunast paistavad silmapiiril Haanja kõrgustiku tipud,

arvatakse leidvat sinavate kühmadena taevaranal Suur-Munamäge, Vällamäge ja palju muid tippe. Lundi binokkel käib käest kätte, kõik tahavad näha veel kaugemale. Maksimum vaatab Tartu poole — tahaks näha, mis teevad poisid Auriku tänaval ja mis tunnid neil nüüd on. Arno teeb märkusi päevikusse ja täiendab neid visetega siit kõrgelt.

Munamäelt ei taheta kuidagi lahkuda. Siin on nii hea laulda ja vaadata kaugele üle mäekuplite ning metsatukkade. Tuleb üles üks Võrumaa kool, mitte veoautol, vaid Pukast jala. See juba meie meestele meeldib. Selle kooliga sobitatakse sõprust ja aetakse juttu. Ühine mäng ja ühised vallatused. Tuju tõuseb kuni ülemealikseni. Mõned poisid lubavad võtta kogu selle mägise maa ja viia kuhugi Tartu lähedale, kas Tammeväljale või Ropka taha. Teised jälle tahaksid viia Pühajärve Toomemäele ja seal lahti lasta — saaks näha, mis ta õige teeks!

* * *

Hobusemäel on meeleolu jälle rahulik. Vaadeldakse Pühajärve ja Väike-Emajõe looklemist all orus. Väike Arno ütleb veel kord:

„Tõesti, mida kauemini siin Pühajärve ümbruses liigud ja mida rohkem näed, seda ilusam on.“

Väike-Emajõe alguses imestellakse, kui väike see algus ikka on. Ja nii suureks ning laiaks

paisub Tartu kohal, eriti kevadeti suurvee aegu!

„Iga algus on väike,“ ütleb Mihkel elutargalt ega taha sillalt kuidagi lahkuda. Kahetseb, et tal ei ole mootorpaati, vähemalt süstagi. Hakkaks siit süstaga sõitma ja laseks mõne päevaga koolimaja ette välja. Lubab selle reisu edaspidi kindlasti teha, veel pikemagi, Peipsini välja.

Edasi läheb teekond päris rahulikult. Nüüd võib õpetaja küll jutustada siinsete pinnavorimide tekkimisest, juhtida tähelepanu taimestikule ja mullapinnale. Nüüd kuulatakse teda rahulikult, esitatakse koguni täiendavaid küsimusi. Kangru lahe ääres leitakse kolmandat korda, et Pühajärv ja Otepää mäGINE maa on tõesti ilusad. Jah, nüüd mõistetakse küll, miks eesti kirjanikud armastavad siin suvitada. Siin tahaksid nemadki mõne aja elada, kalastada ja ujuda, läbi käia kõik need kohad, mis nüüd veel käimata jäävad.

* * *

*

Õhtul jõutakse tagasi Pühajärve mõisamajja. Nüüd on jalad väsinud, ei kipu enam jooksmata ega hüppama. Rõõmus jutt ja lõbusad laulud jäid kuhugi sinna Munamäele või Väike-Emajõe algusse.

Paluperasse tagasi sõidetakse tehniliste abinõudega, omnibusega — enam ei ole jõudu ega jalakäimiseks tuju.

Rongis jääb Pikk Eedi kohe tukkuma, Arno kirjutab päevikusse viimsed read, saab kokku kaheksa lehekülge — kas peaks sellest piisama? Teised korraldavad taimekogusid, üleskirjutisi ja jooniseid. Jutt katkeb, jaamades ei vaadata vaguniaknast välja — rõõmsal õpireisul on lõpp.

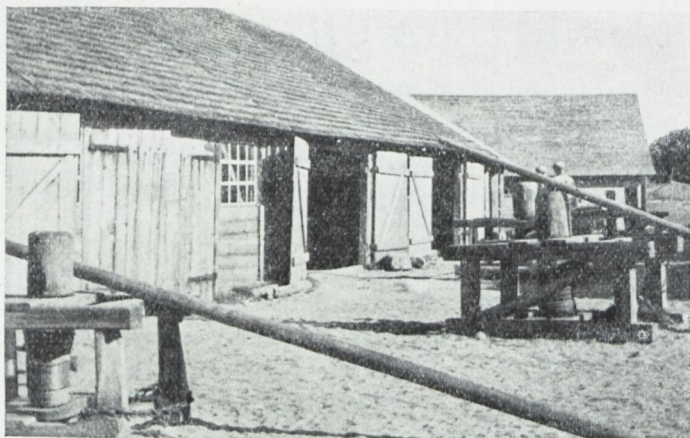
1931.

KALURITEGA UHTJU SAARELE

See ei olegi saar, vaid laidude rühm Kunda lahe vastas, kilomeetrit 18—20 rannast. Harilikult ei ole neid laidusid rannast näha, ainult ilmamuutuse eel kerkivad nad kõrgele ja peegelduvad taevarannal tumedate joontena. Uhtju tuli paistab küll randa, jõuad iga pilgutuse vahel parajasti lugeda neli.

Ühel päeval saan kaubale Eisma kaluritega, kes sõidavad Uhtju laidude piirkonda kalastama, et nad mu kaasa võtavad oma püügiretkele.

Varakult istun rannas kivil ja ootan ära-sõitu. Kalurid võtavad võrgud vabedelt maha, köidavad kive külge ja korraldavad muud vajalist. Kõik see toimub peaaegu sõnalausumata, aeglaselt, mõõdukalt. Vanal Madisel on kustunud piip suunurgas, selle ta võtab aeg-ajalt suust, kui mõni asi kohe ei klapi, sülitab laias kaares kividele, paneb siis piibu teise suunurka ja vaikib jälle. Nähtavasti ei ole siin midagi, mille pärast maksaks sõna raisata. Madise pojapoeg Juhan, nelja- või viieteistkümne-aastane poiss, oskab samuti vaikides ja aeglaselt talitada nagu vanaisagi. Ta ongi täiesti vanaisa moodi, samasugused naeratavad silmad, kõrged põsenukid ja tugev lõug.

Joh. Triefeldti foto.

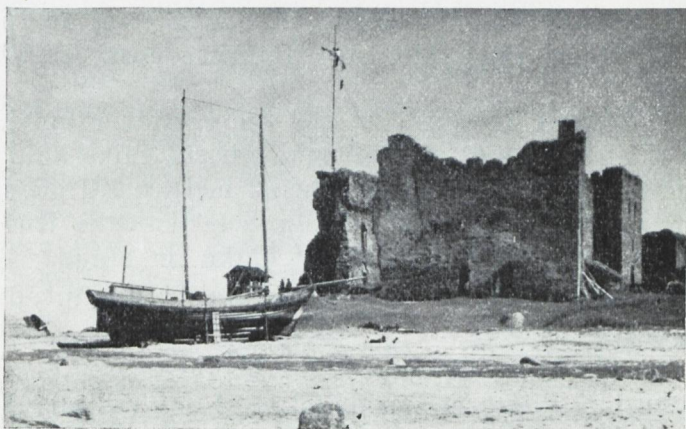
Paadikuurid Eisma rannal.

Varsti ongi kõik valmis, võrguribid korrapäraselt paadis, veelätker ja toidukotid kohal. Juhan toob sületäie peeneks lõhutud puid, asetab need käila ja küsib siis vanaisalt:

„Kas tikukarp kaasas?“

Vanaisa ei lausu sõnagi, lööb aga käega tasku pihta, kus krabiseb tikukarp.

Siis pean mina ronima paati. Mehed aga tõstavad üles määratu pikad saapasääred ja hakkavad paati vette tõukama. Rand on madal — sammu kaks- või kolmkümmend sulistavad mehed paadi kõrval, siis ei krigise paadikiil enam vastu põhjakive ja mehed ronivad paati. Siin märkan, et noor Juhan ei suuda kogu aja pidada õiget kaluristiili: kuna vanaisa ja teised paadiosanikud üle parda venivad aeglaselt, asetab Juhan käed paadiservale, tõmbab keha teras-

Joh. Triefeldti foto.

Toolse lossivaremed.

vedruna pingule ja viskab siis jalad üle ääre nagu akrobaat. Sealjuures otsib naeratusvine aset ta suunurkades, kuid ei leia paika ja kaob kõhe, ainult silmadesse jääb helkima naeruläige.

Vana Madis haarab tüüripuu kaenlasse ja hakkab juhtima, teised tõmbavad purjed üles. Puhub paras läänetuul, kiiresti lõikab paat laineid. Pean aru, kuidas meestega juttu sobitada, kuid alul ei taha see kuidagi minna. Noogutatakse ainult peaga või antakse ühesõnalisi vastuseid.

Aegamööda kaugeneb Eisma rand, hakkab paistma Rutja ja Karepa rannapalistus — ikka valge liivajoon ja tume metsasein. Nüüd paistavad Toolse lossi varemed — vana hall valvur seal neemeotsal. Juhan märkab, et silmitsen lossivaremeid, ja küsib äkki:

„Kas peaks tõsi olema, et Toolse lossi keldrist läheb maa-alune tee Rakvere lossi keldrisse?“

Seletan Juhanile, et see on vaevalt usutav. Vanades lossides oli küll maa-aluseid käike, kuid need lõppesid harilikult lähedal metsas. Nii pika maa-aluse käigu järele ei olnud tarvidustki. Küsitav, kas siin üldse säärast käiku on olnud.

„Kui vana see loss võiks olla?“ huvituvad nüüd ka teised.

Seletan, et üle nelja ja poole saja aasta. Edasi jutustan sellest, et siin Seljal või Lontovas olnud vanasti suur sadam, kust palju vilja välja veetud. Sadama kaitseks siis see loss ehitatudki.

„Kas on tõsi, et vanal ajal oli palju meriröövleid ja kas Toolse lossis ka elasid meriröövlid?“ pärib jälle Juhan.

„Meriröövleid oli küll, aga Toolse lossis nad ei elanud, võib-olla meriröövlite vastu ta ehitatigi.“

„Kas sa näed,“ arwab nüüd ka paadiosanik Kusta. „Kaua ta siis varemeis seisab?“

Mul on hea meel, et jutt hakkab sobima. Kõnelen sellest, kuidas Vene-Liivi sõja ajal rüütlid lossi maha jätsid venelasile ja ise Tallinna pagesid ja kuidas paarkümmend aastat hiljem Rootsi kindral tuli Viiburist üle Soome lahe jää ja lossi omakorda venelasilt ära võttis. Sellest ajast ta seisabki varemeis.

„Vaata aga, vaata,“ arwab jälle Kusta. „Ela siinsamas lähedal ega teagi, mis vanasti on olnud. Nüüd tarvitavad Toolse mehed lossikeldrit pani-

paigaks, hoiavad seal oma silgutünne ja kala-
korve.“

Mõne aja sõidame taas vaikides. Nüüd pais-
tab siia merele selgesti vahutav Pühakari, Kunda
laht ja sadam ühes valge majakaga, üks aurik ja
mõni purjekas reidil. Kõige selle taga heinamaa-
riba ja tumeda müürina kõrge kallas. Üle kõige
aga ulatuvad Kunda tsemendivabriku korstnad.
Letipää neem vilgub lainete vahelt nagu valge
joon, siis kaob meresinasse.

Mida kaugemale sõidame, seda enam tuhmu-
vad üksikasjad rannas ja seda selgemini joo-
nistub taeva tagaseinal kõrge kalda siluett. Tean,
et see kõrgeim kühm paremal on Korismännik
ja too seal vasemal Malla mõis. Tean juba poi-
sikesepõlvest, et need on esimesed merimärgid,
mille järgi laevad võtavad kursi Kunda sadama
peale.

Nüüd lahkub Kunda sadamast aurik, sõidab
otse meie eest läbi ja kaobki varsti silmist. Eemal
loksub üksik mootorpaat lainetel. On see mõni
kalur või salakaubavedaja?

„Küllap on piiritusekuller,“ arvavad mehed
muiates. „Vist siit Letipää või Kalvi kandist...
ootab ööd.“

Hakkan ettevaatlikult pärima, kas ka nende
mehed käivad salapiiritust vedamas, kas on huvi-
tav, kas piirivalvega palju sekeldusi olnud? Kusta
muigab — kes sellest siis kõneleb. On ehk nen-
degi rannast käidud, on ehk mõnegi uus maja
selle sulisevaga ehitatud... kes sellest siis kõne-
leb. Ega praegu tasugi enam käia, Soomes isegi
viin vabal müügil ja koduranda tuua — sellest ei

tule midagi välja. Eks ole sekeldusi ja lahinguidki olnud piirivalvega... on mõni mees surmaga saanud... ei tasu vaeva.

Nüüd naeratab vana Madis, sülitab üle parda ja hakkab siis kõnelema nagu endamisi. Jah, nüüd aetakse suuri kasusid taga, peetakse lahinguid piirivalvega... Kui tema noor oli, siis veeti salakaupa rohkem lõbu pärast, oli hea meel, kui said piirivalvet tüssata, muud ei tahtnudki. Neid kasusid... neist ei küsitudki, aga veri hakkas isemoodi surisema, kui tulid pimedal ööl kohvi- või tikulaadungiga maale — kas läheb õnneks või ei lähe? Just kui kaardimängija — kas tuleb äss või ei tule? Kukuti mõnikord sisse ka, võeti hobune ja vanker ära ühes tikukoormaga. Ega sellest suurt kahju olnud, selle tarvis peetigi vanu setukaid ja vankrilogusid — las läheb. Trahvi maksis küla ühiselt. Kõik olid nagu ühte mütsi vandunud, keegi ei andnud teist üles. Nüüd lähevad mehed isekeskis riidu ja annavad üksteist üles.

Eks ükskord juhtus temal noorpõlves Vene ajal naljakas lugu. Tuldi tikulaadungiga Toolse all maale, öö oli pime, kõik näis hästi minevat. Kuid piirivalve oli haisu ninasse saanud, varsti teatati tulijaile, et luure on väljas. Mis sa tahad teha? Tema pärajasti tikukoormaga kordoni all lepikus, kõik käigud ja teharud piirivalve poolt sisse võetud. Selgesti oli kuulda, kuidas porut-sik ise sõitis ratsahobusel kordonist alla just temast mööda. Tema seisab kadunud Lõorensi Matiga koorma kõrval, süda väriseb mõlemal — kas läheb korda või ei lähe?

Viimaks märkavad sealsamas lepiku ääres mäekülje sees kordoni kartulikoobast — sinna tikukastid sisse! Mati ronis koopasse, tema andis kätte. Mõne minutiga oli koorem paigal. Siis ronisid mõlemad vankrisse, heitsid sinna küliti ja lasksid vanal ruunal sammuda just piirivalvuriie peale. Ise ümisesid laulu. Varsti on soldat hobuse suu kõrval — stoi, pea kinni! Kust tulevad, kuhu lähevad ja mida veavad? — Kundast tulevad, salakaupa veavad. Otsitakse vanker läbi, kirutakse tulist kurja — ja lastakse minna. Järgmisel päeval tuhniti läbi kogu vald, kõik majad — ei midagi. Ja ometi nähti paati merel, teati kindlasti, et tikulaadung tuleb.

Pärast oli hea hooletu kordoni koopast tikke võtta ja vähehaaval müügile saata. Sügiseks müüdi vabastati kartulikoobas, et oleks piirivalvel, kuhu kartuleid panna.

Nii jah, veeti vanasti salakaupa! Kes siis välja läks suurte kasude peale, või kes hakkas lahinguid pidama! See oli mäng — kord võitis piirivalve, kord nemad. Omajagu julgust ja osavust ta nõudis ja... kavalat pead.

Vana Madis jutustab kõike seda pikkamööda ja rahuliku muigega, aeg-ajalt sülitab üle parda ja nihutab piibu ühest suunurgast teise. Aga ma näen, et silmad säravad ja käed värisevad erutusest tüüripuul. Nii ta võis noorena mängida huvitavat mängu piirivalvega, kus tuli kord võitjaks tema, kord piirivalve. Pojapoeg Juhan kuulab vanaisa juttu huviga, huuled kõvasti kokku pitsitatud ja silmad rahutult valvel. Kas on ta vanaisalt pärinud sama mängukire?

Nii juteldes kaob aeg. Varsti paistavadki meie ees madalad Uhtju saared, kolm-neli paljast iiiva- ja kiviseljandikku vees. Vana Madis juhib paadi alul saartest mööda, nii kilomeetrit poolteist või paar põhja poole. Seal võetakse purjed maha ja hakatakse võrke sisse laskma. Juhan ja Kusta sõuavad, vana Madis ise hakkab harutama võrgukangast ja laseb seda osaval käel libiseda üle parda merre. Ja imelik küll! Võtab enne mütsi peast, vaatab korra taeva poole ning jätkab kogu aja tööd palja päi. Kas palus oma loomusele taeva õnnistust? Olen nii näinud maal vanaisasid külvi alustamas.

Võrgud sisse lastud, sõidetakse kõige suuremale laiule, kus asetseb neli-viis tühja onni. Need on õige lihtsad ja algelised ehitised, pooleldi maa sees, neid tarvitavad ainult kalurid püügi hooaegadel. Ühte säärasesse onni tuuakse moonakotid ja peenekslõhutud puud ning seatakse elamine sisse, nagu Juhan ütleb. Paat jääb alul rannal ankrusse, ööseks tõmmatakse see muidugi maale.

Teised jäävad onni juurde „elamist sisse seadma“, kuna mina lähen saart läbi käima.

Ega siin olegi midagi läbi käia. Saar paistab igale poole kogu ulatuses. See on umbes poole kilomeetri pikkune ja 200—300 meetri laiune kruusa- ja liivaseljandik meres. Liiv rannas on nii sõre ja täis peenikesi kive, et valus on käia palja jalu. Kuid ta on nii puhas ja puutumatu, et ei tahakski siia jätta inimese jälgi. Lained voolivad kaldaliiva iga tuulega isemoodi.

Kängitsen jalad ja teen ringi ümber saare. Ikka sama puhas liiv ja siledad kivid. Tasaselt rulluvad lained randa ja kaovad siis jälle. Taimestikku siin peaaegu ei olegi: kaks kidurat-kidurat mäнди ja hõredalt teravaid leeterohtusid, nende vahel looklevad siin ja seal liivaherned.

Kogu saar aga kubiseb lindudest, kuhu aga lähed, seal tõusevad su eest lendu tiirud ja hakkavad vihaselt häälitsedes lendlema su peakohal. Mõnes kohas on nad nii õelad, et tikuvad sulle nokaga vopsusid andma. Haaran siin ja seal pihutäie kruusa ja peletan kisajaid eemale.

Leiangi kohe nende õeluse põhjuse: kogu saar on täis nende pesi, pead astuma õige ettevaatlikult, et mitte tallata peale mõnele rohus takerduvale tiirupojale, kes sind märgates teeb paar hädist jooksusammu, siis aga jääb abitult kõssitama leeterohus, oodates oma saatust. Mine nüüd ikka, rumal loom, mis sa kardad ja häälitsevad nii hädiselt, ega ma sulle midagi tee! Ja teie, seal üleval, ärge kisage nii kurjasti ega roojastage vahetpidamata alla, mina teie poegadesse ei puutu! Tiirude haudumisaeg on juba möödas, harva leiad mõne pesa munadega, kuid abituid poegi on täis kogu saar.

Käin saare läbi risti ja põiki. Vaatlen tulepaaki, mis automaatselt pilgutab oma valvsat silma iga nelja sekundi tagant, püüan arvata välja nende kidurate mäндide eluiga, siis aga jään jahmudes seisatama — viis risti. Viis lihtsat puuristi. Nimed peal ja uppumise aeg. Seisatan nende ristide ees kaua... „Mihkel Eiskop. Uppus

22. sept. 1930.“ Tekst on selge ja lihtne nagu Vana Testamendi salm, tõeline ja karm nagu elu.

Pärast saan teada kalureilt, et mehed uppused kojusõidul ühel ilusal sügispäeval siinsamas saare lähedal, kilomeetrit pool või veidi enam rannast. Sõideti saarelt rahulikult ja rõõmsas meeleolus minema, jutustab vana Madis, ei olnudki tugevat tuult. Kõrraga sai paat nagu mingisuguse tõuke alt ja läks ümber. Nemat, rannasolijad, ruttasid küll kohe appi, kuid ei jõudnud päästa enam kedagi. Leidsid ainult kummulikäändunud paadi ja viis mütsi laineilt. Kuidas võis paat ümber minna, kui ei olnud tugevat tuultki? Ei tea, küllap sattusid veetaluse kivi otsa, mis paadi ümber viis. Kõige kardetavam on paadile just säärane veetalune kivi, mis sõidul kiili riivab, see viskab kohe paadi ümber. Imelik, et nad säärane kivi otsa pidid sattuma! Küllap oli see nende saatuse, kus nad selle eest pääsesid, arvab vana Madis ja lükkab piibu ühest suunurgast teise.

Küsin lähemaid teateid saarte kohta. Vana Madis seletab, et see kõige suurem, kus praegu asume, on Uhtju saar. Neem või kividerida, mis põhja poolt saarest jookseb merre, on Hallisaar. Seal lähedal on meri sügav, suured hallid hülged käivad seal puhkamas. See laid siin Uhtju läheduses on Raudloo, too — Salamaa, sellest ida pool Sirgamadala, ilma suuremate kivideta kruusaseljandik.

Kogu see laidude rühm kuulus vanasti Kunda ja Selja mõisale. Kuidas need mõisade vahel jaotatud olid, seda tema ei tea. Aga seda teatakse

küll praegugi jutustada, et kui vanasti mõni laev seal hukkus või meri midagi väärtuslikku randa uhtis, siis olid mõlema mõisa omanikud vana mereõiguse põhjal sealt saamas.

Nüüd sõidame Juhaniga naaberlaidudele, esiti Raudloole, pärast teistele. Need on samasugused kruusa- ja kivistühmad keset sinetavaid voogusid, nagu eelminegi, ainult palju väiksemad. Ühele nendest on mereloodijad ehitanud vaatetorni ja asetanud lipud, mille järgi toimetavad mere sügavuse mõõtmisi saarte ümbruskonnas. Seda tööd teevad nad juba kevadest saadik, teab Juhan kõnelda. Sõidavad igal hommikul Rutjalt siia, toimetavad mõõtmisi ja lahkuvad siis jälle.

Parajasti sõidabki randa mereloodijate paat. Teen nendega kaasa ühe sõidu merele. Neli meest istuvad aerudel ja sõuavad aeglases taktis, üks nendest loeb aerulööke ja hõikab aeg-ajalt: „Viis! kümme! kakskümmend!“ Iga kord heidab siis loodija, kes seisab käilas, loe vette ja hüüab omakorda kaptenile: „Kaheksa! Kümme! Põhjas suured kivid! Savi!“ Kapten istub päras, hoiab kaenlas tüüripuud ja märgib oma raamatusse loodija poolt hüütud arvud. Teatava maa järel määrab kapten ise sekstandiga asukoha ja kirjutab andmed raamatusse.

Nii kestab ühetooniline töö vahetpidamata. Teatava sügavuseni jõutud, pöörduakse ümber, asutakse saarel olevate lippude järgi teisele jõe-
nele ja jätkatakse mõõtmist. Istun kapteni kõrval, vaatlen taevast ja pilvi.

* * *

Vastu õhtut sõidame Juhaniga tagasi suuremale saarele. Teised tulevad vastu, ühisel jõul tõmbame paadi rannale. Onni ette kivide vahele on tuli tehtud, Kusta küpsetab kartuleid. Siis seab Juhan sinnasamasse korda magamisaseme, lahutab alla purje, mis tal selle tarvis lahti võetud ja paadist kaasa toodud. Onni ei taha keegi pugeda, sest õõ tõotab tulla vaikne ja soe. Päike vajub merre, jättes veepinnale punase virvenduse. Tuuleõhk raugneb, lained jäävad uniseks.

Sööme õhtust. Siis toetub vana Madis seljaga vastu kivi ja paneb piibu käima. Teeb seda täna vist esimest korda, ehk tal küll piip hommikust saadik suunurgas. Püüan alustada juttu, küsin teateid nende viie risti kohta. Madis jutustab lühidalt ja selgelt. Nii ja nii oli — eks see ole nende saatuse. Kas on ta ise siin läheduses olnud merehädas, kas on siia teisigi uppunud? „Eks ole oldud tormis mitmes ja mitmes kohas,“ tuletab Madis vanu asju meelde. „Pika elu jooksul on juhtunud mõndagi.“ Paneb uue piibutäie käima ja hakkab siis heietama mälestusi, nii... omaette.

Jah, eks ole siia Uhtju ümbrusse uppunud teisigi kalamehi. Juba tema isa teadis kõnelda... Aga see Uhtju saar ongi ju vana jutu järgi kalamehe naise haud.

Vanaviisi jutt räägib, et vanasti elanud Letipääl noor kalamees — Selime olnud nimi — oma noore naisega. Naise nimi olnud Uhtija. Nojaa, elanud seal ja käinud kahekesi merel kalu püüdamas. Väga õnnelikult elanud. Kord sügisel sattunud tormi kätte... lõõnud paadi ümber...

Mees ujunud küll Letipääle välja, aga noort Uhtijat pole suutnud päästa, see uppunud siia praeguste Uhtju saarte kohale.

Mehel oli naisest kahju, ilus noor naine oli. Hakkas siis mees naisele merre hauaküngast ehitama, yedas Letipäält paadiga liiva ja kive sinna kohta, kuhu naine uppus. Vedas ja vedas, kuni täitis mere ja hauaküngas ulatus vee alt välja. Siis oli aga mees juba vana ja suri ühel päeval oma naise hauakünkal... Sedaviisi see saar saigi. Pärast hakati teda kutsuma uppunud naise järgi Uhtju saareks. Jah, eluaja ehitas oma naisele hauaküngast...

Võib-olla on Salamaa saar saanud oma nime Selimest. Nüüd on siin need viis risti. Eks ta ole nüüd kalmukünkaks ka teistele. Tema noorpõlves hukkus siia karile üks taani purjekas, keegi ei pääsenud. Kuidas kellegi saatus on.

Kadunud Eiskopi Mihkliga — nad on temaga ühealised — olid ühel sügisel viis päeva saarel paigal, torm ei lasknud tagasi. Toidumoonna oli napilt kaasas, see lõppes juba teisel päeval... Joogivett tuli püüda laialilaotatud purjega vihma-piiskadest. Poleks olnud neidsamu liivaherneid, oleksid nad kindlasti jäänud siia Selimele ja Uhtijale seltsiks. Liivahernestega toitsid endid kõik need päevad, kuni rauges torm ja pääsesid minema.

Olid siis mõlemad alles noored, Mihklilt kuulis siinsamas seda vanaviisi juttu esimest korda. Sinna Uhtija juurde Mihkel siis läks vanas põlves... nüüd on siin puurist... Kuidas kellegi saatus on.

Vana Madis vaikib, koputab piibu tühjaks ja poeb purjeääre alla. Ei julge teda enam kõnetada. Tõusen kivilt ja sammun randa. Uniselt loksuvad lained kivide vahel. Kunda ja Uhtju tulepaagid pilgutavad teineteisele silmi. Tiirud puhkavad kõrges leeterohus. On nii vaikne siin Uhtija kalmukünkal.

Lähen tagasi onni juurde. Rahulikult puhkavad Madis ja Kusta, kuna noor Juhan kõneleb unes. Heidan purjele, võtan palitu peale ja sulen silmad. Ööhäälte suigutusel uinun.

Hommikul oleme varakult jalul. Päike tõuseb otse merest ja hõbetab laia veevälja. Võtame võrgud välja ja alustame tagasisõitu. Koduteel mõtlen:

„Oleks mul siin väike majake, põgeneksin igal suvel siia mõneks ajaks, elaksin üksi oma mõtetega nagu Robinson kaugel saarel.“

1932.

KUNDAST SUURSAARELE

Sõidan Kundast Suursaarele.

Istun aegsasti Suursaare meeste silgujaala pardal ja ootan ärasõitu. Mõlemad kaptenid — laevaomanikud — on läinud „üles“, nagu öeldakse siin rannas, s. t. on läinud maale, Kunda alevisse ostusid tegema. Laevas askeldab ainuke madrus ja ühe laevaomaniku kümneaastane poeg Vilho.

Vilho jutust selgub, et ta on kevadel lõpetanud alakoulu — soome algkooli alama astme — ja sügisel on juba kansakoulu — rahvakooli — poiss. Jah, pea need aastad lähevad, ega ta nii noor enam olegi, kevadel sai kümneaastaseks. Nüüd tuli isaga siia Virusse, et vaadata, kuidas siin ka elatakse ja mis tehakse. Madalad maad siin igal pool ja palju rukkipõlde.

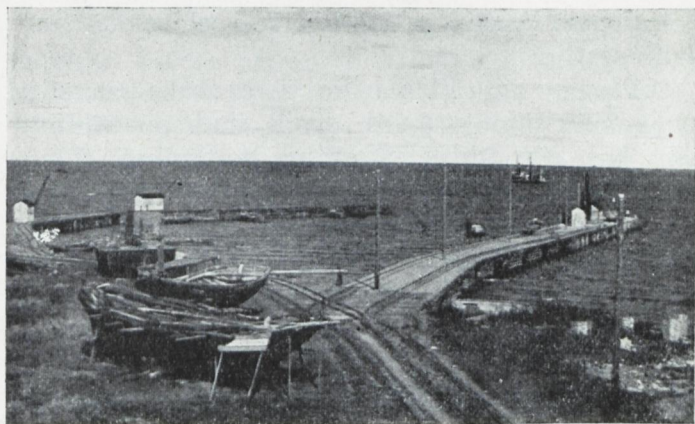
Käis isaga ka Rakveres laadal ja nägi seal tohutu palju hobuseid, üks ilusam ja väledam kui teine. Neil seal Suursaarel oli talvel ainult üks hobune — talvisel postivedajal. Vastu kevadet lõppes seegi ja siis ei olnud kogu saarel ühtki hobust. Nüüd on küll jälle kolm hobust, sest tehakse teed kahe küla vahel, ja seal on hobustel tööd. Tema palus küll isa, et see ostaks siit ühe

varsa, kellega võiks ratsa sõita, aga isa ei olnud nõus — heina piisab ainult ühele lehmale, ja kus selle varsaga sõitagi — kodus puha kõrged kaljud. Selle spordikampsuni isa talle küll ostis siit ja tolle kirju mütsi.

Vilho läheb maale luusima, mina vaatlen sadama elu ja tegevust. Need on kõik vanad tuttavad kohad ning teerajad, kus jooksin poisikesena pikad päevad otsa. Kuid ometi on kõik põhjalikult muutunud! Siis kees sadamas suved läbi vilgas elu ja töö. Ikka seisis reidil mõni kümme, viisteist purjekat, oodates tsemendilaadungit, või eemal tohutu suur inglise aurik sõelaadungiga vabriku tarvis. Auriku tulek oli sündmuseks kogu sadamale ja ümbruselegi. Aurikule sõitis loots vastu ja tõi ta sadamasse, aurik andis kolm korda tulles ja minnes jämedat vilet, mis oli kuulda mitme kilomeetri kaugusele. Inglise madrused käisid maal, ja neid sai õige vaadata — pikad piibud suunurgas või tubakarulid põses, sülitasid kollast virtsa sadamasillale ja tee äärde, kust läbi läksid. Aurikuil saime ka meie, poisid, teenistust — vintsi juures, mis vinnas söekorve laevaruumist üles. See oli kerge töö, tuli aga kraani käänates vints käima lasta või seisu panna, nii kuidas vaja. Rubla maksti päevas, ja see oli kuulmatu hea teenistus.

Päris pidupäevad sadamas olid kevadel ja sügisel, kui saaremehed, s. t. soomlased Suur-saarelt, Tütarsaarelt, Lavassaarelt või ka Soome rannamailt, sõitsid siia oma jaaladega silku tooma ja siit kartuleid ning vilja viima. Kuid sellest olen juba mujal kirjutanud pikemalt.

Kunda sadam.

Nüüd on elu sadamas soigus ning surnud. Vabrik saadab oma tsemendi turule peamiselt raudteed mööda, harva kui mõni suurem laev eksib sadamasse.

Sõja ajal põlesid maha vanad viljaaidad, pikad tsemendikuurid lagunevad iseenesest või lammutatakse, et päästa, mis päästa saab. Töölisi ei näe sadamas ühtki, vana puksiirlaev roostetab kaldal ja „Kajaka“ kõrtsi akendele on lauad ette löödud.

Vähest elu ja liikumist sadamasse toovad soomlaste silgujaalad ja mootorpaadid, kuid endisi „saaremeeste pühi“ enam ei peeta. Silgulaadung kaubeldakse telefoni teel Rakvere ülesostjale ja see toimetab need veoautodel Rakveresse mõne tunniga. Sõbrakaubandus, kus soomlane müüs või vahetas oma silgud vilja vastu Viru sõbrale, on kadumas täiesti, ainult mõned

Tütarsaare taadid peavad seda veel vanast harjumusest.

Praegu on sadamasilla ääres kaks jaalat ja paar-kolm mootorpaati. Kõik nad on sõitnud siia kas eile õhtul või täna hommikul. Silgulaadung on ära antud, kartulilasti saamine teeb viivitust, sest Viru maamehed oma kartulitega ei ole nii käepärast võtta nagu Rakvere ülesostja, muidu sõidaksid kõik tagasi juba täna õhtul.

„Jah, ajad on muutunud,“ seletab üks Suursaare vanamees, kellega sobitan juttu ja kes kõige rohkem mulle meenutab toda vana saaremeest, keda olen harjunud nägema poisikesepõlves. „Vanasti oli Lontova reis (ta tarvitab ikka seda Kunda sadama vana nimetust) suur sündmus, millele valmistuti kauemat aega ette ja millest pärast kaua räägiti, nüüd on see päevareis. Sõidad hommikul välja — kuus tundi põristab mootor üht otsa — õhtuks või järgmiseks hommikuks oled tagasi.“

Vanamees paneb tubakarulli põske ja heidab tüdinult käega, temale see rutt ei näi meeldivat. Vanasti võis ju ka soodsa tuulega selle maa viie-kuue tunniga maha seilata, aga tuli mõnikord ka päevade viisi teel olla. Siis oli ka aega selle maailma elu üle järele mõelda. Nüüd aina kihutamine ja rutt. Ei tea, kuhu nad peaksid kippuma, ühtviisi eluõhtule jõuavad kõik. Suur-saares on praegu üle viiekümne jaala, igas jaalas on mootor sees, mõni mees ei tõmba kogu suve jooksul purje üles, ehk küll käib Stokholmis ja Riiaski kaubareisul.

Vanamees kaob tahalaeva, kohendab kokkupandud purje ja otsib muudki tegevust. Tal näib kahju olevat, et vanad head ajad on möödas.

Nüüd tulevad alevist minu reisulaeva omanikud. Mõlemad on alles noored mehed, moodsas linnariides — sinisest ševiotist ülikonnad, kollased kingad ja kaabud. Laevas pannakse kaabud ära, nende asemele tulevad inglise nokkmüt-sid. Ainuke madrus paneb selga sinisest puldanist moodsa tööülikonna. Jah, riietuseski on toimunud muutus. Minu poisikesepõlves käisid kõik saaremehed pikkade säärikutega, seljas olid kampsunid ja peas karvased talimütsid. Nüüd neid enam ei näe, kõik on muutunud.

„Võib-olla mõnel Tütarsaare taadil näete veel pikki säärikuid, karvaseid kampsuneid ja talimütse,“ seletavad meie laevaomanikud, kellega asjast juttu teen. „Meie saarel ei käida enam kalalgi säärikutega, asemele on tulnud pika säärega kummisaapad.“

Mehed päästavad silla küljest köied, tõukavad jaala eemale ja panevad mootori käima. Põrisedes hakkab jaala liikuma, purjesid muidugi üles ei tõmmata, tuul olevat selleks liiga vähene.

„Kuue tunni pärast oleme Suursaarel,“ lausub üks laevaomanikest ja asub tüüri juurde.

Jah, seda ma tean juba tollelt vanalt taadilt, tean ka, et see aeg on liiga lühike selleks, et maailma asjade üle järele mõelda.

Ühetooniliselt põriseb mootor ja kergelt künnab jaala merd. Möödume Letipää neemest ja Toolse lossi varemeist.

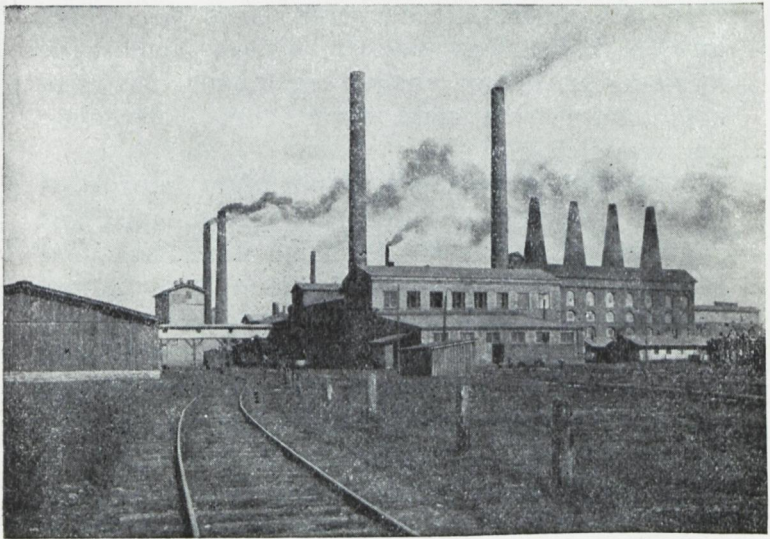
Suuril silmil vaatab väike Vilho kaugenevat rannapalistust ja pöörab siis silmad mere poole — Suursaar ei paista veel. Aga Kunda kõrgele kaldale paistis ta küll sinavate kühmadena — isa ise näitas ja ütles, et see on Suursaar seal kaugel mereseljal.

Vaatlen poissi ja püüan aimata ta mõtteid. Millest unistab praegu see kaluripoeg, kuhu kannavad teda ta mõtted ja unistused?

Kui palju kordi istusin ise poisikesena kõrgel kaldal, vaatlesin sinavat Suursaart ja üksikut purje merel. Tahaks veel kord tunda samu igatsusi ning soove ja mõelda samu mõtteid. Ei olnud siis piiri mõttelennul ega võimatut unistusel. Rändasin oma mõttekujutuses tormisel merel, kaugel põhjas ja palavas lõunas. Elasin mitmekordselt läbi kõik merimeestelt kuulnud ohud ja seiklused — nii tundide kaupa, päevade kaupa.

Millest unistab nüüd Vilho — kas merimehe, lenduri, sõduri või kinonäitleja kutsest? Suurisaarel ei ole kino, võib-olla ei tunne ta veel selle võlu. Poiss keksib paar tiiru laevalael ringi, siis tuleb minu juurde ja näitab papist hobust, mille oli ise ostnud Rakvere laadalt. Võib-olla on Vilho unistused tulised täkud, lainetavad rukkipõllud — kõik see, mida kodusaarel ei ole. Kes teab.

Nüüd möödume Uhtju saartest, tumeda viiruna paistab Eesti rannapalistus, selle kohal musta pilvena Kunda vabriku suits. Eemal taevarannal tukub üksik puri, teisalt ilmub auriku suitsupilv, kuid kaob mõne aja pärast jälle.

Kunda tsemendivabrik.

Päike on juba loojas, kui paremalt hakkab vilkuma Tütarsaare tuli. See on madal saar, tumeda viiruna paistab ta mereseljal. Tean selle saare kohta vana juttu, et vanasti olnud see saar ilma elanikkudeta, siis aga sattunud sinna üks merehädaline soome poiss ja eesti piiga. Need abiellunud ja nende järeltulijad olevat praegune saarerahvas. Seepärast olevat ka tütarsaarlaste keel midagi vahepealset eesti ja soome keele vahel.

Juba ilmubki põhja poolt silmade ette Suur-saare siluett, esiti ähmaselt, siis ikka selgemalt ja selgemalt. Seisan jaalakeulas, vaatlen uhket kaljumürakat, mis süngena ning monumentaal-

sena üha selgemini joonestub taeva tagaseinal. Suveöö hämaruses paistab, nagu liiguks see hiigla-kaljusein ise meile aegamööda vastu ja nagu tõuseks ta mere rüpest ikka kõrgemale taeva poole.

Üks laevaomanikest tuleb minu juurde ja hakkab jutustama Suursaarest. See on üksainus suur kaljumürakas keset Soome lahte, kaksteist kilomeetrit pikk põhjast lõunasse ja kolm-neli kilomeetrit lai. See kõrgeim tipp on Lounatkorkia, ulatub 158 m üle merepinna, too tume sein seal keskpaigas on Haukavuori, 142 m kõrge; too kaugem kühm saare põhjaosas on Pohjoiskorkia, 106 m üle merepinna. Lounatkorkia ja Haukavuori paistavad sinavate kühmadena Viru randa, kuna nende vahepealne maa kaob mereselja taha. Nende kahe kühma järgi virulased sageli arvavad, et on tegemist kahe saarega, tõepoolest on aga üks ja sama Suursaar. Lounatkorkiale ja Haukavuorile paistab Viru rand, ilusate ilmadega Kunda vabriku suits, mujale Viru randa ei näe.

Kas on kogu saar kalju või on ka põllu- ja heinamaad? Puhha üks kalju, põllulapikest siin ei ole, olgu siis, et mõni on oma aeda korvitäie kartuleid maha teinud. Aga heinamaad on. Kaljude vahele on aegade jooksul kogunenud maakamarrat, nii et nüüd kasvatab heina. Kui aga seda heinamaa pinda veidi kaevata, leiad alt vana tuttava halli kalju. Iga kalur ühe lehm-mullika ikka peab ja oma perele sellest piimavalgusest piisaks, aga suvel tuleb siia palju suvitajaid Soomest, siis peab ka piima Soome mandrilt sisse

vedama. Vilja ja kartuleid tuuakse Eestist, neil on oma tarviduseks nende ainete tollivaba sissevedu.

Millest siis elatakse, palju siin elanikke on?

Elanikke loetakse siin üheksasaja ümber kahe küla peale kokku. Jah, kaks küla on — saare põhjaosas Suurküla, lõunaosas Kiiskinküla. Nemad on Kiiskinkülast. Põhjakülas on kirik, kauplused ja valitsusasutised. Nüüd tuleb ka neil sõita esiteks Suurkülasse tollivalitsuses laeva klaarima, siis tuleb tagasi pöörduda oma külla.

Millest siin elatakse?

Meri on nende põld. See on küll tujukas ja petlik, kuid on leiba andnud isadele ja isaisadele ja annab neilegi. Peatulu on räimepüük, talvel käiakse hülgepüügil, suve jooksul saad ehk mõne kaubareisu teha Soome rannalinnade vahel — ja nii elataksegi. Nemad on oma jaalaga tänavu teinud ühe Riia-reisu, ehk õnnestub saada veel mõni ots.

„Kas see sulisev, too valge vedelik on Suur-
saare meestele ka teenistust andnud?“ küsin
naljatoonis.

„Sellest palju ei räägita,“ vastab samas toonis
laevaomanik. „Võib-olla on mõnele teenistust
andnud ka. Võib-olla on aidanud Suursaare
meestele mootoreid jaaladesse muretseda...
Praegu on saarel üle viiekümne jaala, ühtki ei
ole ilma mootorita. Ega nüüd sellega enam tee-
nistust ole.“

Sõidame mööda saare lõunaosast. Järsk hall
kalju laskub otse merre, teisal on kalju küljest

lahti murdunud suuremad ja väiksemad kaljupangad ning moodustavad rannajoonel rusuhunnikud. Suursaarlane seletab, et meri on siin õige sügav — paarkümmend meetrit rannast on mere sügavus üle neljakümne meetri. Ma peaksin nägema seda kaljurusulist kallast tormi aegu, siis keeb ja vahutab rand nagu Imatra, ei pääse siis ükski paat randa ega merehädaline kaljule, kõik peksab puruks vastu kalda kaljusid ja rahne.

Kuidas maabuvad siis omad kalurid, juhtuvad ju nemadki mõnikord tormi kätte jääma ja peavad randa pääsema? Külade all maabuvad, külad asetsevad lahesoppides, seal on tormide aegu vaiksem ja rand madalam.

Kell 12 möödume Kiiskinkülast. Suveöö hämaruses võib näha väikese lahe sopis kobara maju, kokkusurutuna kaljude vahel. Ümberringi kõrged hallid kaljud, keskel rannas küla — sellistena olen piltidel näinud Skandinaavia rannakülasid. Küla ees on väike laht, mis just eriti kaitstud ei ole tormide eest. Lahes kümmekond jaalat ankrus. Laevamehed ütlevad, et talveks viivad Kiiskinküla mehed oma jaalad Suurküla sadamasse varjule, mis on mere poolt tormide vastu kaitstud muuliga; tollirevisjonis tuleb alati käia Suurkülas.

Kui Suurkülasse jõuame, valitseb seal täielik öörahu. Kõik hääled on vaikinud, tuled kustunud, ainult tulepaak muuli otsal pilgutab oma valvsat silma mere poole. Siin on väike, kuid hästi kaitstud sadam, jaalasisid ja mootorpaate täis. Meie jaala laseb ankru sisse ja jääb ootama

Suurküla Suursaarel.

tollirevidenti. Vilistatakse, hõigatakse, vibutatakse laternat, kuid tollirevident ei tule, nähtavasti magab kõige rahulikumat und. Viimaks sõidab meie laeva ainuke madrus maale, äratab tolliülema ja toob ta laevale. Nüüd vaadatakse läbi kõik toiduainete tagavarad, mis Eestist kaasa toodud. Kõik on tollideklaratsiooniga täpselt kokkukõlas, salakaupa ei ole.

Tolliülema paadiga pääsen ka mina maale. Lahked laevaomanikud soovivad kõike head, kutsuvad end külastama ega taha sõidutasust kuulda. Märgin üles nende aadressi ja luban Vilhole Eestist saata toreda hobuse pildi ja kui soovib, siis ka rukkipõllu pildi.

Tolliülem viib mu reisubüroosse, kust mõninga otsimise järel mulle juhatatakse korter. Selgub, et Suursaare külastamine ja seal suvi-

tamine on Soomes praegu moes, seepärast registreerivad kõik majaomanikud oma vabad toad reisibüroos, et sissesõitjail oleks kerge korterit leida.

* * *

*

Kui järgmisel hommikul ärkan, on esimene käik randa. Kalapaadid on merelt juba tagasi. Rannal kalaaitade ees istuvad naised ja roogivad kalu. Saak on tänavu üldiselt hea, kuid kevadine räim on lahja ning rihmjas. Liigun aitate ridade vahel, sobitan juttu ja vaatlen tööd. Mind lubatakse õhtul kaasa võtta võrku laskma ja hommikul loomust ära tooma, kui viitsin aga vara ärgata.

Rand haiseb kalaroogetest ja soolasilkudest. See on tuttav lõhn juba poisikesepõlvest, selle töid soomlased alati endaga kaasa, kui tulid Kunda „saaremeeste pühale“, see oli nende riiete juures külaski käies, kui käidi kaubasõpru vaatamas. Nüüd on neil aga kalasoolamisel ning rookimisel seljas erilised tööriided, mis hoitakse siinsamas kalaaitades, koju neid ei viida. Jah, näen ka seda, et pikkade säärttega soome saapad on kadunud, mehed kõnnivad aitate ümber kõrgeis kummisaabastes.

Kogu küla kalaaidad on koondatud küla servale randa, kuna mujal on rand puhas ja isegi liivane. Liivarand ulatub Suurküla alt üle neemeselja kuni järgmise laheni, umbes poole kilomeetri pikkuselt. Selles lahes käivad suvitajad suplemas. Seal neemeseljal liivamäes on ka saare kalmistu — kuhu nad muidu oma surnuid ma-

taksid? Teist liivaküngast nägin küla taga kiriku läheduses, kuhu olid koondatud kogu küla kartulikoopad. Ka Kiiskinküla lähedal on väike kruusamägi, kust võetakse kruusa uue tee silutamiseks.

Muidu on aga Suurkülale samuti hallid kaljumäed raamiks nagu eile merelt nähtud Kiiskinkülalegi. Valged ja punased majakesed — täiesti soome laadi ehitusega — on korratult kobaras. Külatänavad on igal pool paari meetri laiused jalgteed. Ja millekski siin laiemad tänavad, ei ole siin hobusemehel teist mööda lasta — kogu Suurkülal ei ole ühtki hobust. Need kolm hobust, kellest Vilho kõneles, asuvad Kiiskinkülal ja on töös uue, ehitatava tee juures. Siin ei ole hobuse kabjajälge ega rattarööbast teel. Ja mis siin hobusega tehagi — põldu ei ole kellelgi lapikestki ja kogu hobusega sõidetav tee saarel võib olla kilomeeter pikk, rohkem mitte, Suurkülalast saare põhjaossa Pohjoisrivile. Kui kord uus tee kahe küla vahel valmis saab, võib juba 6 km hobusega sõita. Nüüd toimetab kalur heinad küünist koju suvel kaarikuga, mida ise veab eest ja naine tõukab tagant, talvel veab aga hülgepüügi-kelguga. Samuti ei ole siin rattasõiduteed rohkem kui sama kilomeeter maad Suurkülalast Pohjoisrivile. Üht jalgratast silmasin saarel, mis vahet pidamata tegi sõite mainitud kahe punkti vahel. Kogu liiklemine saarel ja ühenduse pidamine kahe küla vahel toimub kas jala üle kaljumägede või paadiga merd mööda. Rohkem vist küll paadiga, sest alati, kui ronisin üles küla taha kaljule, nägin mootorpaate, mis põri-

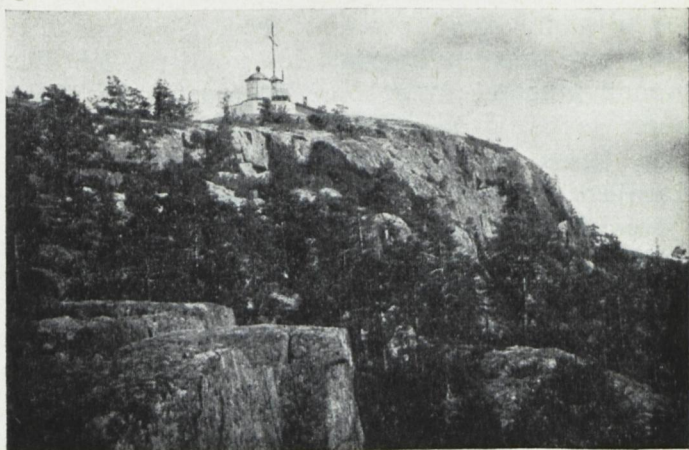
sedes sõelused kahe küla vahet. Talvel käiakse merejääd mööda. Tahaks teada, kuidas liiklevad nad siis, kui merd mööda ei saa ja kaljud on libeda lörtsi või jäätisega kaetud.

Suursaar on Soomes praegu moes, seda kinnitati mulle mitu korda. Siia tullakse suvitama kauemaks ajaks või lõbureisule paariks päevaks. Alalist ühendust saare ja Helsingi ning Kotka vahel peab aurik kolm korda nädalas, kuna laupäeviti ühepäevasuvitajaid tuleb kahe-kolme aurikuga. Suvituselu on koondunud Suurkülasse, kuna Kiiskinkülas mõni üksik rahulikku puhkust otsib. Suurkülas on ka mõnusused, mida moodne suvitaja vajab — restoran jazzbandiga, kohvikud, kauplused ja post, kuna Kiiskinkülas need puuduvad. Mõni ühepäevasuvitaja ei saagi kaugemale kui aurikult restorani, kus siis kogu päeva lõbutseb, kuni aurikuvile ärasõidule kutsus — on ikkagi Suursaarel käinud.

Erilisi suvilaid siin ei ole, küll on aga kalurite oma elamud nii sisse seatud, et neid võib suvitajaile välja anda kas tubade viisi või kogu maja, kuna ise kolitakse suveks saunakambritesse ja aitadesse.

Uitan mööda külatänavaid, vaatlen elu ja tegevust. Kohalikud elanikud on tagasihoidlikud, askeldavad omaette saunakambrite ja aitade ees, kuna tooniandvad on suvitajad, silmapaistvalt suvitusriides ja nooremad veidi lärmika käitumisega.

Saan jutule paari külapoisiga ja kutsun neid kaasa küla taha kaljudele ronima. Poisid harjutavad parajasti noort kutsikat istuma ja käppa

Pohjoiskorkia.

andma, on minu vastu esiti umbusklikud, et mis sinna mägedesse ikka minna, on seal küllalt rönitud; ma vaadaku parem, kuidas koer mõistab juba käppa anda, üleile ei saanud ta veel sellega hakkama. Kui aga poisid kuulevad, et olen Virust, siis jäävad nõusse, peavad veidi aru ja otsustavad mind viia Pohjoiskorkiale.

Sinna läheb teerada põhjapoolselt külaservalt. Turistide tarvis on teesildid ning -viitad üles löödud puude külge. On ka väga tarvilik, sest teerajast kaljul ei ole suuremat asja, ei jää ju kaljule jalajälge ega kulu sinna mingit rada. Sammaldunud kaljupinnal tunnend veel kohta, kust sammal rohkem kulunud, aga kus sammalt ei ole, seal kaotad teeraja kohe käest. Poistel ei ole vaja viitaid ega teerada, nagu hirved hüppavad nad mu ees mööda kaljukülgi ja viivad Poh-

joiskorkiale kõige otsemat teed. See on kõrgeim tipp saare põhjaosas. Ida poolt pääseb üles mööda lausikut külge õige hõlpsasti, aga lääne poole laskub mäekülg alla äkiliste terrassidena. Mäe tipus on tuletorn ja piirivalve vahipost. Parajasti on käimas mere-kaitseliidu õppused ja Pohjoiskorkial on nende laager. Mehed askeldavad telkide ümber, määravad sekstandiga kaugusi, kuna lotad-naiskaitseliitlased keedavad sööki.

„Vaadake nüüd sinna,“ seletavad poisid õige asjatundlikult ja veenvalt. „Sealt paistab Soome rand, aga Viru randa siia näha ei ole. Kui lähete Haukavuorile ja Lounatkorkiale, siis näete ka Viru randa.“

Nad jäävad oma koeraga kaitseliitlaste telkide juurde, mingu ma nüüd Pohjoisrivile ja sealt mööda merekallast külla tagasi. Põhjoisrivi on siit kiviga visata, otse trepist alla, mööda kaljuranda ikka edasi; sealt läheb lai tee külla.

Jätan poisid sinnapaika kaitseliitlaste juurde askeldama ja sammun trepist alla, nagu juhata tud. Põhjoisrivilt viib tõepoolest sile ning ühetasane teerada külla — küllap see poistel kõik teada on. Siin ongi too ainuke teerada kogu saare kohta, kus saab jalgrattaga sõita, kilomeeter maad või veidi enam.

* * *

*

Õhtul käin kaluritega võrku laskmas. Umbes päikese loojamineku ajal sõidavad kõik kalurid välja, võrguribid korralikult paadis. Kogu saare ümbrus kihab mootorpaatidest, vaikne mere-

pind kannab mootorite pöörinat edasi nagu hiiglasuur trumm. Meri on sügav, ei olegi vaja kaugele sõita — kilomeeter, kaks, rohkem mitte, ja juba võid võrgud lasta nii sügavale kui tahad.

Parajal kaugusel jäetakse mootor seisu, üks paadiosanikest haarab aerud ja hakkab sõudma aeglases taktis, kuna teine alustab võrguribi vettelaskmist. Võrgud lastakse kaunis sügavale, sest pinnal on vesi soe ja räum ei liigu väga soojas vees. Osavalt harutab mees võrgukangast ja laseb libiseda üle parda vette, ikka üks ribi teise järel, ainult kupud erimärkidega jäävad merepinnale, millest igaüks oma võrgud tunneb.

Kas on juhtunud, et torm mõnikord võrgud purustab ja neid kätte enam ei saagi? Mis seda rääkida, kõike on juhtunud. Meri on tujukas, meri annab, meri võtab. Alles möödunud sügisel kaotas üks paat kõik oma võrgud, pani küll saare lähedale vette, kuid torm purustas ankrunöörid, uhtis võrgud randa ja peksis puruks vastu kaljusid. Palju kahju teevad ka hallid hülged, kes lähevad võrkudest kalu saama, takerduvad sinna ja lõhuvad meetrite viisi võrke. Kõike juhtub, miks ei juhtu. Meri on küll nende põld, kuid ta on palju tujukam ning petlikum kui Viru meeste maalapike. Paljud leiavad oma viimse puhkepaiga külmades voogudes — see on juba nende saatus, peab leppima. See kaljune kodu ja petlik meri on leiba andnud nende isadele, küllap annab neilegi.

Järgmisel hommikul sõidan samade meestega loomust välja võtma. Nüüd ütleb vana Matti, et

ta eile võrgud sisse lasknud minu õnne peale — saab siis nüüd näha, kui hea õnn mul on. Tõrjun naljatades tagasi: seda ei oleks ta pidanud tegema, võib-olla ei ole mul üldse kalaõnne, võib-olla rikun ära tema püügiõnne kogu suveks.

Matti vaid muheleb habemesse, kuna mina muutun kärsituks nagu hasartmängus — kas on õnne või ei ole? Ehk on haruldaselt hea saak, siis tänavad virulast veel kaua tagantjärele.

Juba paistavadki nende kupud. Mootor jäetakse seisma ja vana Matti hakkab ise võrku paati tõmbama. Erutatult vaatlen, milliseid tagajärgi annab minu õnne peale tehtud püük. Tasa ja targu libiseb võrgukangas paati, siin ja seal silmuseis helgivad hõbedased kalad, paiguti õige tihedalt, paiguti hõredalt. Võrgukuhi kasvab, kalad visklevad silmuseis, soomuseid pudeneb paati ja vette — Matti aga tõmbab ja tõmbab. Viimaks on lõpp, ankur sikutatakse paati.

„Noh, kuidas on? On mul hea õnn?“

„Pole viga, tavaline.“

Sõidame randa. Siin on nüüd terve paatide laevastik, kõigil on saak olnud tavaline. Naised on rannas vastas, algab kalade noppimine võrgusilmustest, rookimine ja soolamine. Pikade puukünadega toovad naised räimi, kükitaavad siis kuuri seina äärde ja õige osavalt napsavad näppudega kala kurgu alt rooked maha. Ei jõua täpsemalt jälgidagi seda tööd, nii kiiresti ja osavalt liiguvad naiste näpud. Matti ise soolab ja seletab mulle, et paari nädala pärast võib nendega juba Virusse sõita.

Lõpuks tunnistas vana Matti mind tükk aega ja küsib siis, kust mehi ma olen ja mis asju siin ajan. Nüüd selgub üllatavalt, et Matti on tundnud minu isa.

„Tean küll, miks ei tea,“ muheleb vana kalur ja seab piipu. „Lühike jässakas vanamees hallisegase habemega. Vedas Lontova sadamas vaguneid väikese kõrvi ruunaga. Oli va' otsekohene ja mõnus mees.“

Edasi selgub, et ta on mitu korda meil koduski käinud ja isaga kaubasõprust pidanud. Pingutan mälu, püüan meelde tuletada, kus ja millal nägin poisikesepõlves Matti-taolist soomlast. Ei tule meelde. Neid käis ju meil palju, pealegi võis Matti siis olla 30- kuni 35-aastane mees, ilma halli habemeta ja kortsudeta silmanurkades. Kes teab, ehk olen mitu korda sõõnud Matti poolt sõbrakingituseks toodud kuivatatud kalu ja vesikringleid. Sinna on ju nüüd nii palju aega tagasi.

Aga nüüd pean küll isa vana kaubasõbra poole sisse astuma ja tassi kohvi jooma.

Matti elumaja on Helsingi suvitajaile välja antud, elatakse aidas ja saunakambris. Seal talitab minia, vana perenaine puhkab juba paar aastat saare kalmistul, poeg on praegu jaalaga Kotkas.

Kohvilaud kaetakse välja aida ette. Minia toob kohvikatla lauale — see on ikka sama-sugune vaskne kohvikatel, mis nad tõid kaasa oma jaalades Viru randa juba minu poisikesepõlves, ja millest nad võõrustasid kohviga kõiki maamehi-kaubasõpru.

„Kuidas elatakse nüüd Virus?“ pärib Matti nagu jutujätkuks. Tema käib seal nüüd harva — juba sellest on kulunud aastat viis-kuus, kui viimati seal käis. „Lontovas olevat elu surnud ning soigus. Ei ole enam seda õiget kauba-ajamist, mis vanasti. Poeg põristab oma mootorjaalaga paar reisu suves ikka ära käia.“

Miks siis Matti enam ei käi?

Vanamees heidab tüdinult käega. Mis tema nüüd — ajad on muutunud. Seal uus põlv üles kasvanud, keegi ei tunne teda, tema ei tunne kedagi. Temaealised kõik juba läinud või talitavad kodu ümber oma väikesi asju nagu temagi siin. Paari aasta eest käis veel hülgepüügil kaasas — rohkem küll nõuks kui abiks —, nüüd jooksva enam ei lase.

Nüüd jooksevad suure vutiga õue Matti poja-pojad, ajades koera taga.

„Küllap varsti hakkavad need minu asemel käima,“ osutab vanamees poistele. „Eks see ole nii olnud juba maailma algusest saadik — ühed lähevad, teised tulevad asemele.“

Taat süütab piibu ja jääb mõttesse. Poistel ei näi aga alul muud probleemi olevat, kuidas saaks väherdava koera enese alla maha käänata või kuidagi sabast näpistada.

Need on huvitavad koerad siin Suursaarel, kõik puhast tõugu hülgekoerad. Esivanemad olvat kunagi ammu siia toodud Lapist või kustki Põhja-Soomest; siin eraldatud saarel säilib nende tõug puhtana. Mäletan, et meilegi tõi minu poisikesepõlves üks suursaarlane sõbrakingitu-

seks musta koerakutsika, kellest kasvas pärast samasugune Musti nagu on need siin kõik. Oli väga rõõmsaloomuline ja liikuv koer, karjahoidjat ega õiget majavahti tast ei saanud, meie hea mängusõber oli küll ja isaga käis igal pool kaasa, kui see kuhugi hobusega läks.

Siin on neid karjade kaupa jooksmas küla vahel ja kaljudel, teevad end iga võõraga sõbraks, jooksevad mõne aja kaasa, siis kaovad kaljude vahele.

„Ega midagi,“ jätkab Matti taas kõvasti poolelijäänud mõtet. „Mineval kevadel tegid mõlemad poisid esimese Viru-reisu ära, vanem kippus talvel juba hülgepüüki... Pea neist asja ei saa — aastat kolm-neli veel ja vaata, et ongi mehe eest väljas.“

Nukraks hakkab jääma vana kalur. Jutlen temaga veel ühest ja teisest, siis tänan kohvi eest ja lahkun. Luban viia tervitusi Lontovasse kõigile, kes teda veel mäletavad.

* * *

*

Sama päeva õhtupoolel siirdun küla taha kaljudele. Tahan külastada Haukavuorit, Kiiskinküla ja Lounatkorkiat. Külast viib teerada välja, aga kui jõuad kaugemale kaljudele, kaob see vägisi käest. Esiteks püüad otsida samblalaikudel äratallatud teerada või kaljul libedamaks kulunud kohta, kuid pärast lööd käega ja lähed edasi huupi — eksimist siin pole ju karta, Suursaarelt välja ikkagi ei pääse. Longin siis kaljudel siia ja sinna, ühest kaljuturjast üles, teisest

alla. Kõrgemad kohad on puha paljad, hallid kaljuseinad. Harva on kuhugi lohku kogunenud veidi maakamarat — sinna on siis kohe kasvanud mänd. Laumatel nõlvadel ja kaljudevahelises orgudes on mullapinda juba niipalju, et seal kasvab suur männimets. Paiguti on kaljudevahelised orud isegi soised. Huvitav on siin jälgida soo ja mullapinna tekkimist. Kaljudelt jookseb alla lohkudesse vihmavesi, sinna nõrguvad kevadeti ka lumest sulanud veed, äravoolu kuhugi ei ole, kaljune maapind piiskagi läbi ei lase, vesi jääb lohkudesse peatuma. Sinna hakkab kasvama soosammal, lisaks tuleb muid veetaimi, tuuled ja veed kannavad juurde männiokkaid, mõni puuraag satub sinna ja mädaneb. Mõne aja pärast on tekkinudki kaljulohku tükike sood või lapike mullapinda, kus võib kasvama hakata mänd, ajades oma peenikesed juured sügavale kaljupragudesse. Paar järvegi on kaljusel Suursaarel, üht nägin Haukavuori all, teist Lounatkorkia jalal — mõlemad täielikud rabajärved, mudapõhjaga ja kaislaid täiskasvanud kallastega.

Jah, huvitavad on need Suursaare hallid kaljud, paiguti ürgeliselt terved ning puutumatud, paiguti murenenud ja lõhkised. Mõnes kohas jooksevad pikad praod üle kogu kaljuselja, mõnes kohas on suured pangad emakaljust eraldunud, teisel on aga kogu mass ühtlaselt tugev ning terve. Kõige rohkem on lahtisi kaljupanku rannas. Seal teevad kaljude lõhkumise teed lained ja külmad. Lained uhavad sügavad kaljupraod vett täis, mis külmaga jäätub. Pakasega

jää paisub ja siis lõhkevad kaljupakud paukudes, nagu lastaks rannas kahureid.

Mida sügavamale sisesaarele jõuan, seda tihedamaks läheb mets. Paiguti küll hallid kaljuturjad, siis jälle männid. Aga teerada ei ole. Uitan kaljudel tunni, kaks — Haukavuorile välja ei jõua. Kuigi Suursaarelt välja ei pääse, kuid eksida võib siin küll. Võib-olla tammun kitsal alal ringi, silm ei ole harjunud kaljusel maastikul orienteeruma, seda enam, et maastiku äärjooned igal sammul muutuvad.

Nüüd jookseb mu juurde kaljunuki tagant must hülgekoer, varsti teine-kolmas, ja veidi aja pärast tuleb minuga kaasa viieteistpealine koertesalk. On teised õige sõbralikud loomad, ükski ei haugahta, nuusutavad küll, lakuvad ka käsi, kuid kurjust ei näita. Nüüd arvan, et olen kindlasti eksinud ja Kiiskinkülasse välja jõudnud, sest kust muidu see koertekari. Kuid küla ei ole kuski. Umbes pool tundi või veel enamgi sibavad koerad minuga kaasas käia, eksitavad mind ühelt kaljult teisele, siis kaovad üksteise järel kõik. Pärast saan teada, et need toredad hülgekoerad sageli võõrastega kaljudel luusimas käivad, rohkem aga omapead mööda saart ringi lasevad. Võib-olla on need kahtlased ning siiraviira käivad teerajad samblapinnal koerte tallatud, sest muid loomi siin nähtavasti ei ole.

Nüüd aga märkangi ühe männi küljes laaukest pealkirjaga: „Haukavuorile“. Siitsamast läheb üles ka väike teerada, mida võib terasemal silmitsemisel ühtlasest kaljust kuidagi ikka eraldada. Mäekülg on järsk ja libe, paiguti on

kivitükkidest trepiastmed laotud, paiguti tuleb ennast üles vinnata kiduraist männijändrikest kinni haarates.

Haukavuori on kõrge järsk kallas, 140 m üle merepinna. Umbes pool sellest laskub alla järsu seinana, pool taandub pikkamööda mereni — ta on enam kui kaks korda kõrgem meie põhjaranniku paekaldast.

Vaatan kaljuservalt alla — järsk, sopiline sein, allapääsule ei ole mõeldagi. Ja ikka pean imestlema Suursaare mändide elujõudu ja kohastumisvõimet — kühu nad küll oma eluaseme on leidnud! Vaevalt meetrilaiune kaljunukk ulatub järsust seinast välja — juba on sinna mänd kasvanud, veidi jässakas, krobelse koorega, kidurgi, kuid elab ja kasvab, hoiab kramplikult kinni oma kaljunukist.

Siitsamast Haukavuori alt läheb läbi uus tee, mida ehitatakse kahe küla vahele. Selgesti on siia näha, kuidas kõrgemad kaljuseljakud on tee laiuselt läbi raiutud, teisel madalamad kohad kalju-rahnudega ja kiviklibudega täidetud.

Kiiskinküla poolt tuleb hobune kaherattalise kaarikuga, millel on koormaks sõre kruus teetäiteks. Poistesalk jookseb kaasa — ja miks ei peakski jooksuma, kui saarel on praegu ainult kolm hobust, kevadel ei olnud ühtki. Üks poiss on võtnud ohjad enda kätte ja sammub hobusejuhi kõrval nagu täismees, teised jooksevad kord kõrval, kord ees, vaadates ja tähele pannes, kuidas hobune astub, peaga noogutab ja sekka mõnikord puristab.

Koorem tühjendatakse kivide vahele, kuid sellest ei jää jälgegi, kogu liiv niriseb kivitükkide vahelt läbi nagu sõelapõhjust. Siia läheb täidet palju, see tee läheb neil midagi maksma.

Lasen silmad käia üle veevälja. Lõunataevas on selge, musta palistusena paistab silmapiiril Viru rand, hall pilv selle palistuse kohal ei ole muud kui Kunda vabriku suits. Põhja poolt on veidi udune, kuid siiski võib eraldada ähmasel mere tagapõhjal soome saarte siluette ja sopilist rannajoont. Nad näivad koguni nii lähedatena, et võtaks sõudepaadi ja laseks sinna välja mõne tunniga.

Aga meri ümberringi on täis aurikuid ja purjelaevu — loen korruga silmaringis neliteist suitsu ja viis purje. Suursaar asetseb Vene suure kaubatee ääres, muud mereteed Venel Soome lahes praegu ei ole — Peeter Suure raiutud aken Euroopasse on ahtakeseks jäänud. Ja kulgeb siit siis laevu läbi vahetpidamata, ükskõik, millal Haukavuorile tuled, päeval või öösi, ikka näed kümnekond laeva silmaringis. Nende tee käib läbi otse Suursaare külje alt, kilomeeter või paar rannast, mitte rohkem. Praegu kohtuvad Haukavuori all kaks suurt aurikut, üks Inglise, teine Vene lipu all; inglise aurik tuleb Leningradi poolt, vene oma siirdub sinna, mõlemad on kõvasti lastis. Suursaar on küll hea valvepost Soome lahes, ükski laev ei pääse siit nägemata mööda. Kui ilm selge, võib ära lugeda kõik läbiminevad laevad Soomest kuni Viru rannani, ainult piirituseviikingid mõistavad endid varjata.

Imelik see ongi, et kõige parem piirivalvepunkt ühtlasi oli mõni aasta tagasi ka kõige tähtsamaks salapiirituse baasiks.

* * *

*

Vastu õhtut jõuan Kiiskinkülasse. See asetseb samuti kaljudevahelisel rannamadalikul nagu Suurkülagi, ainult laht küla ees on väiksem ja tormide vastu täiesti kaitseta. Seepärast viivadki Kiiskinküla mehed oma jaalad Suurküla lahte talvekorterisse või tõmbavad maale. Küla põhjaosa piirab kõrge metsik kalju, lõunaosa on madalam. Seal on ka ribake heinamaad madalas lohus, selle taga kerkib jälle vana tuttav hall graniit.

Tulen külasse põhja poolt. Õige raske on metsikut kaljukülge mööda alla ronida. Siin on paraja maja suurus ja väiksemaid kaljupanku emakaljust lahti murdunud, osalt alla langenud, osalt kaljuküljele rippuma jäänud. Samasugused rahnud asetsevad rannas ja mereski. Paiguti on kaljurahnude vahel sügavad kuristikud, praod ja lõhed, aga männid, jonnakalt elujõulised soome männid ei jää kuhugi, siin nad kasvavad kaljukülgedel, lõhedes ja isegi lahtimurdunud rahnudel.

Kari poisse sagab rannal kaljurahnude vahel; osavalt nagu hirved hüppavad nad ühelt kaljupangalt teisele või peidavad endid kaljulõhedes. Nähtavasti on neil käsil mõni mäng — ühed peidavad endid kaljurahnude taha ja lõhedesse, teised luuravad ja püüavad. Kindlasti on see mõni meriröövlite või piiritusevedajate ja piirivalvurite

mäng. Nüüd sulpsatab üks kaljurahnult vette, kuid sellest pole viga — varsti ilmub vee alt märg pea, pikad juuksesalgud silmil, mõni osav liigutus käte ja jalgadega, ja poiss ongi rannal. Kuid välja omal jõul siiski ei saa, vetikaist libedail kaljudel ei püsi jalg ega ole käel mingit pidet. Seltsimehed tulevad appi ja tirivad supleja välja lamedale kaljunukile. Poiss puristab korda paar, ja siis läheb mäng edasi. Nojaa, nii need julged kalurid, osavad hülgekütid ja kavalad salakaubavedajad kasvavad.

Varsti leian üles ka laevamehed, kellega Suursaarele sõitsin. Nad on kõik koos Vilho isa juures, istuvad punsiklaasi taga ja teevad Viru reisu arvet. Vilho on randa läinud teiste poistega mängima, aga valgepäine tütar mängib õues keksu.

Kodu on puhas ning rikkalikult sisustatud. Ja eht merimehe viisil: seinamaal on toodud Helsingist kunstikooli õpilastööde näituselt, vaip — Turust, raadio Kotkast, mõned iluasjad Stokholmist, teised Riias või ka Virust — kus laevaga on kunagi käidud, sealt on ikka midagi kaasa toodud.

Kas tänavu veel mõni reis ees on?

On küll. Tuleval nädalal sõidavad Viiburi, sealt Turusse, sügise poole tahaksid teha veel paar Viru-reisu. Tahetakse ikka niikaua seilata, kuni otsi leidub või meri lubab. See ju nende teenistus ja leib.

Talvel, siis on vist küll pikad puhkepäevad, tuleb kodus istuda?

Päris jõudepäevi on vähe, ikka on talitusi, ka kestab kalapüük seni kui meri vähegi lubab. Kevade poole talvel käivad hülgejahil. Vaat sinna peaksin kaasa tulema, seda peaksin nägema, hakkavad mehed elavaks muutudes jutustama. Seal oleks näha mõndagi huvitavat.

Hülgepüügile minnakse paatide ja eriliste kelkudega. Jääl tõstetakse paat kelgule ja lükatakse ees, lahvavees on kelk paadis. Paadil on purjeriidest katus peal, mille all päevade, vahel ka nädalate kaupa tuleb ööbida. Soojuseandjaks on petrooleumiahi või priimus. See kütab purjelaluse nii soojaks, et kodus ahjutagune ka soojem ei ole.

Hülgepüük toimub samuti nagu meiegi rannades. Hülgeid lastakse püssiga jäält, kuhu nad kevadeti hulgakaupa päikesepaistele soojendama tulevad. Teinekord jäädakse varitsema hülgeaugu juurde, mida kogu ümbruse jää on täis, sest hüljes hoiab kogu talve augu lahti, kus ta hingamas käib. Kui siis hüljes pea august välja pistab, et õhku ahmida, heidetakse talle nõoriga varustatud kiskoda sisse. Haavatud hüljes kaob kogu odaga vee alla, püüdja laseb veidihaaval nõori järele. Mõne aja pärast tuleb haavatud loom jälle augu juurde hingama, saab aga uue oda kehasse. Nii kestab see, kuni hüljes verekaotusest nõrkeb või sureb, siis tõmmatakse ta välja.

Kõige metsikum ja halastamatum püügiviis on hülgepoja abil. Võetakse hülgepoeg, keda kerge on jäält kätte saada, pannakse kisuga varustatud õnge otsa ja heidetakse vette. Seal tuleb emahüljes ja poega päästa tahtes haarab

ta kõvasti kaissu, sealjuures vajutab aga surmava õnge endale rindu...

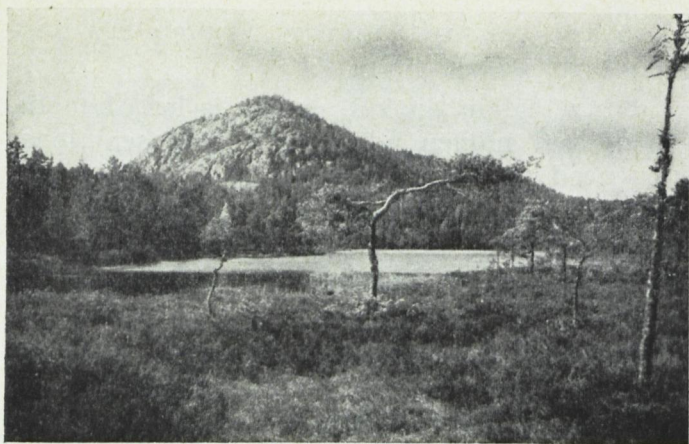
See püügiviis on küll metsik ja halastamatu, vabandavad hülgepüüdjad, kuid mis seal teha. Juba need maailma asjad on nii seatud, et üks olend teist peab hävitama, et ise elada. Nii, jah, näib see seatud olevat. Ega merigi neile armuline ole, on see hülgepüükki pärinud mitme mehe elu.

Enamasti toimub püük kevadel jäälagunemise ajal. Siis sõida jäätükilt lahvavette ja sealt taas jäätükile, kord kelgus, kord paadis. Teinekord tõuseb tuul, ajab jääd liikuma, siis sõidad jäälaamiga kaugele merele, eksid tuulte meelevaldas nädalate viisi. Tõuseb aga torm ja hakkab jäätükke lõhkuma, siis ei pääse sa oma väikese paadiga kuhugi, oled surmalaps. Paari aasta eest ajas tuul neid jäätükil Mahu randa. Pääsesid vaevalt surmasuust. Kaasavõetud toit lõppes otsa, piiritust ja petrooleumi polnud enam tilkagi. Tuli näljaga süüa toorest hülgeleha ja külmetada laguneval jäätükil — surm igal sammul silma ees.

Jah, nii see nende elu on, teevad mehed jutule lõpu, tuleb tööd teha, mõnikord hädaohtugi sattuda ja elu kaalule panna. Siis tühjenevad punsiklaasi ja lisavad juurde:

„Ja jääb aega väikesteks rõõmudeks ning mõnusaks jutuks.“

Pärenaine hakkab lauda koristama, Vilho jookseb tuppä, vaatab kella ja paneb raadio käima — Helsingist peaks tulema lastetund.

Lounatkorkia.

Õues näitavad mehed mulle hülgekelku, mis ripub räästa all seinal, viivad kuuri, kus ripuvad hülgeodad ja õnged, kõik piinlikult korras. Siis juhatavad teerajale, mis viib küla tagant Lounatkorkiale.

Mõninga eksimise järel jõuangi sinna. See on koonusekujuline kaljumägi, mille jalal asetseb saare suurim järv. Looklev teerada viib mäetippu, kuid sinna jõudes tabab sind suur pettus: mäeküljed on nii tihedalt mändidega kaetud, et vaade saare kõrgeimast tipust ei ole kuigi avar. Siin-seal võid küll puude vahelt näha ribakese Viru randa või lapikese Soome käärusid, kuid vaadet üle kogu saare ja ümbritseva vetevälja ei saa kusagilt. Vanasti on siin mäetipul olnud vaatetorn, nüüd on see mädanenud ja maha langenud.

Täna laevamehi lahke vastuvõtu ja hea jutu eest ning lahkun.

Luusin mõne aja mätipul ja ronin kaljukülgedel, siis lahkun. On juba sume öö, kui jõuan tagasi Suurkülasse.

*   *

*

Järgmise päeva õhtul sõidab jälle üks silgujaala Kundasse. Sellega alustan tagasireisu. Istun kaua jaalapäras ja saadan silmadega üha kaugenevat kaljusaart, kuni see lõpuks suveöö hämarusse kaob.

1934.

ALUTAGUSE METSADES

ALUSTAN REISU.

Ühel kevadel, kui külastan oma poisikesepõlve kodu, mõtlen ja arutan:

Su elusaatus on olnud selline, et oled läbi rännanud laia Venemaa risti ja põiki, oled sõitnud Volgat mööda kuulsa röövlipealiku Stenka Razini jälgedes; oled käinud kaks korda Kaukaasias, ulatunud üle Uurali mägede mõõtnatusse Siberissegi. Rumeenia on sul läbi tambitud jalgsi, kord pidid Doonau jõkke isegi uppuma; Karpaatide mäekülgi-orge ja Poolamaa poriseid teid näed nüüd aastate järel uneski nii selgesti kõigi üksikasjadega, et tunned väsimust sääremarjades ja valu pihasoontes — püssi ja rasket sõdurikotti kandes. Siis oled rännanud Soomes, sõitnud alla Oulu jõe koskedest ja jõudnud piirini, kus päike suveööl ei lähe looja. Aga ütle, kas tunned oma kodukohta — nii viiekümne-kilomeetriliseski ringis? Ei tunne.

Ja siis tuleb meelde, et poisikesepõlves sõitsid võõrad kaupmehed külla, regedel suured koormad puunõusid. Neilt osteti ikka mõni vann, toober või pesupali. Veel praegu mäletan, et

armastasin nende koormate ümber keksida, näpuga üle sileda puunõu tõmmata ja nende vaigust lõhna sisse hingata. Teised mehed tõid toole, kolmandad vokke, — kõik nad õeldi olevat kõrvenurga mehed, sealt Avinurme ja Tudu kandist, kus olevat suured sood ja mõõtmatud metsad. Karud mõirgavat toa taga metsas, kuna hundid kipuvad talveti lambalauta.

Nende meeste kodukohti sa pole näinud, ja ometi pole nad kaugel.

Kui isa hakkas ehitama uut maja, siis tõi palgid Tudu metsast. Iga selline reis kestis kaks päeva. Ta sai kogu talvesüdame vedada, enne kui sai majatäie palke koju. Aga igal õhtul nurusin siis isalt jutte Tudu metsadest ja pärisin, kas ta oma reisul karusid ja hunte juhtus nägema. Neid ta küll ei näinud, aga suurtest metsadest ja kõrvenurga meeste elust teadis jutustada mõndagi.

Jah, seal olevat tõepoolest suured metsad ja laiad sood. Mõnes kohas on noor mets nii tihe, et sealt kuidagi läbi ei pääse, teisal on jälle nii kõrged puud, et müts kukub maha, kui pea selga ajad ja otsa vaatad. Inimasulaid on seal vähe, need asetsevad laiali mööda metsi ja rabasid kõrgemal kohtadel, soosaartel. Mõni talu asetseb nii üksikult kuski soosaarel, et lähema naabrini on kümme-kaksteist versta maad. Ega sealt muul ajal hobusega välja pääse kui talvel, kõik metsa- ja sooteed on tünad ja läbipääsematud, jala veel kuidagi võid läbi minna, aga hobusega ei saa. Kõik käigud ja veod tuleb

teha talvel — sool, suhkur, raud ja muu poekraam talveteega kogu suveks ja sügiseks valmis tuua.

Nende kohta käibki naljajutt, et kui kevadel või suvel juhtub inimene surema, siis peab ta kas sisse soolama või parsil ära kuivatama ja kuni reeteeni kodus hoidma, alles siis võid maha matta. See jutt nüüd küll õige ei ole — rahvasuu jõuab paljugi — surnud kantakse kätel läbi tüma suurele teele ja maetakse ikka omal ajal. Aga eraldatuna ja omaette nad elavad seal soosaartel, mõnikord ei näe kuude viisi võõrast nägu talus.

Vanasti oli seal küll palju metsloomi, aga nüüd neid ei ole. Siiski juhtub mõnikord, et karu ühel või teisel soosaare talul lehma murrab.

Suvel on seal palju parme ja sääski, ei saa muidu lehma lüpsta, kui tuleb teha karjaiaiasuitsu, mis putukad eemale peletab.

Nii, jah, elatavat Alutaguse metsades poisikesepõlves kuulnud juttude järgi, seda sa aga ei ole näinud.

Ja tuleb meelde veel üks või teine juhtum poisikesepõlvest, kui välismaailm tungis kodukohta, olgu siis harjukeste või venelaste-räbala-kaupmeeste näol. Ja imelik küll, need olid ja jäidki võõramaks ja kaugemaks kui soomlased, kes meie randa käisid silku toomas, kartuleid ja ja vilja viimas. Või välismaa madrused, keda sadamas alati võis näha, kuid kellega ometi

juttu ei saanud ajada. Näis nii, nagu vaataks mu kodu rohkem mere poole ja üle selle võõrale maale, kui selja taha kodumaa metsadesse ja soodesse. Mere poole olen minagi rohkem vaadanud kui maa poole.

Kui ma mõne aja nii olen mõelnud ja arutanud, siis teen otsuse — rändama minna mööda sisemaad, eeskätt Alutaguse metsadesse ja soosaartele, sealt edasi lõuna poole, siis sise-maalt läbi kodukohta tagasi. Kõige meelsamini teeksin selle reisu jala, pamp seljas ja kepp käes, peatuksin siin päeva, seal kaks, mõnes kohas rohkemgi, kuid siis hakkab kõhklema. Jalad ei astu enam nii virgalt nagu kahekümne aasta eest Rumeenia väljadel, Poolamaa poristel teedel või Karpaatide mäekülgedel. Samuti on matkaaeg piiratud — leivateenistus ajab taga.

Jään lõpuks selle juurde, et sõidan jalgrattaga. Pakiraam mahutab parajasti ära mu vähese reisivarustise, ei ole vaja pihasooni väsitada, kuna rattasõtkumiseks jõudu piisab. Mäest üles võib jala minna, mäest alla läheb seda suurema hooga. Kus vaja, seal peatun päeva või kaks, kus midagi vaadata ei ole, sealt kihutan ruttu läbi. Kui on vaja Alutaguse soosaarele minna, siis jätan jalgratta tee äärde tallu, käärin püksisääred üles ja sumpan jala.

Niisiis: määrin jalgratta, pumpan õhku kummidesse, sean korda teekaardid ning muu varustise, ja alustan reisu — Kundast Viru-Nigulasse ja sealt Tallinn—Narva maanteed mööda edasi.

TALLINN—NARVA MAANTEEL JA PÕHJA-RANNIKUL.

Alul on kõik vanad tuttavad teed ja rajad, kus rändasin poisikesena küll asja pärast, küll tühja tuult tallates. Maantee Kundast Viru-Nigulasse on suvine kirikutee, seda mööda sõitsin sageli isaga kirikusse. Isa ja ema istusid ees heina-võrgul, mina kükitasin vankripäras, liblekott istmealuseks. Mäletan, et igal kirikuskäigul surid jalad ja sisikonna peksis segamini, kuid sellest et tehtud väljagi, silmadel oli palju vaadata. Koolimaja kohalt pöördusime maanteele, siis tuli vallamaja, siis Malla mõis ja siis hakkaski üle metsalatvade meri paistma — avar veteväli, must suitsupilv taevarannal ja valendav puri. Ebamäärased igatsused ja kauged soovid tõusid hinges, unustasid kangeksjäänud jalad ja põrutava tee ning lasksid mõtteil lennata. Ärkasid oma unistusist alles Kanguristi küla paiku, kui meri taas jäi metsa varju, kirikuliste voor venis pikaks ja hakkasid kostma kirikukellade piu-paud. See kõik tuleb selgesti meelde, kui sõidan vana tuttavat teed mööda kiriku poole.

Siinsamas tee ääres istub karjane. Lambad on joosnud üle tee, üks lehm ahmib rukist süüa, aga poiss ei näe neid — vaatab merele. Tulen rattalt maha ja püüan vaadata samas suunas. Nojaa, kaks valendavat purje mereseljal ja üks auriku suits. Neid ta vaatab, nendega rändavad mõtted kaasa.

„Poiss, kari läheb vilja!“ hüüan noorele unistajale.

Saan paar-kolm korda hüüda, enne kui poiss oma mõttest ärkab ja minust aru saab. Siis kihutab tuhat-tulist lehma rukkist välja, et mõne aja pärast jälle suunata vaade merele.

Mina muudan oma sõiduteed, pöördun Iila küla kohalt kõrvale, et külastada veel kord Mahu sadamat, millest viimasel ajal näib kasvavat Kunda kardetav võistleja.

Peale mõningat sõitu ja eksimisigi liivastel metsateedel jõuangi Mahu randa. Kord käisin siin poisikesena tädipojaga kartuleid viimas. Siis ta oli tähtsusetu sadamake, õieti ei olnudki sadam, vaid väike laadimiskoht, kust soomlased võtsid kartuleid. Harva eksis siia mõni suurem purjekas, et võtta puid ja palke peale. Tormi eest laevad siin varju ei leidnud, tormipakku mindi Kunda sadamasse. Sadamasilda siin ka ei olnud, vankrid aeti madalasse vette, sealt laeti kartulikotid paati ja paat viis nad omakorda laevale.

Nüüd töötab siin süvendaja, merre ehitatakse muul meretuulte vastu ja laadimise hõlbustamiseks sild. See töö on praegu käimas. Mahu võtab nähtavasti vana Lontova kaubalaevad üle. Taani aktsiaselts, kellele kuulub Kunda vabrik ja sadam, ei ole huvitatud vana Lontova kaubandusest, kõrgete sillamaksudega peletatakse eemale needki vähesed soome jaalad, mis sinna veel käivad.

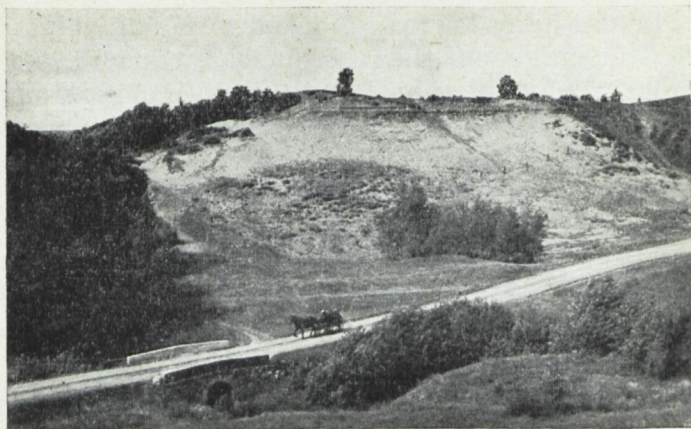
Ka muidu on Mahu palju muutunud, endiste kalurionnide asemele on tekkinud klaasverandadega maju. Ma tean selle jõukuse tõusu

põhjusti — meri ja salapiiritus. Kuid sellest ei saa kirjutada. See on omapärane jonnakas võitlus, mida peavad viru viikingid petliku merega ja kurja piirivalvega. Ma tean, see ei ole tahe kergesti rikastuda, see on pigemini omapärane hasartmäng, mis sunnib kõik kaardile panema, isegi elu; see on mingisugune atavism, mis vanade viru viikingite järglasis salakaubitsemise hasardis väljendub.

Siin elasid omal ajal minu kolm koolivenda. Üks neist jäi revolutsioonikeerises Venemaale, teine hukkus piirituspaadil, kolmas — ime küll! — teenivat kuski Läänemaa kandis piirivalves. Ta tunneb väga hästi ühe poole mängu, nüüd katsub mängida vastaspoolel. Ta kõnelevat salakaubavedajaile: teie asi on salakaupa tuua, meie asi — seda kinni püüda; kumb kangem on, jääb peale. Aus mäng — igatahes!

Ega mul siin Mahus muud olegi teha. Uus põlv on peale kasvanud, kes mind ei tunne, minuealised on kõik võõraks jäänud või kodust välja veerenud. Nemadki on vaadanud rohkem mere kui maa poole. Istun rattale ja sõidan tagasi.

Veidi maad sealpool Viru-Nigula kirikut jõuan Tallinn—Narva maanteele, kus Pada linna-mäel teen peatuse ja puhkuse. Siingi on kõik vanad tuttavad kohad, nii hea on neis paigus liikuda ja möödunud aegu elustada. Siin linnamäel ja selle jalal orus Pada jõe kaldal peeti kihelkonna laulu- ja lastepidusid, kus minagi omal ajal osaline ja asjamees olin. Neid kõrgeid nõlvu mööda sai alla veeretada ning üles

Joh. Triefeldti, foto.

Pada linnamägi.

ronida, kuna vallidelt otsisime vanade eestlaste mõõku ja odasid.

Nüüd laotan kaardi enda ette ja määrان selle järgi maastikku. See võis omal ajal olla tugev linnus idatee ääres, ja ainuke tee võis juba vanal hallil ajal ainult siit läbi käia. Põhja pool on meri, lõunas Samma sood, mujalt läbipääsu ei olnud — kõik, mis läänest idasse või sealt siia liikus, pidi ainult seda teed tarvitama. Siit tungis ristiusk idasse, siit läbi pidid liikuma Joann Julma sõjasalgad ja siit läks Karl XII oma vägedega Narva alla.

Kaldun arvama, et Tallinn—Narva maantee ei ole aegade jooksul oma asupaika muutnud, võib-olla mõni käänak on kadunud, muidu võis ta kulgeda ikka sama joont mööda, kord merele lähenedes, kord kaugenedes. Praegu on ta hästi

sillutatud ning korras, sõida nagu mööda nahka. Ja liiklemine on elav, ei jõuagi loendada neid autosid ning omnibusi, mis sust mööda kihutavad ja vastu tulevad. See kõik näib nii harilik olevat, et karjanegi, kes tee ääres istub ja vilet meisterdab, pead ei tõsta pööraselt kihutava sõiduki vaatlemiseks.

Mina teen parajat sõitu ja märkan, kuidas kohad aeg-ajalt võõramaks jäävad. Siit on muidugi mitugi korda läbi käidud ja sõidetud, kuid need kohad ei jutusta mulle enam midagi, nagu kodulähedased. Olgu, lausun endale, nii see peabki olema. Ega ma tulnud teele mälestusi elustama, vaid uut nägema.

Aseri tsemendivabrikust sõidan mööda. See surev ning lagunev tööstuspaik paistab teelegi selgesti. Siin käisin alles hiljuti ja nägin, kuidas krohv iga maja küljest pudenes, teed rohtusid ja punases roostes raudteerööpad aina kaduvusest jutustasid. Omal ajal suure Venemaa tarvis ehitatud, kujunes Aseri perekaks tööstuskohaks, kuna ta Eesti ajal seisma jäi, saades oma võistlejalt Kunda vabrikult selle eest tasu. Nüüd on ka tasusaamise aeg läbi ja ehitised lähivad lammutamisele.

Väheste peatustega siin-seal jõuan aegsasti enne õhtut Ontika kõrgele kaldale, kus olen alati peatunud ega taha ka nüüd mööda sõita. Siin ulatuvat meie paekallas kõige kõrgemale, nagu kirjutavad maateaduseraamatud.

Ja tõepoolest avaneb siit vaade kaugemale. Sirge randjoon Letipää neemest kuni Vene rannani on siia selgesti näha, kilomeetrit viiskümmend

kummalegi poole. Põhjast paistavad sinavate kühmadena Suursaare mäed ja mereseljal võid igal ajal näha mitu aurikusuitsu ning purjetäppi. Sellist avarust ei ole meie kodumaal igal pool.

Imelik mõju on randjoonel! Siin on randjoon sirge — puuduvad salakauba-viikingid ja laevaomanikud. Kundast peale algab sopiline randjoon, sealt algab ka teissugune randlaste elu. Siin on kehvad kalurikülad, või väiketalunikud, kellele meri ainult väikeseks lisateenistuseks, uljaid merimehi ja salakauba-viikingeid siin rannas ei tunta, elutempo on rahulikum, salakaubitsemiskirg väiksem. Toilast peale algavad suvilad ja ulatuvad välja Narva-Jõesuuni. Jällegi isesugune meelsus valitseb neis paikades. Vene ajal andsid suvilad omanikele head tulu, nüüd aga kaovad nad tõusva tööstuse eest.

Olen siin rannas pärast Vabadussõda veetnud mõnegi suve: ühe suve olin Toilas, kaks Sillamäel, kaks Merikülas ja ühe Narva-Jõesuuski. Tol ajal elati neis paigus vanade heade aegade mälestusist. Vaat kuidas ikka Vene ajal oli! Suvila eest said kaks- kuni kolmsada rubla suves üüri ja mis sa veel muidu kätt või jalga liigutasid, puha maksti puhtas rahas kinni. Igal Sillamäe talumehel oli hobune ja troska, millega suvitajaid vedas küla ja jaama vahet — kaks-kolm rubla päevas teenida oli vähene asi. Lapsed tõid suvitajaile marju, naised pesid pesu — raha tuli niipalju, et iga paari-kolme aastaga võisid üles lüüa uue suvila. Ja võtjaist puudu ei olnud, ehitusel olevad majad telliti ette.

Sinul, väikeste nõuetega haritlasel oli raske seal mingisugusel positsioonil püsida, sa tarvitasid nii vähe ja maksid vähe, et ei tasunud sind võtta. Tuli naine võid pakkuma, siis teatas kahekordse hinna:

„Nael maksab sada marka, aga saksalt tahaksin sada kümme saada.“

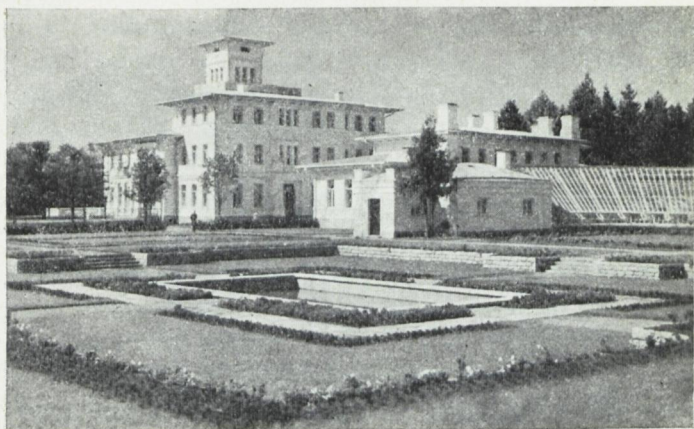
Kui sellele kahekordsele hinnale vastu jutustid rääkima, siis öeldi kohe:

„Kui teie saks ei ole ja maksta ei jõua, mis te siis suvitama tulite?“

Ja siinsamas seletati jälle pikalt ja laiait, kuidas vene saksad laialt elanud ja palju maksnud. Seal majas elanud kümme aastat üksik härra, kellel igal suvel kaasas olnud kuus teenijat; tolles majas elanud aga proua, kes küsitud hinnast ikka mõne kopika üle maksnud.

Sa ei oska sellele midagi vastata, seda enam, et näed, kuidas need varandused nüüd kasutamata hävivad. Suurem osa neist majust on sõjaajal rüüstatud ja aknad sisse pekstud, sinu ühekahe toa üürist ei piisa omanikule tulekindlustusmaksudekski. Paljud hakkasid kohe suvilaid müüma, peamiselt lammutamiseks ja äravedamiseks, et saadud rahaga väikesele põllumajapidamisele jalgu alla saada. Üks mees jutustas pisarsilmil, et enamlased viinud ära ta ainsa hobuse, uue hankimiseks pidanud ta ära müüma ühe suvila. Selle eest saanud viiskümmend tuhat marka ja niisama palju maksnud ka uus hobune. Hobused olid pärast sõda hinnas.

Nii elati tol ajal siin — omal ajal kuulsas suvitusrannas. Kas nüüd peaks olema meelsus

Joh. Triefeldti foto.

Presidendi loss Orul.

muutunud ja eluviis praegusaja nõuetega kohastunud?

Kui õige oma reisukavast väike kõrvalpõige teha ja sinna sõita, kas või Toilassegi. Seal siiski vanu aegu nii taga ei nutetud, rajati asundustalusid ja käidi kalastamas. Palju rohkem kõneldi lõbusaid lugusid vene tõusikmiljonäri Jelissejevi kuulsa Oru lossi ehitamisest. Sinna alles olevat insenerid osanud raha mätta, kuid seda pudenenud ka ümberkaudsele rahvale lisatööde ja vedude eest. Ja väga kerge olnud see teenistus: hommikul panid liivakoorma peale ja sõitsid ehituse juurde, registreerisid end kümniku juures, siis läksid koju põllutööle; õhtul panid taas koorma peale ja registreerisid uuesti — päev oli kirjas, päevapalk tuli. Mitte asjata ei kõnelda, et Jelissejev

aidanud nii mõnelgi Voka ja Konju mehel talusid osta.

Palju, palju olevat Jelissejev siia raha matnud. Taimestiku, osalt maastikugi on ta oma rahaga muutnud ja uueks loonud. Et oma üksildast residentsi suurendada, ostnud piiriäärseid maalappe kokku, lammutanud majad ja ehitanud oma rahaga mujale uued. Kirik, triiphoned, maneež uhkete sõiduhobustega kuulusid selle miljonäri lossi juurde. Ometi pole ta kunagi ise oma hobustega sõitnud, vaid ikka posthobustega Jõhvist Orule. Ja viisteist rubla olnud tema jootraha. Postipoistel olevat tema sõidutamiseks kindel järjekord olnud, et igaüks vürstlikust jootrahast oma osa saaks.

Selliseid ja palju teisigi jutte armastati kõnelda Jelissejevist ja Oru lossi ehitamisest. Kui mina lossi ja parki külastasin, olid nad mõlemad maha jäetud ja kandsid sõjaaegseid rüüstamisjälgi, millele lisandusid väikesed kõdunemismärgid. Park oli umbe kasvanud, teed rõhtunud, kuna ehitistest pudenes krohvi. Sisemuses oli aga toredust veel küllalt. Mäletan raamatukogu — suured kapid toredaid kuldköiteid täis. Lõin mõne köite lahti — aastakäigud „Nivat“ ja muid väärtuseta pildiajakirju. Kirjandus ei olnud selle mehe maailm, aga kuldköites sobis siia ruumi igasugune raamat ja ajakiri.

Nüüd ehitatakse ümber ja parandatakse seda lossi Eesti presidendi tarvis. Oleks ehk huvitav näha, missugune ilme talle nüüd antakse, kuid — heidan käega. Jäägu pealegi nägemata. On

siiski huvitavam istuda siin kõrgel kaldal ja lasta silmadel rännata üle avara veevälja, kui seirata vana miljonäri tujukaid rikkuseavaldusi. Seda enam, et praegu saabub siia üks sisemaa kool õpireisule.

Omnibus jäetakse eemale seisma, rüsinat tungivad õpilased välja ja jooksevad istumisest kangeks jäänud jalgadel komistades ning kõhmakalt mere poole. Imestushüüetel ei ole piiri. Jumal, kas see ongi meri! Heldus, missugune ta on! Ei mina arvanud, et ta niisugune on, arvasin, et on nagu meie järv, muudkui suurem. Miks ta sealt eemalt ülespoole kerkib, taevale vastu läheb? Ja teist kallast ei ole tõepoolest näha! Vaevalt-vaevalt märkad, kui meri lõpeb ja taevas algab. Mis valged asjad need seal eemal on? Just nagu hanekari.

Üks valgepäine tüdruk võtab märkmiku ja pliiatsi välja.

„Oh meri, sa vägev meri!“ deklameerib ta kõvasti ja hakkab kirjutama.

Nähtavasti on tal kavatsus värskete muljetega merele vägevast luuletist kirjutada, kuid sellest ei tule midagi välja. Silmad jooksevad ringi mööda avarust, tuul vassutab juukseid — on niigi hea olla. Teised kilkavad, tammuvad edasitagasi, küsivad ja kostavad läbisegamini.

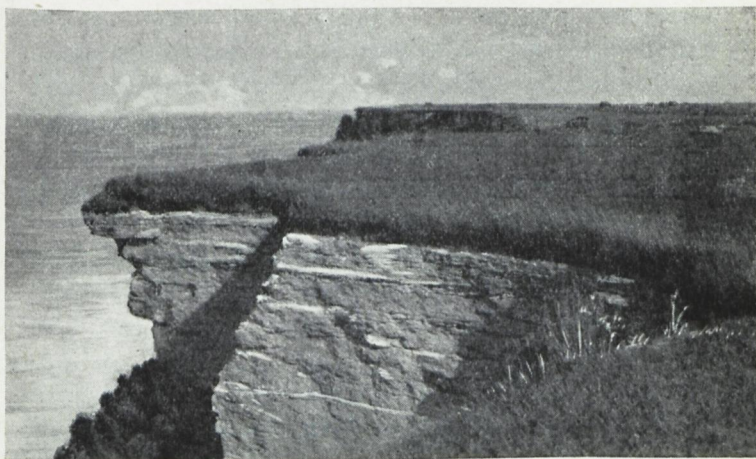
Nüüd jõuavad kohale ka õpetajad ja hakkavad noori märatsejaid kohe kaldaservalt tagasi tõrjuma. Vaadatagu ometi ette ja ärgu tungitagu nii kalda äärelle, siit võib kergesti alla kukkuda.

Alles nüüd märkavad lapsed kõrget järsku kallast, ja kohe tunneb keegi, et tal hakkab pea pööritama. Jookseb mõne sammu tagasi ja ütleb, et, Issand, tema ei jõua enam. Teised jooksevad kaldal edasi-tagasi, näevad siin ja seal paekivinukke nagu räästaid üle kuristiku rippumas. Poisid loobivad kive kaldast alla, püüavad kuulata, kas kukkus merre, ja küsivad siis, kuidas siit alla pääseb. Õpetajad püüavad seletada ranniku profiili ja kihilist koostist, kuid neid ei kuulata. Keegi märkab purje merepinnal ja teatab sellest hõisates teistele. Ka suitsupilvi nähakse, kuid neile ei mõisteta tähendust anda enne kui õpetaja asja ära seletab.

Kuidas siit alla saab, päritakse minult. Kas pääseb siit üldse alla? Kas olen siit ranna inimesi? Siit küll ei ole, kuid alla võin juhatada.

Viin noortesalga paarsada meetrit edasi, kus teadsin olevat teeraja. Lähen ise ees, kuna õpireisijad tulevad järele. Näen, kuidas mõni otse väriseb erutusest ja uute muljete rohkusest. Ega olegi allaminek kerge. Mööda kaldakülge lookleb kitsas teerada, nii äkiline, et peab targu selle tarvis pandud käsipuist kinni hoidma. Siia on koguni trepiastmed tehtud, sealt viib meetrit viis, kuus redel alla, treppidest ei piisaks.

Õpireisijad peatuvad vahete-vahel ja hõikavad: „Õpetaja, siin lõppes paekivi ära, siin on liivakivi, siin must tahvelkivi.“ Kui jõutakse alla rusukaldeni, sibatakse juba joosta. Mis siin viga, siin pole kukkumist karta, tee läheb libamisi. Keegi libiseb siiski ja teatab teistele, et tema jalgade all on selge savi.

Paekallas Põhjarannikul.

Alla jõudes rutatakse kohe merd katsuma. Väike tütarlaps jookseb veepiirini, pistab sõrmed vette ja kilkab. Nüüd rullub laine randa, uhab üle tütarlapse riidest kingad ja sukad kuni põlvini. „Oh sa Jumal, ma sain läbimärjaks!“ kilkab taas plika ja jookseb tagasi. Poisid teevad end meelega märjaks — mere ääres muidu ei saa. Teised kükitavad maha, võtavad pihupesale vett ja maitsevad — õige küll, merevesi on soolane.

Nüüd leitakse parajaid lutsukive — ime, kui siledad ja libedad nad kõik on! — ja hakatakse lutsu viskama. Ühed tahaksid paadiga sõita, teised kipuvad ujuma, et siis oleks kodus hea teistele rääkida, et oled meres supelnud. Õpetaja suplema ei luba, kuid põlvini vees võib sulistada küll.

Eemal kõrge kalda all kitsal rannaribal on kalurite paadid, võrgukuurid ja suitsutamisahjud. Neid tahetakse näha. Parajasti askeldavadki seal kalurid, on võimalus näha, kuidas neid suitsusilke tehakse, mis peergudest korvides sisemaale müügile tulevad. Kalurid on lahked mehed, näitavad maameestele suitsutamisahjusid ja seletavad püügi- ja kalasuitsutamissaladusi. Kõigile antakse värskeid, praegu ahjust tulnud suitsusilke maitseda. Leitakse nad nii head olevat, et keele viivad alla.

„Aga,“ pärib korruga üks poiss, „kuidas te need korvid siit kaldast üles saate? See annab alles kanda.“

Ja teine pärib omakorda:

„Kuidas te need paadidki siia alla olete saanud? Ja kuidas neid jälle üles saab?“

„Ega me neid seljas küll üles ja alla kannan,“ seletab muheldes vana kalur. „Vaadake seda trossi siin — kuhu see viib?“

Alles nüüd märgatakse trossi, mis on kinnitatud ühe otsaga siin all tugevate postide külge, kuna teine ots viib üles kaldale.

„Vaat, seda trossi mööda vinnamegi kalasaagi üles. Umbes poole tunni pärast saame siin tööga valmis, siis võite seda näha, kui läbete niikaua oodata.“

Miks ei läbe — seda tahavad kõik näha. Selleks nad siia tulidki, et kõike vaadata, mis on uus ja huvitav, seletatakse kalureile.

Nüüd liigub õpireisijate jõuk tagasi teeraja poole, et õigel ajal kohal olla, kui ülesvinna-

mine algab. Teel korjatakse mälestuseks konnakarpe, libedaks kulunud kivikesi ja muud, mida kodus ei ole. Üks on leidnud tahvelkivitüki ja juba jõudnud äraagi proovida, et see on nii pehme, et võib noaga lõigata. Teatab sellest leiust ka teistele ja nüüd tahavad kõik leida kive, mida võib noaga lõigata.

Sel ajal kui teised otsivad pehmet kivi, tuleb üks väike poiss minu juurde ja küsib aralt:

„Ma tahtsin teilt midagi küsida — kuhu need laevad jäid, mis ülalt kaldalt võis näha, kolm purjekat ja kaks aurikut? Kas nad juba ära sõitsid kaugele? Siia alla pole praegu ühtki laeva näha.“

„Kas sa näed, mis tema uurib,“ patsutan poisile õlale. „Selles asjas peab kohe selgusele jõudma. Lähme nüüd ruttu üles. Enne aga vaata veel teraselt, kas näed mõnd purje, aurikusuitsu või saart.“

Poiss teritab silmi ja vaatab pingutades üle kogu laia veevälja, siis teatab:

„Ei näe, midagi ei ole näha.“

Nüüd läheme üles, mina ees, poiss järel. Aeg-ajalt peatub väikemees ja vaatab tagasi merele. Umbes pooles kaldas hõikab:

„Juba üks puri jälle nähtaval!“

„Lähme aga edasi!“

Jõuame üles, kohe loeb poiss mitu purje ja aurikusuitsu.

„Kust nad nüüd jälle nähtavale tulid? Kas need tumedad seal eemal on saared? Ka neid ei olnud alla näha.“

Arutame seda asja ja nüüd selgub väike-
mehele esimest korda oma kogemuste põhjal, et
maakera on tõesti ümmargune. Ta tahaks veel
kord alla lipata ja veenduda, kas sinna alla siis
tõesti neid laevu näha ei ole, kuid jätab selle
kavatsuse ja teatab mulle:

„Nojaa, siia kõrgele on need kauged asjad
näha, siit näeb kaugele; alt ei võigi neid näha,
nad jäävad maa kumeruse taha.“

Sellele tulemusele jõudnud, rahuldub väike-
mees ja liitub teistega, kes lähevad vaatama, kui-
das trossi mööda vinnatakse üles kalakaste.
Lähem väikemehega kaasa ja näen, et ta suuris
silmis kaua püsib imetus: kui imelikud need
maailma asjad ikka on!

Eemal juba rakendatakse hobust vankri ette,
et kalakorve üles vinnata. See toimub väga liht-
salt: tugev terastross ulatub ülalt kaldalt alla
randa, selle peal liigub teise trossi otsas ploki-
taolise ratta küljes konks, mille otsa ülesvinna-
tavad asjad riputatakse. Trossi teine ots jook-
seb kaldal üle ploki, see kinnitatakse konksuga
vankri tagumise telje külge ja aetakse hobune
teed mööda minema. Hobune veab vankrit, siku-
tab selle taga köit ega teagi ise, kus kaugel
kalda all koorem on, mida ta õieti vedama peab.

Kui üks kalakorv üleval, võetakse see konksu
otsast maha, päästetakse köis vankri küljest ja
lastakse alla libiseda, et uue raskuse ülesvin-
namist niisamuti toimetada.

„Küll on lihtne!“ arvavad õpireisijad ja on
varsti tüdinud lihtsa seadeldise vaatlemisest.

Vahepeal on saabunud õhtu, päike on laskunud madalale mere kohale. Istutakse reas kaldaäärele ja vaadeldakse päikese loojumist. Läänetaevas punetab põuaselt ja merepind võtab kullase läike. Nüüd puudutab päikeseketas alumise äärega merepinda, nüüd on temast veerand vajunud merre.

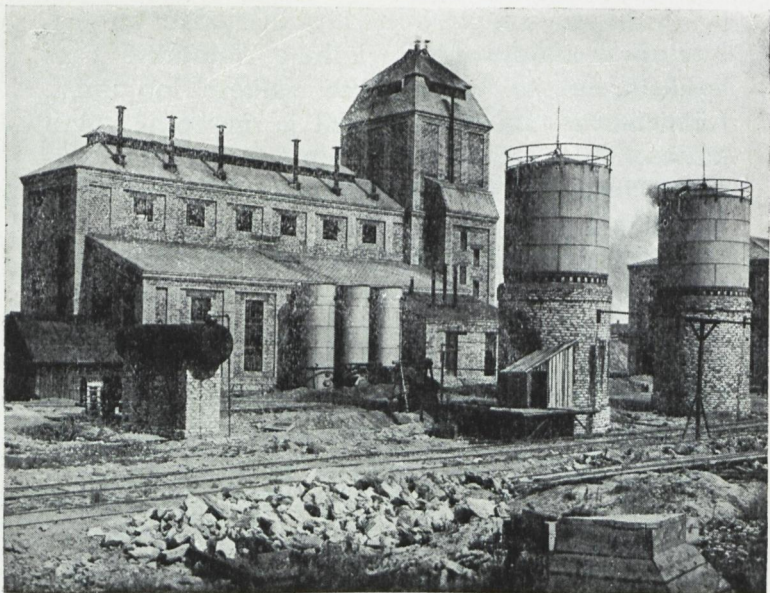
Tuttav väikemees tuleb minu juurde, puudutab mu kätt ja lausub siis saladuslikult:

„Siia üles on veel pool päikest näha, aga seal all on ta vist täiesti loojas... kadunud maa-
kera kumeruse taha.“

PÕLEVKIVIKAEVANDUSED JA ÕLIVABRIKUD.

Kohtla-Järve on meie kaevanduste ja õlikivitööstuse rajoon, mis on kuulus üle maa. Viimasel ajal on kaevandusi ja õlivabrikuid tekkinud mujalegi, kuid eeskätt tuntakse ikkagi Kohtla-Järve kaevandusi ja õlivabrikuid.

Põlevkivi leiukoht on Kukruse, sellest ka tema teaduslik nimetus kukersiit. Esimesed märkused põlevkivist ilmuvad kirjanduses läinud sajandi alguses, rahvasuu aga jutustab põlevkivi avastamisest järgmist. Kord ehitanud Järve või Kukruse talumes vihtlemissauna. Pruunikad paekivid saunaahju ehituseks võtnud sealt-samast lähedalt paemurrust. Kui saun valmis saanud, andnud peremees karjapoisile käsu saunaahju kütta. Poiss viinud kuivad haod sauna-

Õlivabrik.

esikusse ja pannud ahju küdema. Varsti aga märganud, et ka ahi võtab tuld. Joosnud siis peremehe juurde ja teatanud, et ahi on nõiutud, ahjukivid läinud põlema. Peremees pole esiteks uskunud, kui aga näinud, et saunauksest paksu musta suitsu välja ajab, läinud kohale. Kuid parata polnud midagi. Nõiutud ahi põles ise ja põletas maha ka sauna. Teise versiooni järgi olevat põlevkivi avastajad olnud karjased, kes karjas olles kartuliküpsetamise tarvis kivist kolde teinud ja sealjuures imestusega sama nõidust märganud — tuli põletanud ära ka nende koldekivid.

Lähemalt hakati põlevkivi uurima maailmasõja ajal, kuna kaevandustele ja õlitööstusele alus pandi Eesti iseseisvuse algaastail. Praegu on põlevkivikaevandusi Kohtla-Järvel, Kukrusel, Rakvere lähedal Vanamõisas ja Sillamäel. Iga kaevanduse rajoonis töötavad õlivabrikud, kus põlevkivist aetakse mitmesuguseid õlisid ja bensiini.

Kogu kaevanduste rajoon jätab kõrve mulje. Maastik on juba iseenesest kehv, kuna lahtised kaevandused siin ja seal maarinda on lõhestanud ja ümbruse palja kiviklibuga täitnud. Põlevkivi ei esine paksu lademena paekivi vahel, vaid õhukeste kihtidena. Need õhukesed kihid võetakse välja, kuna paekivid jäävad vedelema kaevanduste äärtele ja kallastele, külvates kogu maastiku üle rusuhunnikutega. Liigid nagu hiiglavaremete vahel. Kui palju peaks küll päevi ja aastaid vajuma ajamerre, enne kui nendele rusuhunnikutele tekib maakamar ja seal jälle elu tärkab!

Või mis elu siin saabki targata: õlivabrikud tahmavad ööd kui päevad taevast, õhk on täis teravat põlevkivi tolmu ja tahma, nähtamatult sajab seda igale puulehele ja rohukõrrele. Ei näe siin vist kevadelgi mahlakas-rohelist aasa ega puulehte, kõike tahmab juba eos põlevkivisuits. See imub nii lehesse ja puukoosesse, et seda ei uha ära ükski vihm.

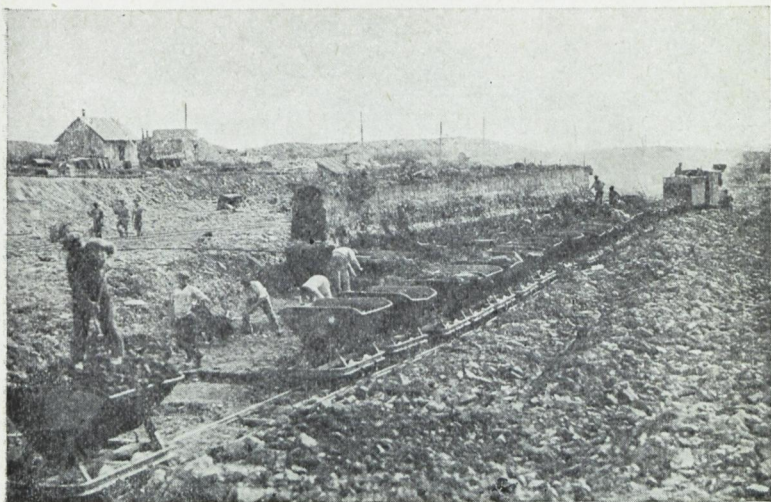
Kõrge torniga õlivabrik paistab kaugelt üle maastiku, selle jäme korsten puistab halli suitsu üle kogu asula, tahmates rohtu, puid ja elamuid. Paekiviehitised on juba oma materjalilt hallid

ning luitunud, samasuguseks on muutunud ka puumajad, millele alul on tahetudki anda rõõmsamat värvi.

Siin on majakese ees elav hekk, mis peaks olema roheline, kuid eemale näib, nagu oleks ta kuivanud haorisust kohale torgatud ja siis põetud. Noor naine, kes aiakeses talitab ja kellega asjast juttu teen, kurdab, et kõige suurem häda on pesu kuivatamisega. Küll varud aega, mil tuul suitsu eemale puhub, ja paned siis pesu välja... vahepeal aga pöördub tuul — ja nüüd võid korjata valge pesu asemel halle nartse. Taeva valget lund näed siin harva, olgu siis kohe pärast suurt sadu, mõne päeva pärast on ta juba halli tolmu kaetud.

Kogu tööstusrajooni läbivad risti-rästi raudteed, kuna eemal võib näha lahtisi kaevandusi, osalt praegu töötavaid, osalt juba mahajäetuid — ikka lõhkikistud maapind ja kivirusud. Maa-alused kaevandused ulatuvad kaugemale, neid võib tunda tõmpkoonuse-kujuliste puutornide järgi, mis siin ja seal asetsevad viljapõldude keskel. Need on allmaakaevanduste kopsud, nende kaudu tuulutatakse kaevandusi. Muidu käib aga allmaakaevanduste kohal endine elu — põllumees harib oma viletsat põllulapikest, mis nüüd kaevanduste läbi palju rohkem kuiva kardab kui enne.

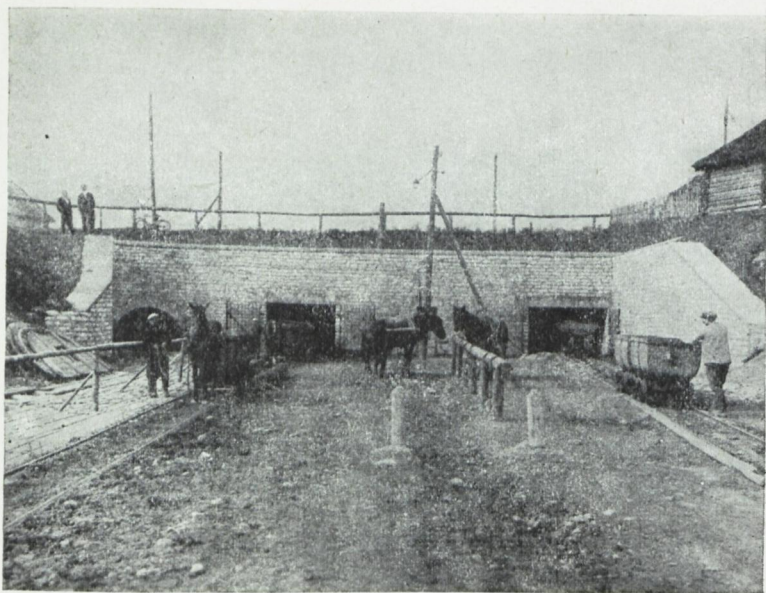
Saan vabrikukontorist loa Käva maa-aluse kaevanduse külastamiseks, mis asetseb kilomeeter või poolteist vabrikust eemal. Mustavalt haigutavad vastu kolme käigu ehk stollu suud. Kahte neist tarvitatakse põlevkivi veoks, kolmas on vee-

Lahtine põlevkivikaevandus.

juhe. Siin on laudpõrand all ja selgesti on kuulda, kuidas vesi all vulisedes voolab. Seda käiku mööda siirdungi maa alla. Kümnik süütab karbiidilambi ja tuleb minuga kaasa. Enne soovitab aga ennast jahutada, sest all olevat röske ja külm. Pühin laubalt higi, tõmban palitu selga ja sammun kümnikuga kaasa. Käigus on tööpoolest õudselt külm ja röske. Veetilku langeb laest vahetpidamata, käigu seinad, paekivinukid, läigivad niiskusest, peegeldades nõrgalt tagasi karbiidilambi helki. Neid puudutades tunned jälki libedust.

Kuus- kuni seitsesada meetrit tuleb sammuda mööda sünet käiku, enne kui hakkavad tagantpoolt vilkuma tulukesed. Seal ongi käimas põlevkivi murdmine. Toimub see nii, et kahe rööbiti

Käik maa-alusesse kaevandusse.

jooksva stoli vahele tehakse põiki käik, kust siis põlevkivi mõnekümne meetri ulatuses välja võetakse. Siis jäetakse hea tükk maad puutumata — see jääb kaevanduse sambaks, et peal olev maa sisse ei vajuks, ja alustatakse uut põiki-käiku. Ja nii ikka edasi.

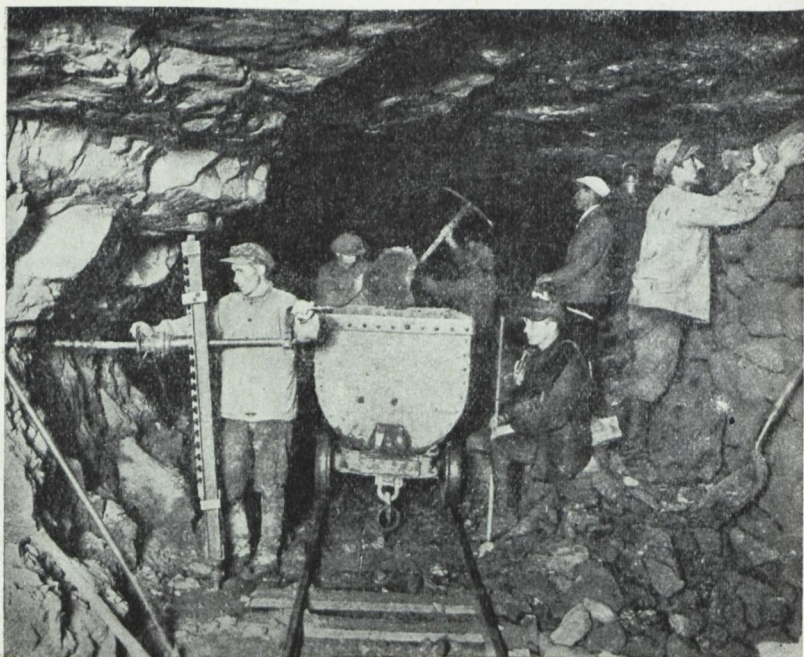
Esimene murdmine toimub lõhkeainetega, mille abil purustatakse kaljusein suuremateks ja väiksemateks pankadeks. Edasi läheb töö juba käsitsi. Vastavate kirkadega eraldatakse põlevkivi, mida siingi ei ole paksu lademena, vaid õhukeste kihtidena paekivi vahel. Tõepoolest ei saadagi igast murdest põlevkivi kuigi palju. Praa-

gitud paepanku saab parajasti niipalju, et nendega täidetakse kogu läbikaevatud käik. Tähendab, põlevkivi saak oli ainult nii suur, kui palju jäi ladudes tühja ruumi paepankade vahele. Kui selle asjaolu üle imestust avaldan, lausub saatja, et pole midagi parata — kalleid varandusi ei pillata, kulda on vastavais kaevandusis veel väiksemal määral, kuid ometi kaevatakse suured maaalad läbi, et kallist metalli üldse saada. Põlevkivi on meie kuld, nähkem siis pealegi vaeva seda maapõuest välja tuues.

Vaatlen lähemalt tööliste tegevust. Osavalt purustatakse kirkaga kivipanku ja eraldatakse põlevkivi paest. Põlevkivi loobitakse vagonettidesse, mida hobused kaevanduses veavad, kuna paekivi laotakse läbikaevatud tühemikkude täiteks. Töötatakse artellidena, kusjuures ühesuguste võimetega mehed on grupeerunud artellideks, et igal oleks võrdne õigus töötasule, mida makstakse tükitöö põhimõttel. Minu saatja seletab, et suure töövõimega artell teenivat kaunis head tasu.

Töö on aga raske. Praegu asetab üks tööline oma karbiidilambi kivinukile ja hakkab kirkaga suurele kivimürakale pihta andma. Paar osavat hoopii siia, paar sinna, ja kivi pudeneb soovitud tükkideks. Nüüd pühib laubalt highi ja alustab sama tööd teise kiviga. Highisena seisatama ei tohi jääda, tuleb senikaua pingutada, kuni tööpäev läbi. Kõige suuremaks halbuseks selle kaevandustöö juures on minu takseerimise järgi ikkagi külm rõskus, mis võib tuua kopsuhaigusi, rääkimata jooksvast ja muudest luuvaludest. Kui

Töö maa-aluses kaevanduses.

kaua normaalselt terve mees sellise töö juures vastu peaks suutma panna?

Minul on praegu jahe. Hoian küll palitukrae üleval, kuid tunnen, et hääl hakkab kärisema ja kurk kipitama. Palitu on niiske, nagu oleks ta kogu öö raske kaste käes olnud. Kiirustan väljatulekuga, et saada jälle päikese kätte ja näha sinist taevast oma pea kohal.

Pärast käin veel õlivabrikus, kuid mind ei huvita selle töökäigu üksikasjad, meelsamini lähen kõndima elamute vahele. Ja mis seda salata:

tahaks tõmmata paralleele Kunda vabriku ja selle tööstuskoha vahel. Kuid vaikne on siin elamute vahel. Ühel pool on väikesed moodsad tööliselamud kahe kuni nelja perekonna tarvis, väike aiake iga majakese ees. Siin elatakse rahulikku üksikelu. Teisal on küll suuremad elumajad, kuid erilist elu ega liikumist ei näe nendegi ümber. Kunda vanemad tööliselamud on pikad kasarmud, igaüks mõne kahekuni kolmekümnele perekonnale. Minu poisikese põlves vähemalt nende ees sibasid ja kilkasid hommikust õhtuni lastekarjad, naised istusid ukse kõrval, ajasid juttu või kogunesid kaevude juurde, kus nii hea oli keelt peksta. Poisid kolasid mööda Hiemäge, ronisid jõekallastel, kaklesid ja pidasid lahinguid. Või rännati alla mere äärde, kus oli tuhat võimalust igasuguseiks ettevõtteiks. Näib, nagu liiguks kogu elu siin aeglasemalt kui Kundas, kuidagi loiult ja hallilt, nagu on kogu ümbruski ühetooniline ja hall.

Kui hommikul siia sõitsin, tulin hetkeks rattalt maha ja vaatlesin seda rusudes ning tahmunud maastikku. Siis tekkis tahtmata küsimus: kas peaksid ka inimeste hinged siin olema tahmunud ja hallid? Nüüd tahaksingi lõppkokkuvõttes selle otsuse langetada, ehk küll tean, et mul selleks mingisugust õigust ei ole. Peaksin neid inimesi pikema aja jooksul nägema nende kodus, perekonnas ja mõningais ühisüritusis, rahu ja riius, rõõmus ja kurbuses, — alles siis tohiksin üldistavat otsust teha.

Jätan külastamata „Kiviõli“ ja „Küttejõu“ ning siirdun Jõhvi kaudu Kuremäele.

KUREMÄE KLOOSTRIS.

See on tükike sootuks võõrast maailma, mis siia Alutaguse metsadesse näib eksinud olevat. Sõidad, sõidad jalgrattal metsavahelist teed, vaatad meetrit kümme enda ette teerajale ja mõlgutad mõtteid, äkki teekäänak — ja selle taga kogumik kuppelhitisi, suur õigeusklikkude koloonia. Siia ta küll ei sobiks, kuski Novgorodi kubermangus või Pihkva taga oleks ta õige koht. Oled küll näinud väikesi kuppelkirikuid kodumaal siin ja seal, kuid nad ei pääse kuski mõjule, jäävad nagu kõige muu varju. See koloonia siin on asunud aga kõrgele, ümbrust valitsevale kohale.

Koht on tõepoolest ilus ja ümbrust valitsev. Tõusen mööda kolmeastmelist mäekülge üles, ja vaade ulatubki kaugele üle metsade, Konsu järvele ja üle laia Pühatu soo.

Asetan jalgratta kloostri kivimüüri äärde ja lähen nõutama kloostrisse sissepääsu luba. Siinsamas kloostri ees on väike põllulapike, kus tusedad, mustas riides eided niidavad ristikeina. Need ongi Pühtitsa kloostri õed, viimased nunnad. Neil on säärsaapad jalas, käed tugevad ning krobelised — nähtavasti ei elata siin hõlbuelu, peab kõvasti tööd murdma. Möödas on need ajad, mil klooster usklikkude patukahetsejate käest suuri annetusi sai, mis võimaldas elada ainult palveelu.

Avaldan oma soovi ühele töötavale õele, kes kohe vikati lüttpidi maasse lööb ja minuga

kaasa tuleb kloostriõuele. Kuid juhti temast mulle ei saa, kloostriõues annab ta mu üle ühele peenematoimelisele õele, kelle riided on puhtamad, käed kitsad ning valged. See siis talutab mind mööda kirikuid ja kabeleid, näitab altareid ja tutvustab pühapilte, millest mulle aga midagi meelde ei jää.

„Kas võiks näha kuulsat imettegevat pühapilti?“ küsin kloostriõelt.

Nunn viib mu ühe altari juurde, jääb seisma hõbeda ja kullaga kaunistatud pildi ette, kummardub sügavasti ja heidab mitu korda risti ette. Siis hakkab jutustama laulva häälega, vurinal, nagu loeks päheõpitud tükki: „See siin ongi imettegev jumalaema kuju. Jumalaema on kujutatud uinuvana, armuline, ikka ja igavesti neitsi. Kõrgemal on Jeesus inglite keskel, ta hoiab jumalaema hinge, ümber seisavad pühad isad ja apostlid: Jerofei, Jakob, Filip...“

Ta loeb pühakute nimesid ette pika rea, kes paremal, kes vasemal pool. See nimerida on talle nii pähe jäänud, et neid võib lugeda pildile vaatamata.

Edasi seletab ta, et kuju viiakse varsti üheks kuuks Vasknarva kirikusse, sealt tuuakse jumalaema uinumise päeval, 15. augustil, ristikäiguga tagasi. Nii on vana komme. Kas ma tean kuju avastamislugu? Üldjoontes tean küll kloostri ajalugu, aga kuju avastamise üksikasju ei tea, palun jutustada.

Siirdume kirikust välja, käime püha tamme juures ja jõuame imettegevale allikale mäe jalal,

kui nunn mulle kuju avastamislugu ja imetegusid jutustama hakkab, ikka isemoodi laulva häälega, nagu olen kuulnud õigeusu kirikus loetavat palveid.

Palju-palju aega, enam kui kolmsada aastat tagasi hoidis siin elavakstegeva allika juures eesti karjane oma karja. Korraga näeb ta — mäel seisab naisterahvas hiilgavas valges rüüs. Karjane tahab minna lähemale vaatama, kuid nüüd kaob nägemus. Ta läheb karja juurde tagasi — uuesti ilmub hiilgav kuju mäele. Teist korda hakkab karjane kujule lähenema, teist korda võetakse see tema silmade eest ära. Kodus jutustab karjus oma nägemusest teistele ja kutsub neid järgmisel hommikul vaatama. Paljud tulevadki karjusega koos allika juurde ja näevad mäel tööpoolest naisterahva kuju hiilgavas valges rüüs. Kui hakatakse aga kujule lähenema, kaob see nende silmist nagu eelmiselgi päeval. Kolmandal hommikul minnakse veel suurema hulgaga mäele ja nähakse kolmandat korda sama ilmutust. Kolmandat korda kaob nägemus ja võetakse inimeste silmade eest ära. Aga inimesed hakkavad sealkohal otsima, kus nägemus ilmus, ja leiavad vana pühakuju. Nad on luteri usku ega tea kuju tähendusest midagi. Seal läheb aga neist mööda salk Jaama küla venelasi. Nendele jutustavad eestlased kuju leidmise loo ja annavad selle neile edasi. Õigeusklikud venelased tundsid kohe, et see on jumalaema kuju, ja nägemus Pühamäel ei olnud miski muu, kui jumalaema ise, kõige puhtam valitseja, jumalasünnitaja ja ikka neitsi Maarja.

Kuremäe klooster.

Kuidas hoiti kuju alal, kuidas avastati ta imettegev võime?

Jaama õigeusklikud tundsid, et jumalaema ise on neile selle kuju läkitanud lohutuseks siin võõrausuliste keskel, et nad oleksid kindlad oma usus ja austaksid jumalaema. Nad ehtasid kuju leiukohale väikese puukabeli, kuhu paigutati leitud kuju. Iga aasta hakati pühitsema uinumise püha, mis on 15. augustil. Selleks ajaks tuli Narvast preester teenistust pidama, õigeusulised palvetasid ja olid rõõmsad. Nii kestis see kaua aega. Kui Eesti sai Vene alla ja Vasknarva ehitati vene kirik, viidi imettegev kuju sinna. Aga igal uinumispäeval toodi ta ristikäigus jälle siia. See oli raske teekond, tuli sumbata läbi soo, sageli niuateni vees, kusjuures pühakuju tuli hoida kätega kõrgel. Hiljemini ehitati siia kirik

ja klooster, siis oli pühakujul siingi varjupaik. Aga iga aasta viiakse kuju üheks kuuks Vasknarva, et teda siis jälle uinumispäeval ristikäigus siia tagasi tuua — vana kujunenud kombe mälestamiseks.

Kuidas avastati pühakuju imettegev võime? Jumalaema ise näitas. Vasknarva kirikukroonika teab palju juhtumeid, et allika ja pühakuju läbi palju haigeid on terveks saanud. Rakvere kaupmees Nesterov uskus jumalaema imetegudesse ja sai terveks, Vasknarva talunaisel oli jalg haige, ta pesi jalga püha allika veega ja laskis palvetada jumalaema kuju ees — jalg sai terveks. Samal peremehel oli põeg, kes kuni neljanda eluaastani ei saanud käia, istuda ega pead püsti hoida. Kui last pesti allikaveega ja palvetati pühakuju ees, sai ta taas terveks. Imetegusid on olnud palju. Isegi kaks haiget eesti naist, kes uskusid, said terveks.

Neid ja palju teisigi lugusid jutustab nunn imettegevast kujust ja pühast allikast. Ta ise näib kõike seda uskuvat viimse sõnani. Heidab allikale ehitatud kabeliseinal asetseva pühapildi ees risti ette ja pomiseb palvesõnu.

Jah, usk kõigutab mägesid. Mina vaatlen allika selget vett, mis kuidagi ei erine teiste allikate vetest. Elavakstegev allikas, püha vesi — kui ainult suudetaks uskuda! Kloostriaias on püha tamm, seal on usklikud sõrmedega kraapinud koort igasuguste haiguste ja ohtude vastu. Ja teatakse tõendada, et see on aidanud — kui ainult usku on.

Tõesti, see on tükike hoopis võõrast maailma kainete eestlaste keskel, kes kõike võtavad eeskätt mõistusega. Või ehk on siin tegemist sajandite pikkuse usu mõjuga ja kasvatusel? Missuguseks oleks kujunenud meie rahva usu-line meelsus, kui oleksime katoliiklasiks jäänud või seitsesada aastat õigeusklikud olnud? Mulle näib, et meie muinasuski pole nii fanaatiliselt imet uskuv olnud.

Nunn jätab mu sinnapaika ja läheb tagasi oma askelduste juurde.

Jään üksi püha allika juurde ja arutan, kui kaua see koloonia siin veel võib kesta, kui asja-olud ikka nii edasi arenevad, nagu nad siinamaani on arenenud. Kas on sel asutisel ümbruskonna usulise meelsuse muutmise suhtes mõju olnud? Venestamise baasiks pidi see paik siin saama, nii kavatses Eestimaa kuberner Šahhovskoi, kelle algatusel ja juhtimisel siia see nunnaklooster asutati. Energiline venestaja suutis siia suure asunduse luua ja selle mõju laiendada mujalegi. Nii tekkisid abikloostrid või osakonnad Jõhvis ja Tallinnas. Võimumees laskis enese sinna mattagi, kuna ta abikaasa pärast mehe surma kloostriisse elama asus. Enne maailmasõda ulatus nunnade arv kaheksajani, praegu loetakse neid kaugelt alla saja. Suuremalt jaolt on nad vanad tudikesed. Kuidas nunnade juurdekasvuga praegu on, seda ei julgenud ma oma saatjalt küsida. Eesti ajal võõrandati suur osa kloostri maid, kuna klooster registreeriti ümber Pühtitsa kristlikuks naistöoliste ühinguks. Peaks siia tulema kord uinumispäeval, mil pühakuju ristikäigu Vask-

narvast siia jõuab, siis näeks, missuguse ulatuse ja laadi võtab nüüd kloostripüha, mida rahvajuttude järgi omal ajal õige suurejooneliselt olevat peetud. Vana vürst Šahhovskoi ei näinud oma elutöö — väikerahvuste venestamise — kokkuvarisemist ega samade rahvaste uut elu vanadel varemeil.

Kaldun arvama, et mõne aja pärast käesolevale paigale ainult muuseumi tähendus veel jääb — rudiment sellest võimust, mis meid kord haarata ja lüüa tahtis. Ja imelik kokkusaatumine — siin vene võimu baasil leiame ka tsaariväe viimaste riismete ühishauad. Taudide käes kõdunev Loodearmee interneeriti pärast Vabadussõda siia ümbrusse. Siin nad põdesid kloostri ruumides ja kirikuski, siia on neid maetud sadasid. Mäenõlvakule püstitatud mälestussammas loendab pika rea vana võimu viimaste kaitsejate nimesid. Elu on neist üle läinud, nad on ajaloo ratta alla jäänud. Vene võimu tugipunktist ja lähtekohast on saanud sellesama võimu viimaste kaitsejate surnuaed.

IISAKU KAUDU RANNAPUNGERJALE.

Sõidan jälle maanteel. Mehaaniliselt tallavad jalad rattavänti, peaaegu hääletult kannab mind mu sõiduk maanteeäärsel jalgrajal. Vaade suundub meetrit kümme-viisteist ette teerajale, aegajalt heidad pilgu vasemale või paremale ja jälle pöördub vaade ette. On õige, et jalgrattal sõites

ümbrust palju ei näe, ainult riivad kuidagi kõrvalt pilkudega. Peamiselt on see ikka mõniküm-
mend meetrit halli teelinti, mis rattal sõites
alati silmade ees seisab, kõik muu libiseb nähta-
matult mööda. Võid küll alati peatuda, kui mi-
dagi vaatamisväärsel on, ütlevad rattamehed,
kuid kogemused näitavad, et neid peatusi tuleb
vähe. Elutempo on nii kiireks läinud, et matka-
mine peamiselt liikumises seisab. Mis on reisi-
mine autodel — kihutamine, muud midagi. Maas-
tik jookseb mööda rohelise või halli kangana,
kus kõik üksikasjad kaovad ning kokku sulavad
ja maastiku siluetid kindlaid piirjooni ei saagi
võtta.

Kord oli mul juhus sõita kilomeetrit viis-
kümwend posthobustel. See oli hoopis midagi
muud. Sa võisid ette kaugele näha looklevat
teelinti, võisid silmadel puhata lasta maastikul,
mäeküngaste ja metsasalude kindlapiirilised si-
luetid püsisid kaua silmade ees, neid mäletad
veel praegugi. Sul oli aega vaadata, kuidas tee
ääres talus lapsed õuevärava avasid ja maantee
äärde jooksid postipoissi vaatama. Sa mäletad
isegi nende riideid ja nägusid, tead veel tänapäev,
et üks väike tüdruk tõstis käe silmade ette ja
tunnistas sind käe alt. Sul oli aega mõtteid mõl-
gutada, pea rinnale lasta ja tukkudagi. Ärgates
võisid laulugi ümiseda, ikka ja ikka aeglaselt
pöörata suure maastikuraamatu lehekülgi.

Praegune reisimine, olgu see kas või jalgrat-
talgi, on ikkagi kihutamine. Mõnusused ja kii-
rus on kasvanud, süvenemine kahanenud. Nad
on pöördvõrdelised: mida oled võitnud kiiru-

selt ja mõnusustelt, seda oled kaotanud süvenemiselt. Peaks õige ühel suvel võtma kepi kätte ja pambu selga ja kogu suve jala matkama. Metsa ääres peatuksid, teeksid tuld ja valmistaksid sööki, vähenõudliku öömaja leiaksid kuski talulakas või ka siinsamas metsa all. Mõnes paigas peatuksid nädala või paar, teeksid tööd, vaatleksid inimeste rõõmusid ja muresid, siis rändaksid jälle edasi.

Siinsamas aga naeratad enese üle: seda sa ei tee! Kadunud on romantiline vandersell-hulkur ja Nipernaadi elab edasi ainult kirjanduses. Praegu domineeriv kraadepõiss teeb sõite omnibusel või huvirongil. Tantsib metsa all oma tantsud, teeb seal oma tipsud ja sõidab tagasi, muu ei ole tema asi. Seda kõike võib ju kodus lugeda ajalehest, seda teame õpperaamatust.

Ja tõepoolest me reisimegi rohkem õpperaamatute, ajalehe ja raadio kaudu. Raadio toob maailma koju — reklameeritakse. Kino toob veel rohkem. Ei ole seda maanurka, mida ringvaates pole nähtud. Kõigest teame pisut, kõike tunne pealiskaudselt. Aga tõeline elu jääb kõrvale.

Tulen rattalt maha, istun murule ja avan kaardid. Siin on suur Pühatu soo, seda nägin Kuremäelt, aga sinna ma ei lähe, liigun teed mööda. Kuremäe ja Vasknarva vaheline tee on märgitud kaardile kollase joonega, see tähendab: esimese klassi tee, jõuvankritele sõidetav. Hõlpus on seda teed mööda nüüd ristikäiku teha, jumalalähe kuju Vasknarvast Kuremäele viia, ei ole enam vaja sumbata niueteeni vees ega hoida püha-

pilti kõrgel peade kohal. Kui kaugel peaks olema see aeg, mil ristikäigud tehakse autodel?

Kuremäe ja Iisaku vahelt algab Alutaguse metsade ala, needki läbin maanteel sõites. Täpsemaid andmeid nende suuruse, asustustiheduse ja muu kohta võin saada koduski mitmesuguseist teatmeteoseist. Üllatavalt uus ei saagi matkamine praegusel ajal olla, ikka valmistad end ette vastava kirjanduse kaudu. Reisisid leiad siis oma kirjanduse põhjal tekkinud kujutluste kinnitust või ka pettumust — tegelikult osutub olukord siiski teissuguseks, kui oled ette kujutanud.

Panen kaardid kokku, istun rattale ja sõidan edasi. Ei saa reisimiseski oma ajast maha jääda ega ette minna. Nagu sa tänapäev selga ei pane kuube, mis oli moes sada aastat tagasi, nii ei reisi ka Tartust Tallinna killavooriga ega posthobustega, vaid tarvitad kas autot või rongi. Jäägu seepärast ilutsemine minevikus ja jätkakem reisu ajakohase sõidukiga.

Jõuga küla kohal jõuab Kuremäe tee suurele Tartu maanteele välja. See on lai ja hästi korrashoitud tee nagu Tallinn—Narva maantee. Liiklemine näib siin kaunis elav olevat, vahetpidamata sõidab vastu ja mööda omnibusi ja autosid. Homme on pühapäev, rutatakse Narva-Jõesuhu. Teid katab kogu laiuses peenikeseks hõõrutud tolmuhiht, mis rattakummide all podisedes laiali lendab ja õhku tõuseb. Kui mõni raske veoauto või omnibus tulise kiiruga mööda kihutab, siis ajab üles nii suure tolmuilve, mis vaikse ilmaga pool tundi ja veel kauemgi õhus püsib.

Tee ääres talus, kus joomas käin, kurdetakse selle tolmu üle ja ollakse pahased. Vana peremees istub aidakünnisel, seab piipu ja arutab:

„Ei jõua üks tolmupilv veel lahkudagi, kui tuleb taas teine auto või krusa ja matab kõgu talu uuesti tolmu alla. Linnast tullakse maale, et siin on puhas õhk — siin suure tee ääres alles saad tolmu neelata. Paned pühapäeval hommikul valge särgi selga, õhtul oled nagu reheline. Minge vaadake ristikheinapõldu tee ääres — seal pole rohelist leheliblet, puha halli tolmuga kaetud. Eile käisin tee ääres heinamaal, mõtlesin, et pikutan õige veidi rohul... kui üles tõusin, olin nagu tuhavakka kastetud.“

Aida ette tuleb ka perenaine ja kurdab omalt poolt, et kangaid ei saa koplisse pleekima panna ega pesu kuivama, puha on varsti teetolmust hallid.

„Kui nad oskaside leiutada niisugused kiirusemasinad,“ arvab jälle peremees, „siis peaksid leiutama ka vastavad teed, mis ei tolmaks ega tahmaks teeäärseid talusid. Saksamaal või kus ehitatavat suuri teid, mis ei tolma, seal võidakse kihutada, aga siin piisaks hobusest ja raudteestki. Ja ei tea, kuhu nii suur rutt peaks olema... siin väikeses riigis peaks väiksema kiirusega oma asju õiendada jõudma.“

Lahkun talust. Lükkan veidi maad rataskäe kõrval ja kõnnin ise tee ääres rohus — õige küll, siit see päris tolm külge hakkabki. Ja ristikheinapõld maantee ääres on tolmusti tõepoolest hall.

Sõidan edasi ja mõtlen vana peremehe sõnadele — tahavad nende masinatega sõita, siis tehku ka teed, mis ei tolma. Aga vana peremees peaks mäletama neid aegu, mil suured postmaanteedki olid kevadeti ja sügiseti peaaegu läbi-pääsematud. Iseseisvuse ajal, nende kiirusemasinate tulekuga on meie teed ometi tundmatuseni muutunud. Nüüd võib temagi mööda kumerat ja hästi korrashoitut teed igal ajal Iisakusse sõita oma väikesi asju ajama.

Mis puutub aga kiirusse ja ruttu, siis olen teistegi vanameeste kurtmisi selle üle kuulnud, jah, targutasin isegi äsja sellest ja mõlgutasin mõtteid, — kuid seda ruttu ei peata enam keegi. See läheb juba omasoodu. Talu õues kuuriseina ääres oli jalgratas. Kas oli see poja või sulase oma? Sellega nähtavasti ollakse leppinud. Noored ei lähe naaberkülla simmanile enam jala, vaid sõidavad jalgrattaga. Ja vanamehel endalgi on kindlasti hea meel, kui poeg rattale istub ja mõne väikese asja Iisakus ära õiendab nagu muu seas.

Maapind hakkab järjest tõusma, metsad taganevad, kuna põllulapid tungivad suure teeäärde. Terevere kohal tulen rattalt maha ja lasen pilgu libiseda üle kauguste. Vaade on siit väga avar, näib, nagu asetseks Iisaku kirik oma alevikuga kõrgel, ümbrust valitseval soosaarel. Siia paistavad jõgede sinised paelad ja teede hallid linnid. Idapoolsete metsade ladvad jäävad madalale, nii et võid üle nende näha kaugeid külasid ja üksiktalusid. Lääne poole ulatub pilk üle metsasalude ja väiksemate küngaste kuni Muraka-

sooni välja, mis paistab taevarannal tumeda viiruna nagu sügisene meri.

Ma ei tea, kas on ilmastikuolud õige soodsad või minu kaugustetaju silmapilgul erakordselt suur, kuid mulle näib, et kuski mujal kodumaal sellist avarat väljavaadet ei ole kui siin Alutaguse metsades Terevere seljakul. Otepää Väike-Munamäelt võib ju küll näha kaugele üle kuppelküngaste, ilusa ilmaga võid isegi Haanja kühmi eraldada taevapiiril, kuid ometi ei ole seda avarust ega kaugust, mis siin, kõik näib seal kägarduvat mäekuplite ja seljakute taha. Ja Suur-Munamäelt ootad alati rohkem kui ta anda suudab, juba see toob pettumusi. Pealegi tõuseb tihedasti asustatud ja suure teevõrguga läbitud Haanja maastikult alati nii palju tolmu, et see silmapiiri peidab või ähmaseks teeb. Siin ei ole aga midagi vaadet häirimas — rohelised metsaladvad, niidud ja ääretu soo.

Mõni kilomeeter Iisakust edasi hakkab maapind taas madalduma ja tasanema, metsaladvad tõusevad kõrgemale, avar vaade kaob. Sälliku kohal algavad metsad, kuna asulad kaovad. Jällegi kahel pool kõrged metsamüürid, ees — hall teelint.

Päike on juba keskõhtus, kui jõuan Rannapungerjale. Ma tean, siia oleks pidanud sõitma kevadel jäälagunemise ning suurvee ajal. Siis oleks siin näinud hoopis teissugust elu ja liikumist, siis oleks näinud, kuidas küttepuud Alutaguse metsadest välja ujuvad ja uljad parvepoisid pikil looklevail palgiparvedel elukardetavaid sõite teevad. Rannapungerja ja Lohusuu —

need on suurimad Alutaguse metsamaterjali turustamiskohad, siitkaudu läheb laiali suurem osa neid küttepuid, propse ja palke, mis suured Alutaguse metsad annavad. Praegu on parvetaimine juba lõppenud, kuid kaldad jõesuudme ümber on metsamaterjali täis, nagu poleks seda siit kuhugi viidudki, seda annab kogu suve vedada ja laiali saata.

Jõgi lõikab läbi kõrged Peipsi-äärsed liivaluited, on küllaltki sügav ning veerikas, oleks oma alamjooksul laevadelegi sõidetav, kui need aga jõesuudmest üles pääseksid. Seda aga ei saa. Peipsi lained uhavad jõesuudme liiva täis, nii et Vasknarva ja Tartu vahel ühendust pidav reisijateaurik ei pääse randa, vaid võtab reisi-
jaid peale kaugel järvel paatidelt.

Ronin üles jõe paremale kaldale, kõrgele liivaluitele, löön taas kaardi lahti, et selle järgi jälgida, kust saab Rannapungerja jõgi oma veed. Selgub, et selle nime all tuntakse teda ainult kümne kuni kaheteistkümnne kilomeetri pikkuselt jõesuudmest ülespoole. Lisajõed, mis vesi kokku kannavad õige laialdaselt maa-alalt, kannavad igaüks erinime. Suurim neist, Roostoja, saab alguse Pagari asunduse lähedalt, temaga liitub Iisaku kohal Mäetaguse jõgi; parempoolsed lisajõed saavad alguse Tudu ja Oonurme metsadest, — seega läbivad nad Alutaguse metsarikkamad alad, olles ühtlasi headeks parvetusteedeks. Teiseks tähtsamaks parveteeks on Avi jõgi, mis suubub Peipsisse Lohusuu kohalt. See toob oma veed Paasvere ja Avinurme metsadest.

Need kaks jõge on kaua aega olnud Alu-taguse metsade elusooned ja kaubateed, seda jutustab jõesuudmes puuvirnade ümber askeldav metsamees, kellega sobitan juttu. Kui palju neid jõgesid mööda on metsadest välja toodud palke, propse, saepakke ja küttepuid — kes seda jõuaks lugeda või meeles pidada! Kuid nüüd hakkab nende tähtsus langema. Sonda—Mustvee kitsarööpmeline raudtee võtab suurema osa vedusid enda kätte. Ja veoautod tungivad nüüd igale poole. Tudulinna—Roela maantee on nüüd autodele sõidetav, lase millal tahad. Aastat kakskümmend tagasi ei saanud sealt kevadeti läbi ei jalgsi ega hobusega, nüüd vurab seda teed mööda üks veoauto teise järel.

Mees sülitab laias kaares ja heidab tüdinult käega. Tea kui kaua need metsad sedasi vastu panevad. Leiutavad kõiksuguseid masinaid, millega kiiresti kihutada ja vedusid vedada, aga seda ei saa, et metsad kiiremini kasvama paneksid. Jah, tehku, mis tahavad, aga Jumala ja looduse vastu ei saa. Seeme idaneb ja puu kasvab tänapäeval niisama aeglaselt nagu sada aastat tagasi. Kas ei ole leiutatud veel sellist kunsti, mis metsad kiiremini kasvama paneks, või sellist rohtu, et tilguta mõni piisk puujuurele ja puu sirgub suureks mõne päevaga? Muidugi ei ole, ei leiutatagi! Jumala ja looduse vastu ei saa. Aga puude mahavõtmise ja väljavedamise kunst on neil selge ülearu. Tea, millal nad lennukiga hakkavad siit puid välja vedama?

„Kas olete sõitnud mööda Sonda—Mustvee raudteed?“ küsib metsamees lõpuks. „Kogu see

raudteeäärne on üksainus suur metsa surnuaed — puuvirn puuvirna kõrval.“

Vanamees on tusane ja pahur metsade mahavõtmise, võib-olla veel enam teenistuse vähendamise pärast, mille võtavad üle raudteed ja veoautod.

Püüan juhtida juttu mujale.

„Kas võtate osa ka kevadistest parvetustöödest?“

„Võtan küll.“

„Kuidas seda toimetatakse?“ pärin edasi. „On vist küll lõbus ja huvitav töö? Ja kuidas on teenistusega?“

Püüan oma kõnele lisandada naljatooni, et hajutada vana metsamehe pahurat tuju ja võita usaldust. Arvan, et päris tore oleks parve peal liuelda mööda jõge, sekka laulu lasta ja vaadelda jumalaloodust.

Mees mõõdab mind asjaliku pilguga pealaest jalatallani, siis küsib:

„Kas olete asja peal väljas või sõidate lusti?“

Ikka veel umbusklik ja pahur! Seletan otsekoheselt:

„Olen ikka asja peal väljas ja sõidan ka huvi pärast. Tahan tundma õppida, kuidas elatakse mitmes paigas meie kodumaal, ja sellest pärast noortele, kes alles vähe käinud ja näinud, jutustada.“

Vanamees ei vasta alul midagi, kobab mööda taskuid, väänab tugeva plotski, siis ütleb juba palju sõbralikumalt:

„Ah selle peal siis oled väljas. Aga kevadel käisid siin laiate pükstega noormehed, ütlesid ajalehe juurest olevat, klõpsutasid ülesvõtteid teha ja küsisid veidraid küsimusi. Et laulaksime neile ette mõne parvemeeste laulu. Kas laule maailmas vähe — otsigu raamatuist või laulikuist. Parvetamistöö ei ole laulupidu ega pulmapäev, et siin eri laulud peavad olema. Leivateenistus nagu iga teine töö. Seda tehakse leiva pärast, mitte lõbu pärast. Külatüdrukud kõõritavad heinamaal loogu võttes ka laulu, noor inimene laulab igal pool, ega ta siis tööd laulu pärast tee. Elu nõuab, kõht nõuab, riidet tahad saada, peavari olgu sul pea kohal. Peab vist julge ja osav olema, küsiti. Muidugi pead tundma oma tööd, mõistmata ei saa midagi teha ei parvetamisel ega mujal. Kas mõnikord ka vette kukutakse? Lapsed on need linnainimesed ja ajalehemehed. Muidugi tuleb ka seda ette. Teedki käies kukub inimene, miks siis mitte parvel. Ime, et ta veel seda ei küsinud, kas parvemehed vette kukkudes ka märjaks saavad. He-he...“

Vanamees viskab plotskiotsa maha, astub jalaga peale ja muheleb naerda veidrat ajalehemest.

Ma mõistan, ajalehemees tuli otsima parvepoisi-romantikast, nagu oli seda lugenud kirjandusest, leidis eest aga igapäevsed töömehed, kes olid leivateenistusel väljas.

„Jah,“ sõitlen siinsamas endaga, „sa ei ole parem neist ajalehemehist, ajad taga ka mingisugust minevikuromantikast ja oled pettunud, kui

seda ei leia. Kõik ilusamad ajad on juba enne meid olnud. Teatud east peale vaatame kõik tagasi ja igatseme vanu aegu. Omamoodi romantik on see vana metsameeski, kes ei salli veoautosid ja raudteed siin kolkas. Vanasti oli tema arvates parem, kui parvetamine oli hoogsam ja killavoorid liikusid talveti üle külmunud soode. Küllap tuleb kord aeg, mil praegused aururongid ja teelt tolmupilvi keerutavad autod on vanaaegne romantika, asemele tulnud uus aga — reaalne olevik, romantikata ning huvitu.“

Istun vana metsamehe kõrvale palgiotsale ja küsin õige asjalikult:

„Kuidas oli siin tänavu talvel ja kevadel teenistusega?“

Selle küsimusega, võib-olla ka tooniga taban õiget nooti, see ei ole reporteri veider küsimus.

„Keskelt läbi,“ vastab vanamees siiralt ning usaldavalt. „Ei või just nuriseda, ehk küll on olnud ka paremaid aegu, kuid on olnud ka halvemat teenistust.“

Nüüd sobib jutt, nagu ta meeste vahel peab olema, asjalik ja otsekohene. Vana metsamees kõneleb pikalt ja laialt, kuidas siin metsatöid tehakse ja palke parvetatakse. Talvel veetakse hobustega puutagavarad jõe äärde, nüüd muidugi ka kitsarööpmelise jaamadesse kokku. Sealt on edasitoimetamine kerge. Jõgede ääres aga algab jääminekuga kiire töö, saadetakse puid alla lahtiselt ja plotitud, s. t. kokkupandud parvedes. Tuleb parvedel kaasa sõita või lahtise parveta-

mise puhul põdsaste taha ja madalikele kinni-
jäänud puid lahti päästa. Mitme omaniku puud
on — peab vaatama ja vaheaegu pidama, et sega-
mini ei läheks. Mõned palgid vettivad raskeks
ja vajuvad põhja, sinna nad jäävadki. Küllap
siingi jõe põhjas puhkab mõni hea majatäis
palke. Siit Rannapungerjast saadetakse puu-
materjal enamasti Narva, jällegi peaasjalikult
parvedes. Plotitakse uuesti tugevad parved, mida
siis hobustega mööda madalat Peipsi randa edasi
veetakse.

Ajame veel juttu ühest ja teisest asjast. Kui
lahkume, ulatab vana metsamees mulle oma kro-
belise käe ja lausub sõbralikult:

„Head aega siis... ja nägemiseni.“

TUDULINNA.

Tudulinna kohtan kohe esimesel sammul
täiesti ootamata vana tuttavat ja sõjaseltsimeest,
kellega üheskoos külmetasime Karpaatides ja
tammusime Rumeenia väljadel, ka Vabadussõjas
kohtusime mõnikord. Ta väljub poest ja hüüab
mind nimepidi, vana tuttava sõjaaegse hüüd-
nimega. Vaatan ja tunnistan — ta on ikka endine,
väikeselt rõõmsailmeline, veidi unistav. Ainult
peenikesi kortse on silmanurkadesse signinud.

Tervitused hulga aja tagant, esimesed küsi-
mused üksteise peale: kust tulen, milline saatus
mu siia toonud, kuidas elan?

Ma teadsin, et ta elab siin kuski Alutaguse kandis, ta kõneles kaevikuis sageli oma kaugest kodust, metsadest ja soodest — ihkas sinna tagasi. Siia tagasi ta on tulnudki, hüljates kõik pakutavad kohad pealinnas, mida Vabariigi algupäevil nii kerge oli saada. Peab siin oma isatalu ega mõtlegi kodukohast lahkuda.

Jutustan talle, et teen ringreisü kodumaal, eriti olen huvitatud Alutaguse kõrvenurgast, mille omapärasest elust juba poisikesena nii palju kuulsin. Tahaksin seda eraldatud maa-
nurka lähemalt vaadelda ja kuuldud mälestusi elustada.

Sõber naeratab:

„Kas sa nüüd küll seda omapärasest elu enam leiad, millest kuuldused sinu poisikesepõlves välismaailma ulatusid, selles kahtlen. Elu on omasoodu edasi läinud ja siia kõrvenurkagi muudatusi toonud. Meie ei ole enam välismaailmast eraldatud nurgake. Uued teed, raadio, ajalehed — need on välismaailma meile kättesaadavaks teinud. Oleksid pidanud vähemalt kakskümmend aastat varem tulema, kuid ole terve tulemast nüüdki, ehk leiame veel kuski soosaarel üksikotalu, kus võid näha vana aja jälgi.“

„Pole viga,“ lausun omalt poolt, „elu pole muuseum, et ta muutumatuna püsib, elu peabki edasi minema. Olen tee peal juba õpetust saanud, vanade aegade tagakurtmisi kuulnud ja uue elu paratamatut läbimurdmist näinud.“

Nii lepimegi vana sõjaseltsimehega kokku, et vaatame esiteks tema kodukoha alevikku ja

heidame ka pilgu selle omapärasesse minevikku, niipalju kui see võimalikuks osutub. Temal on praegu töövaheaeg, sõidab meelsasti minuga päeva kaks-kolm kaasa, kuid kõigepealt pean siin päevapuhkuse tegema. Nii oli meil ju vana-nasti Rumeeniaski — kaks päeva rännakuid, siis päevapuhkus. Naerame mõlemad vanu mälestusi elustades ja sammume edasi. Siis jääb aga sõber äkki seisma ja küsib eksamineerides:

„Kas sa tead täpselt, kus sa praegu oled?“

Ma ei mõista seda küsimust, protestin:

„Miks ei tea, Tudulinna olen. Või on talle vahepeal uus nimi antud?“

„Kas sa mitte Tudus ei ole?“

„Kuidas Tudus? Tudus on ju siit veel täkk maad edasi.“

Nüüd naerab mu kaaslane rõõmsalt:

„See on hea, et sa seda tead ja vahet oskad teha. Seal välismaailmas — kui tarvitada veel seda vana sõna — ei tehta sageli vahet Tudus ja Tudulinna vahel, arvatakse, et on üks ja see-sama. Isegi ametiasutised Tallinnas samastavad need kaks asulat.“

„Mis sa siis minust õige arvad,“ protestin veelgi. „Kodumaa maateadust ma veidi ikka peaksin teadma — juba oma ameti pärast. Pealegi sõidan, kaardid paunas.“

„Siis on kõik korras,“ heidab sõber käega ja viib jutu mujale. „Vaatame siis seda Tudulinna lähemalt.“

Tudulinna ei jätagi küla muljet, pigemini näib ta alevina või väikese linnana. Majad on

tänava ääres, elamud eranditult kõrvalhooneist lahus, paljud isegi kahekordsed. Puhtus ja kord näib valitsevat tudulinlaste kodude ümber, mõne talu ümber on suured vanad viljapuuaiad, teiste lähedal on nad asutamisel.

Sõber viib mu küla taha linnamäele, kus avaneb ilus vaade külale ja jõeale. Küla ümber korralikult haritud põllud, eemalt paistavad mõned tuuleveskid, kõike seda piirab tumeda müürina suur mets, Alutaguse laas.

Siis hakkab ta käima talust tallu ja veab mind endaga kaasa. Tema talu ei olegi Tudulinna, vaid asetseb mõni kilomeeter külast väljas. Ta tuli siia asjatalituse pärast, on mingisugune ühisüritus, seotud ühingupoega või pangaga. Seepärast ka need käigud, mida ma meelsasti kaasa teen, sest nii avaneb mul võimalus näha nende kodusid seestpoolt.

Ja selgub üllatavalt, et Tudulinna on Virumaa kultuurseim paik. Rikkaim ta küll ei ole, olen suuremat jõukust näinud Pandivere kõrgala taludes ja mõnes rannakülas, kus rikkus on saadud merel seigeldes, kuid nii kõrget kodukultuuri pole näinud kusagil. Elamud on nelja-viietoalised, puhtad ja lihtsalt, kuid — tahaks öelda — stiilselt sisustatud. Kodukootud vaibad ja kardinaad, omaehtud mööbel... Näib, et linnamaitse ei ole siia sisse tunginud võõrkehana, kõik kodude sisustus on omaette aegade jooksul välja arenenud ja omapärase vormi võtnud. Tal on olnud aega pikkamööda ning omaette areneda ja labastavat linnamõju vältida, sest ühenduse pidamine välismaailmaga oli kuni viimase ajani kitsendatud.

Ja mis aegade jooksul välismõjudest vastu võeti, see loodi ümber ja sulatati kokku koduse omapäraga.

Mäletan, et paari aasta eest küllastasin üht sisemaa jõukat talu, kus oli rikkust palju, kuid kodukultuuri vähe. Söögitoas oli uhkelt poleeritud puhvetikapp, mille otsa oli pandud painapakult võetud look kuivama. Saalis oli kallid tiibklaver, kuid see ei olnud mängimiseks, selle peal vedelesid üliõpilasest tütre puudritopsid ja pleekimast toodud kangad, kuna saali pehmele mööblile olid laiali laotud lõngavihid ja lappimiseks väljavalitud pesu.

Tudulinna ei näinud midagi sellesarnast. Siingi on klavereid, ja nad sobivad siia kodudesse. Ühes talus nägin vanamoelist orelit, kus peremees ise kirikulaule mängis. On orelimängu omal ajal Iisaku kihelkonnakoolis õppinud. Selgub, et sel kihelkonnakoolil on ümbrusele suur mõju olnud. Paljud vanemad või keskealised peremehed ja -naised on seal oma hariduse saanud. Nüüd muudugi on lapsi keskkoolides ja ülikooliski.

Kui viimaks sõbraga kõik käigud tehtud, sammume mööda teed tema kodu poole. Tõukan rattast kõrval ja vaikin.

„Sa vaikid,“ ütleb sõber, „oled pettunud, et ei leia enam endisi vokimeistreid, regede, toolide ja tünnivitste tegijaid?“

„Mis nüüd seda... aga kultuuri on teil palju, omapärast kodukultuuri. Päriskahju hakkab, et teil välismaailmaga läbikäimine praegu nii hõlpsaks saanud... Kardan, et mõne aja pärast see

omapära kaob, suhtlemine nivelleerib ja hävitab omapära. Näed isegi — raadioantennid on katusel, vanaperemehe orelimängu sekka kostab naaberemaja aknast raadio mustlasmuusikat ja šlaagereid, need on ühised üle maa. Vaata — karjaplika tuleb koplilist loomadega ja kõõrutab laulda: „Mets mühiseb ja kägu kuk'ma jääb.“ Selle viisi on kindlasti raadio levitanud.“

Sõber patsutab mulle heatahtlikult õlale ja lausub:

„Meie oleme kogu aja ihanud siit metsast välja, sina ihkad siia tagasi, vanasse aega tagasi. Oled vanaks jäänud, vennas, või linnast tüdinud? Seal on hea, kus meid ei ole. Pool aastat, ütleme aasta elaksid küll kuski metsaidüllis, siis ihkaksid tagasi linna... asfalt-teele, raadio juurde, kino juurde. Lase meid raadiogi kaudu osa saada sellest, mis on ühine kõigile, oma eluks jääb aega üle veel küll ja küll.“

Nii me kõneleme ja targutame, kuni jõuame sõbra tallu. Noor perenaine, sõbra abikaasa, võtab parajasti koplilist tulnud karja vastu, paar valgepäist tütarlast mängivad rohuaia väraval, kuna seitsme- või kaheksa-aastane poiss on sidunud endale kepi vööle mõõgaks ja marsib mööda õue. Need on sõbra lapsed. Vana peremees talitab sauna juures, mis asetseb talu hoonetest eemal koplil nurgas.

Siingi kahe korstnaga elamu teistest hoonetest lahus, kuna majapidamishooned moodustavad õue ümber korrapärase nelinurga. Rohuaed on suur ja puud täiskasvanud. Elumaja sisal-

dab viis koduselt ning mugavalt sisustatud tuba ja köögi. Üks nurgatuba on töötoaks, siin on hõõvelpink, saed ja peitlid seinal ning vana treipink seina ääres.

„See on vana mälestus tollest ajast, mil siingi talus tehti vokke,“ lööb sõber käega hooratta pihta. „Nüüd on see minevik, mitte ainult siin, vaid kogu Tudulinna.“

Toad läbi vaadatud, jätab sõber mu üksi, öeldes, et tehku ma end siin koduseks, tema aitab õhtuste talituste juures. Pärast lähme sauna ja alles siis võivad need päris jutud alata.

Kõnnin õues ringi, käin rohuaias ja püüan juttu sobitada sõbra pojaga. Poiss on esiteks umbusklik, vaatab mind altkulmu põrnitades ja läheb uuesti marssima. Kui ma aga hakkam paju-vilet tegema, tuleb väikemees mu juurde ja pärib kohe:

„Mis sa sellest nüüd teed?“

Nüüd sobib ka jutt. Ja selgub kohe, et ta ei tahagi siia tallu peremeheks jääda, eks Jaan jää, kes praegu talitab karjaaias, tema läheb sõjaväkke ja hakkab kindral Laidoneriks. Isa oli ka sõjamees, mõõk ripub praegu riideaidas seinal; isa kindraliks ei tahtnud hakata. Kaitse-liidus on küll pealik, kaitseliidu püss on magamis-toas seinal, kuid sellega tema lasta ei või enne kui suureks saab.

„Kas sina ka sõjamees oled olnud?“

„Olin küll, isaga ühes olime sõjas.“

„Ja kindraliks ei tahtnud hakata?“

„Nagu näed — ei tahtnud.“

„Ilmaaegu! Rumal olid, et ei tahtnud. Kus sa siis nüüd elad ja mis teed?“

Kui selgub, et elan linnas, hakatakse pärima, kui suured majad on linnas, kas nii suured nagu nende maja.

„On suuremaidki.“

„Kas nii suured nagu meie maja, tallid ja aidaid kokku?“

„Nii suured ehk on.“

„Kas veel suuremaid on?“

„Küllap on.“

„Kas nii suuri maju on, nagu kõik Tudulinna majad kokku?“

„Nii suuri küll vist ei ole.“

Siis lubab see väikemes kindraliks saades ise nii suure maja ehitada. Siis on tema etem mees kui Jaan siin kodus ja rammu on tal siis ka rohkem. Kas ma seda tean, et tema nimi on Ants?

Vahepeal saan pajupilli valmis. Ants haarab selle kohe enda kätte, läheb jälle marssima ja hakkab sõjasarve puhuma — pajupillist on saanud sõjasarv.

Nüüd tuleb vanaperemees saunast ja teatab, et kõik on valmis ja ving välja löödud. Teeme tubli Alutaguse sauna. Jaan on nagu täismees, ajab jalad laval püsti ja vihtleb nagu elupõline saunataja. Kindral Ants aga hakkab virisema, kui isa ta pead peseb ja seep sealjuures silma läheb.

„Ära nuta,“ püüan poissi rahustada. „Vaata, kui sinust sõjamees saab, siis võib sõjas püssi-

rohusuits silma minna — pead harjuma. Kes siis kohe nutma hakkab.“

„Püssirohusuits polegi nii kibe,“ on poiss pahur endiselt, „ise oled sõjas käinud ja ei tea sedagi. Sa ei tea vist seda ka, et sõduritel polegi vaja ennast pesta. On mitu nädalat sõjas pese-mata. Alles siis, kui tulevad seljataha puhkusele, saavad pihuga vett silmle panna. Seepi neil ei olegi... Sa ei tea veel sedagi.“

Nende argumentide vastu pole mul midagi öelda. Nähtavasti on Antsu meelest sõdurielu üks veetlevamaid külgi just see, et seal pole vaja seebiga nägu pesta.

Õhtulauas haarab aga väsimus väikemehe nii ootamata, et piimakruus jääb pooleli tühjenda-mata ja võileib söömata — pea vajub rinnale ja silmalaud lähevad kinni. Ei ole ime: kogu pikk päev on vastu võetud uusi muljeid ja elatud intensiivset mänguelu, kindralina, sõdurina ja jahimehena. Nüüd võib ema kindrali sülle võtta ja voodisse viia. Homme on uus päev, uued elamused ja mängud. Nii lähevad päevad, kuni tiivad on tugevad, et võib välja lennata — vastu saavutusile ja pettumusile. Kuni ring saab täis ja taas igatseb tagasi kodukohta, endisile mängu-maile.

Istume pärast sööki teise tuppa akna alla. Ma ootan neid pärisjutte, mida sõber lubas pä-rast sauna rääkida. Ei saa aga kuidagi jutulõn-gale, esitame vastamisi küsimusi viimaste aastate elukäigust ja perekonnaelust, sekka vilksatab mõni vihje ühiselt veedetud sõjapäevist. Siis vai-kime jälle ja otsime uusi küsimusi.

Mida enam aga suveöö hämarus tiheneb, seda pidevamalt hakkab voolama meie jutt. Vanapere-mehe mälestused elustuvad aegamööda ja ta viib jutu tagasi oma noorpõlve. Siis olid metsad palju suuremad, põllud kehvemad ning väiksemad kui praegu. Siis võis talvel sageli kuulda metsas huntide ulgumist ja kohata vana metsaotti, karu. Uhke põdergi tuli vahel metsa äärelle, tunnistas, pea uhkelt seljas, ümbrust ja kadus taas metsa. Ta mäletab veel praegugi selgesti, kuidas hunt kord lamba karjast ära viis. Ta olnud siis kümnekaheteistkümne-aastane ja teiste poistega karja juures. Korruga joosnud metsast vana kriimsilm välja, nemad pole esiteks osanud kartagi — nagu suur koer teine, ainult must jutt seljas ja saba sorus. Joosnud karja hulka, haaranud ühe lamba turjast kinni ja hakanud metsa poole vedama. Lammas ajanud sõrad vastu, hunt aga sähvanud lambale oma sabaga mööda jalgu ja sundinud tagant nagu piitsaga. Ja nii kadunudki hunt nende silmade all metsa. Pärast tõsteti küll kisa ja kutsuti appi, kuid ei leitud enam muud kui lamba jäänused metsast põõsaste vahelt. Nüüd ei ole enam kui kakskümmend aastat siin kandis hunti nähtud. Venevere ja Paasvere metsades mõni karu vahel ikka pesitseb, kuid seda teatakse ajalehist üle kogu maa — ega nüüdsel põlvel enam midagi saladusse jää. Metsavahid peavad siis teda hoidma ja piirama, et linnahärrased saaksid ta peale jahti pidada.

Liiklemine ja väljapääs siit oli väga vaevaline, Tudulinnast siiski parem kui mujalt kõrveküladest. Siit võisid suvelgi Rannapungerja ja

Iisaku kaudu pääseda rannamaile ja ka Tartu. Tema poisikesepõlves ehitati Peterburi—Tallinna raudtee, kuid ta mäletab oma isa juttude kaudu neid aegu, mil suured killavoorid liikusid talveti üle Muraka soo sisemaalt Peterburi poole. Mõnikord olid teed tuisanud, soolaukad ei olnud veel jääs, siis juhtus sageli, et mõni vooriline teelt eksis ja hobusega soolaukasse sattus.

Kuigi väljapääs siit oli raske, ometi liikusid ja käisid Tudulinna mehed palju laiemalt kui mõnigi välismaailma mees, kes kogu eluajal oma kihelkonnast välja ei saanud. Tudulinna mehed olid osavad vokimeistrid, ja nende müük viiski mehed kodunt välja. Kui koormatäis vokke valmis sai, mindi neid müütama laatadele ja küla-dessegi. Muidugi võidi neid müügireise ette võtta ainult talveti, kui kõik sood olid kinni külmunud ja reete igalt poolt läbi viis. Nendel kauba-reisudel käidi läbi kogu Põhja- ja Kesk-Eesti, ulatuti isegi Pärnu- ja Saaremaale. Nädalate kaupa oldi väljas, kodused ei teadnudki, kus kaugel mehed kaubaga parajasti viibivad. Mõnikord saadeti vastutulijatega või voorilistega koju sõna, kirju muidugi teelt ei kirjutatud, telefonist ei olnud aimugi. Kui kaua ära oldi, käisid kodused väraval vaatamas ja ootamas, kuulatasid õhtuti iga krõbinat õues — ehk ongi reisumehed. Ootamata harilikult koju jõutigi. Välisreisudelt toodi vilja kaasa, sest oma põllud olid siis väikesed ja kehvad, sageli peetigi vahetuskaupa — vokke vahetati vilja vastu.

Mõnikord ei olnud sellistel reisudel õnne, tuli müümata koormaga koju tagasi pöörduda.

Vokk on ju selline asi, mis palju ei kulu, ostad ühe, seda piisab kogu elueaks, jääb veel tütrelegi. Sellistel puhkudel lohutati iseenast: ega kahju ole saadud — vokid või vili, üks kaup puha.

Muidu olid need kaubareisud kasulikud ja lõbusadki — nähti, kuidas mujal maailmas elatakse, ja õppida võis igalt poolt midagi. Poisid kippusid müügireisudele kaasa, esimesest kaasa-reisust peale hakkasid nad endid meheks pidama.

Neist kaubareisudest andis talveõhtutel kolde-tule ees kodakondsetele rääkida, lapsed istusid ammuli sui ümber ja kuulasid nagu muinasjuttu. Ka perekonnapidudel või muidu kogunemistel olid peamiseks jutuaineks juhtumused välis-reisudest.

Jah, nii ajad on läinud, vokkide valmistamine ja kaubareisud ei ole juba mõnda aega Tudulinna meeste tuluala. Mõni vanataat nokitseb veel oma treipingi taga ja saadab vokka laadale, sedagi rohkem vanast harjumusest kui tarvidusest.

Vana peremees peatub jutus, pojapoeg Jaan, kes kogu aja on istunud eemal ahju ääres ja kuulnud vanaisa juttu ammuli sui, leiab, et vana aeg oli huvitavam kui praegune. Kui saaks temagi mõnenädalase kaubareisu teha mööda külasid, oleks kindlasti huvitavam kui omnibusereis Rakveresse. Hea oli küll kihutada mööda maanteed, nii et kogu maailm näis pöörlevat, kuid lõpuks läks igavaks ja tüütas. Näha sai aga õige vähe.

„Millest saadakse nüüd peatulu?“ pärin pool-eldi jutujätkuks.

Eks põllud pea andma ja — kari. Tudulinna põllud ei jää enam maha muu maa põldudest, on mõnest kohast eeski. Aga peamine tulu saadakse praegugi metsamüügist. Haavapakud, mida tiku- ja vineerivabrikud ostavad, maksavad kõva raha. Igasugune metsamaterjal on hinnas. Kui mõis talud müügile laskis, mõõtis ta igale talule suured tükid metsa juurde, et talu pind oleks suurem ja sellest saaks rohkem raha. Mets ei olnud siis kellegi silmis väärtus, selle oli Jumal lasknud kasvada kõigile. Tarbepuid võis igaüks võtta sealt niipalju kui tahtis. Seepärast nuriseti ega oldud sugugi rahul, kui mõisnik metsa arvel talud suureks ajas ja hinnad kõrgele kruvis. Tudulinna talud on kõik 80—100 hektaari suured, ja seda enamasti metsa arvel. Praegusega võrreldes ei olnud küll talude hinnad kuigi kõrged, tema ostis oma talu 1500 rubla eest. Aga sedagi raha oli raske kokku saada ja tuligi suurem osa talu ostuhinnast tasuda vokkide, toolide ja regede eest saadud rahaga.

Nii olid ajad. Nüüd on metsalgi teine väärtus, alles mineval aastal said nad haavapakkude müügist üle 2000 krooni. Vist ei aimanud mõisnik isegi tol ajal, millised varandused ta Tudulinna meestele metsatükkidega kätte mõõtis.

Vahepeal on aeg jõudnud üle kesköö ja idataevas lõõnud roosatama. Sõber avab akna, millest hoovab sisse karget värskust. Aed on täis rasket kastet ja sügavat õörahu.

„Kuulaks veel, aga uni tikub peale,“ lausub Jaan ja kaob siis kuhugi.

„Kas sa näed, aeg juba üle kesköö,“ lausub ka vanaperemees ja asutab magama minema. „Satud vanadest aegadest jutustama, ei pane tähelegi, kuidas aeg läheb. Eks ole küll kõik need aastad läinud kiiresti ja märkamata. Ammuks ma olin noormees, käisin ise kaubareisudel ja treisin vokke, laiendasin põldu ja tegin kavatsusi metsamüügiks... nüüd ei seleta silm enam vokivärtnat treida ja jalg tatsab aina kodu ümber, tühje talitusi tehes...“

* * *

Teengi siin järgmisel päeval päevapuhkuse. Öhtupoolel käime sõbraga läbi kogu talu krundi ja selle lähema ümbruse. Sõber näitab puid, mis tema mälestuses suureks kasvanud, ja põlde, mis tema ajal raismikkudest üles haritud. Iga jalatäis maad jutustab tööst, igal paigal näib olevat oma hing.

Jah, see koduhing õngi ta kutsunud siia tagasi metsade taha ja see peab teda siin kinni. Sunnib küll kõvasti pingutama ja rasket tööd tegema, kuid lahti ei lase. Sügavale on juured tunginud kodumulda. Vahel oled küll väsinud ja tülpinud, mõtled, et mujal saaks ehk kergemini läbi, aga kui viivuks peatud töös, siis kuuled taas kodu häält ja sa ei pääse kuhugi. Mis teha, ta on juba kord veidi vanamoeline, usub veel kodutalu haldjaid, kodukoha metsade ja soode hingi. Need on teda alati koju kutsunud võõrsilt ja peavad siin kinni.

„Vaata,“ ütleb sõber lõpuks, „eile sõitlesin sind, et oled vanamoeline ja otsid siit seda, mis

aegade merre ammu kadunud, tegelikult olen ise palju vanamoelisem. Kuulan küll raadiot, telefongi käib tallu, kuid minu olemise pühapäevase poole moodustab ikkagi see vana Tudulinna, millest isa eile kõneles.“

OONURME.

Pärast „päevapuhkust“ sõidabki sõber minuga kaasa. Meie tee viib hobuseraua-kujuliselt läbi Alutaguse kõrveala: Tudulinnast Oonurme—Tudu—Roela—Paasvere kaudu Avinurmele. Sellelt teelt kavatseme teha põikeid kõrvale mõnesse metsatallu ja põlisesse laande.

Praegu läbib seda maa-ala kõva maantee — enam-vähem sirge siht, kõrge teetamm ja kumer profiil. See tee ehitati siia aasta viieteistkümne eest, tuletab sõber meelde. Enne käis siit harilik metsatee, mõnes kohas hagudega, mõnes kohas puupakkudega täidetud ning sillutatud, suuremalt jaolt aga hoopis tegemata ja vihmasel ajal läbipääsematu. Siis pääsesid Oonurme elanikud Tudulinna kirikusse ainult palja jalu veest läbi sumbates, kuna kingad olid käe otsas. Surnukirst seoti kõitega kahe ratsahobuse vahele ja toimetati nii surnuaiale.

Siin kuski oli ta kord viieteistkümne aasta eest hädas. Tahtis sõita ratsahobusel Oonurme, sest vankriga ei olnud lootustki läbi pääseda. Sügisene vihm oli teed põhjatuks teinud ja pakud üle ujutanud, ratsahobusegagi ei pääsenud

läbi. Siin ta siis jändas ning mässas tümas, ei pääsenud läbi, pidi tagasi pöörduma.

Nüüd hakkavad tollest vanast teest jäljedki kaduma, ainult paiguti võib näha uue tee kõrval vana tee lookeid ja kõverusi, milles rööpad kinni kasvanud, sillutuspakud kas mädanenud või mutta vajunud.

Nüüd sõidab seda teed mööda omnibus Tudulinna ja Rakvere vahet ja mõne aja pärast kaob vanast teest viimne jälg. Kaob ajamerre taas tükike vana Alutagust, saab sellest lastele jutustada nagu imeasjast. Sõber arvab, et asundustalude kõrval on teevõrgu loomine ja korraldamine üks meie iseseisvuse suursaavutisi. Seda tuntakse siin kõrvenurgas paremini kui mujal.

Mõne aja pärast jõuame Oonurme. See on suur küla tee ääres. Taluhood on siin pikad, pikemad kui kuski mujal olen näinud, sageli kahe ja kolme korstnaga. Tudulinna olid kõrvalhood eranditult elamuist lahus, siin on aga kõik kokku tõmmatud ühe katuse alla. Selgub siiski, et talumajad ei ole pikaks veninud kõrvalhoonete arvel, need on harilikud — rehetuba, rehealune ja aganik, pikkust annavad juurde suured kambrid ja avar köök. Rehetubagi on suur ja valge, siin tehti puutööd, oli siingi meestel tähtsaks lisatööks kodune käsitöö.

Tee ääres poes peatudes ja üht-teist pärides selgub, et siin on koolijuhatajaks minu vana tuttav — endine Rakvere seminari õpilane. Uus koolimaja on sealsamas poe kõrval, ja ma ei jäta vana tuttavat külastamata, seda enam, et tean ta olevat siit kandi mehi.

Õpetaja laseb kõigepealt kohvi keeta. See on vana Alutaguse komme, et külalist söömata ära ei lasta, seda peetakse juba vanast ajast, isegi üksikuis metsaperedes, ja tema ei taha sellest kuidagi mööda minna.

Kui siis kohvilauas selgub, mis otstarbel ma reisin, vangutab õpetajagi pead ja ütleb, et olen oma reisuga vähemalt kakskümmend aastat hiljaks jäänud — vana Alutagust ei ole enam, see elab veel mälestusis ja pärimusis, isegi metsaperede omapära hakkab kaduma. Täpselt need-samad sõnad, mis ütles Tudulinnagi sõber. Nähtavasti on igal pool huvitavamad ajad möödas. Jääb ainult lohutada sellega, et kord ka praegune aeg möödub, küllap siis tulevased põlved leiavad selle huvitava olevat ja kahetsevad, et ta on möödas.

Õpetaja hakkab meenutama, et tema poisikesepõlves, aastat kakskümmend, kakskümmend viis tagasi, olid Tudu, Oonurme, Tudulinna ja ümberkaudsed metsapered omaette nurgakesed, muust maailmast eraldatud. Enamik teedest oli täidetud hagudega ja puupakkudega, kevadine suurvesi ujutas teed üle, siis võisid läbi pääseda ainult säärsaabastega või ratsabobusega, sageli ei saanud muidu, kui tuli palja jalu üle põlve vees sumbata. Tema mäletab, kuidas Tudu ja Oonurme elanikud Tudulinnas kirikus käisid — ikka ratsahobusega või palja jalu. Kiriku lähedal pandi kingad jalga.

Suvel elati vaikselt omaette taludes ja tehti suviseid töid. Suur osa suvest kulus heinategemiseks, sest loomi peeti palju ja nende ületalve

pidamiseks tuli palju metsaheina teha. Ega olnud see heinategu sugugi kerge vesiseil heinamail. Sageli veeti saod enese järel hagude peal kokku. Karjast saadi head tulu, mitte küll piima ja või müügist nagu praegu, vaid müügiartiklid olid elusloomad ise. Igal sügisel aeti Narva ja sageli Peterburigi suured karjad loomi. Võid oli palju, seda ei jõutud oma perega äragi süüa, müügile oli raske toimetada, sellega määriti vankreidki.

Küllaltki omapärane oli nende suletud külade ühiselu. Siin võis veel hiljaaegu näha jäänuseid vanast suurpererekonnast, kus vanaisa valitsuse all ühes leibkonnas elasid pojad oma naiste ja lastega, mõni kaksikümmend ja rohkemgi hinge ühes talus. Kõik tööd tehti ühiselt, kõik varad olid ühised, ainult väiksemaid ehteasju ja „poekraami“ muretses igaüks ise oma maitse järgi nn. kasurahaga.

Selline patriarhaalne kord valitses kogu küla ühiskonnas, kus mitmedki tööd tehti ühiselt, kas kogu külaga või naabrus- ja sugulaskonna rühmades. Ja sugulased olid kogu küla elanikud läbisegi kõik, sest abielluti ikka enamasti oma küla neiude ja noormeestega.

Sellistest töödest mäletab õpetaja esmajoones sõnnikuvedu, mis korraldati külas või talude rühmade vahel ühiselt: ühel päeval ühes talus, siis teises ja kolmandas, — niikaua kui kõigil läbi. Need ühistöö või talgute päevad olid ommoodi pidupäevad, milleks tehti koduõlut, toodi viina, valmistati paremaid toite jne. Harilikult kulus selliste tööde juures pool päeva naljaheit-

miseks ja lõbustusiks — vanade kommete järgi. Seda kommet ta mäletab, et väimees pidi talu sealaudast sõnniku välja ajama. Edasi oli veel kombeks tööde lõpetamise puhul, näit. heinatöö või lõikuse ajal teistele appi minna, kui oma töö enne valmis sai. Muidugi toimus seegi abistamine vastastikku tasuta ja lõppes pidustusega.

Talvel, kui teolud paremad, oli ka liiklemine väljapoole elavam. Paljud mehed käisid metsatööl, enamasti vedudes, teised rändasid voki-koormatega ringi. Hilisemal ajal tuli juurde uus tööharu — tünnivitse valmistamine Kunda ja Aseri tsemendivabrikutele. Kogu talve valmistati taludes kogu perega tünnivitsu, mida siis ühiselt käidi kohale viimas — enamasti viimaste reeteede aegu.

Talvel tehti muidugi kõik linnareisud. Toodi kogu aastaks koju kaks-kolm kotti soola, mitu pead suhkrut, kott peenjahu, rauda, saapaid ja muud väiksemat poekraami. Saapaid muidugi kirikuskäimiseks, kuna igapäevne jalanõu oli viisk ja pastel.

Üksikute metsaperede elu oli suvel muidugi veel kinnisem ning suletum, kuna talvel metsaperede mehed liikusid laialt metsatööl ja jahiretkedelgi. Oonurme ja Tudulinna metsaperede mehed olid laialt kuulsad jahimehed. Küllap see aastat kolm- või nelikümmend tagasi võis anda omajagu tulugi. Talvel kütiti peamiselt karusloomi: rebaseid, nugiseid jt., kelle nahad linna mütsikaupmeestele ja kasukseppadele edasi müüdi.

Müügiks lasti ka linde, laanepüüsid ja tetri. Suvel olid suuremaiks jahiloomiks põder ja metskits. Metsaperedes olevat igal pool aasta läbi olnud suitsutatud põdraliha, mida leivata söödi ja millele hapupiima peale rüübati.

Põdrajahil käidi ikka kahe-kolmekesi koos, kaugemad retked võeti ette viie-kuuekesi. Minu isa teadis jahimehi, kes oma eluajal 20—30 põtra lasknud. Võib-olla elab neist jahimehist mõni praegugi vanataadina kuski metsaperes.

Nüüd ei ole jahil enam seda tähtsust. Võib-olla mõni salaja laseb metskitse või põdragi — metsavahid on kaugel, ja enne kui nad pärale peaksid jõudma, on hävitatud viimne jälg, peidetud liha ja nahk. Ega mõisnikkudegi ajal põdrajaht lubatud olnud, harrastati aina salaküttimist. Tehti küll haaranguid ja läbiotsimisi, kuid harilikult ei leitud midagi, naaber naabrit üles ei andnud.

Harilikult käidi jahiretkedel maskeeritult — valehabemega ja võõrapäraselt rietatult —, et metsavahid ja mõisamehed ära ei tunneks. Võõrastes metsades jahti pidades ei hoidutudki metsavahtidest kõrvale, vaid kästi neid ilusasti ja heaga ära minna. Kord olevat üks metsavaht vastu hakanud ega ole ära läinud, siis võetud talt ära tubakakott, püssirohusarv ja muud jahitarbed, püss jäetud küll alles. Kui metsavaht selle peale on sunnitud olnud eemale lonkima, hüütud talle järele, et ärgu ta enam teinekord meestele vastu hakaku ega asjata pahandusi tehku. Ja pole see metsavaht pärast enam midagi kuulnud ega näi-

nud salaküttijaist, alati osanud õigel ajal kaduda. Mõne metsavahiga ei saadud nii kergesti hakkama, üldiselt aga armastasid metsavahid metsaperede küttijatele läbi viie sõrme vaadata.

„Suuremad jahiajad ja kangemad jahimehed olid muidugi enam kui poolsada aastat tagasi,“ lõpetab õpetaja jutu. „Minu vanaisa teadis kõnelda jahimeestest, kes karudega rinnutsi kokku läksid — tema jutu järgi olevat vanema põlve meestel jõudu palju rohkem olnud kui praegusel ajal. Üks mees käinud alati palja jalu jahil ja kiidelnud, et küll tal on head saapad: „Tallanahk on päris hüva, aga pealisnahk veidi rabe.““

Nüüd hakkab see metsaperede omapära kaduma, lisandab õpetaja nagu kahetsedes, õieti ta ongi kadunud. Sonda—Mustvee raudtee, uus maantee ja muudki tingimused on välismaailma kättesaadavaks teinud, ei saada enam elada omapärast suletud elu. Veidihaaval kaovad metsad, nende asemele tulevad põllud ja heinamaad.

Üksikud soosaared on nende metsaperede asupaigad, pangu me tähele, et siinseis kohanimedeski esineb „saar“ mitmesuguseis ühendeis, näit. Peresaare, Luisaare, Saksasaare jt. Nojaa, on praegugi mõni üksik talu soosaarel, mille väljapääsuteeks on vaid heinamaaserv, metsaalune rada, läbitud kohati sookaelte ja ojadega. Tema on käinud alles hiljuti ühes metsakülas, mis asetseb suurest teest kilomeetrit kolm eemal ja kus oli neli talu. Ligi pool maad tuli käia mööda purdeid, mis olid pandud kõrgemate kün-

gaste otsa, puukändudele ja kõidetud isegi puutüvede külge. Neid purdeid mööda saab liikuda ainult jala, väikese pakiga või kandamiga, tasakaalu hoidmiseks tuleb tarvitada pikka latti.

Nüüd kaevavad sama metsaküla mehed ühisel jõul kraavi suure teeni, selle kaldale tuleb kuiv jalgrada, mida mööda jalgrattaga võib sõita. Läheb veel mõni aasta, kaevatakse ka teine kraav, sillutatakse ja täidetakse teed, nii et hobusekoormagagi võib igal ajal välja pääseda. Siis ei ole see asula enam suletud metsaküla.

Ja huvi metsast väljapääsemise vastu on suur. Tema teab paljusid metsaperesid, kus on jalgratas, ehk seda küll mõnigi kilomeeter tuleb kanda purdel või ajada kõrval, enne kui sõita saab. Mõnes metsaperes on tema teada raadiogi, mis toob maailma koju! Ei peeta raskeks akumulaatorit omnibusejuhiga linna laadida saata. Ka seltskondlikkude ühisürituste vastu on metsaperedel sageli suurem huvi kui väliskülade elanikel.

* *
*

Minu reisukavas on ka ühe metsapere külastamine. Õpetaja ja mu reisukaaslane valivad selleks välja ühe kaugema, kust väljapääs suurele teele veel raske ja kuhu välismaailm pole jõudnud tungida.

Edasi soovitab õpetaja tingimata külastada Peresaart, kus põlismetsa põue praegu luuakse uut asundust. Sinna lubab isegi kaasa tulla, kuna metsaperesse käik tehku me kahekesi.

METSATALUS.

Jalgrattad jäävad koolimajja, ise sammume jalgsi mööda metsateed metsapere poole, nagu siin kutsutakse üksikut soosaarel asetsevat metsatalu. Mu reisukaaslane on enne seal käinud ja teab teed, arvab, et sinna saab kõvasti kaheksa kilomeetrit mööda laant ja soid.

On kauemat aega olnud põuane, tee on alul harilik metsatee, paiguti sügavasti rööpeline, paiguti näib hoopis kaduvat või läheb üle puujuurte. Sõber arvab, et me kuivi jalu siiski pärale ei jõua, tuleb kindlasti mõneski kohas palja jalu käia ja püksisääred üles käärida.

Kevadel suri siin metsatalus vanaema, teab sõber jutustada, siis oli surnu väljatoomisega häda küll, ei pääsenud välja reega ega vankriga. Paiguti kanti kirstu õlgadel, paiguti veeti kahe hobuse vahel köitel. Mitmes kohas vajusid hobused kõhuni tūmase ja mehed niueteeni rappa. Üleni poristena jõuti viimaks tee äärde külasse välja. Siis mindi tagasi koju pühapäevariideid tooma, senistega oli võimatu ennast kiriku juures näidata. Küllast laenati vanker, asetati surnukirst vankrile, ja nii toimetati viimaks surnu maa mulda. Nii raske on siin surnut kalmistule toimetada. Siinsed põdurad vanakesed palvetavadki, et Jumal nende elupäevad lõpetaks reete aegu, siis ei teeks matmine kodakondsetele raskusi.

Ka muidu on elu siin küllaltki eraldatud muust maailmast ja omapärane. Elatakse nagu Robinsonid tühjal saarel. Mõnikord läheb mitu aastat mööda, kui nähakse võõrast inimest talus.

Talviste metsatööde ajal tulevad mõned puulõikajad tallu korterisse, kui tööjärg juhtub talu lähedale. Kõik käigud välja, linna ja poodi tehakse talvel reeteega. Muidugi peab talvel valmis tooma poekraami kogu aastaks, väikesi asju aetakse jala sedasama metsateed käies.

Kas neil ka igav peaks olema eraldatud soosaartel?

Ei tea, oma pere inimseltskonda teatud määran annab. Ja ollakse harjunud üksindusega, väljas on nad arad ning pelglikud ja igatsevad tagasi kodutallu. Kodus aga kuulatakse hea meelega uudiseid, mis juhuslikult tallu sattunud külaline välismaailmast teab. Lõppeks ei lase töö igavust tunda, see köidab meeled vara hommikust hilja õhtuni, ei ole kerge sellisel soosaarel leivapalukest hankida. Ja küllap on sellelgi kodul oma hing, kes neid köidab kodutalu, põldude, niitude ja metsade külge. Selle hinge kutset oskavad nad paremini kuulata kui väliskülad, kus muid segavaid tegureid palju. Absoluutselt eraldatud ei ole nad ometi: koolis ja leeris käiakse väljas, mehele minnakse välja ja naised tuuakse naaberküladest või -taludest.

Aegamööda hakkab tee halvenema. Mets jääb kiduramaks, siin ja seal läigib vesi. Võtame saapad jalast ja käärime püksisääred üles. Siis lõikame pikad kepid kätte ja jätkame teekonda.

Kuidagi moodi on püütud sedagi teed teha ning kohendada. Tümasid soonikukohti on täidetud hagudega, teisale on peale visatud rõikaid või latte. Kepi abil tasakaalu hoides võid jala neist kuidagi ikka üle pääseda. Paiguti on aga

haod soomutta vajunud ja roikad mädanenud, tuleb sumbata põlvini mudas. On paiguti ka puupuukändudele ja puutüvedele köidetud purdeid, millest kõneles Oonurme õpetaja.

Nii sammume seda metsa- ning sooteed tundi kaks, kolm. Tee äärest murrame kaseoksad kätte, millega tõrjume parme, kes sumisedes kogu aja meid saadavad ja näo kallale kipuvad. Kui kuski puhkuseks veidi peatuma jääme, laskub neid meie riietele terve parv. Sõber kannab oma sinisel kuuel, mille ta lahtiselt üle õla on visanud, mesilaste sülemi taolist parmukarja. Minul on heledamad riided, sinna nad nii ei tiku.

Kogu mets põriseb ja sumiseb putukate häälist, mille sekka kostab siit ja sealt soolindude hõikeid. Kirju rästik soojendab tee ääres päikese-paistel — praksub meie jala all kuivanud oks, ajab ta pea püsti ja sirutab oma harulise keele välja, siis lookleb üle tee ja kaob rabasse. Siinsamas tee ääres napsab rohtu punakas metskits, laseb meid õige lähedale, siis tõstab pea ja tunnistab hetke... teeb viie-, kuuemeetrise hüppe — ja ongi kadunud. Vahel jookseb mõni jänes üle tee, siis ei ole jälle muud kui mets ja rohtunud tee.

Nüüd jõuame isesuguse purde juurde: hulk suuri kaski on ridastikku kõrgelt kännult maha saetud, ikka nii, et ühe latv ulatub teise tüveni. Tüve ots on tõstetud kännule, latv toetub oks-tele — nii on saadud purre, mida mööda pika kepi abil hõlpus on liikuda.

Mu reisukaaslane arvab, et olemegi talu lähedal, see mahalastud kaskedest purre on karjase

tee, seda mööda liikudes ajab ta loomad metsa ja tagasi. Kari käib muidugi kõrval vees, karjane pääseb aga kuivi jalu läbi. Selliseid purdeid olevat siin metsaperedes tehtud ammu, juba vanal hallil ajal. Kui ühed puud aastate jooksul mäda-nevad, lastakse uus rida maha. Praegu aga meie ei tarvitagi seda silda, pääsime kõrvaltki kuidagi läbi. Nähtavasti tarvitatakse seda kevadeti ja sügiseti suurvete aegu.

Varsti lõpebki purre ja algab karjatänav. Kahel pool on puutaraga piiratud koplid, eemalt kaskede vahelt paistab halli katusega vanapärase talumaja — oleme jõudnud soosaarele.

Sõber palub mind pererahvale mitte öelda, et tulime huvi pärast metsatalu vaatama. Et nad ei tunneks endid kuidagi nii... muuseumieseme-tena ega muutuks aremaks ning kinnisemaks kui nad juba muidugi on. Ta on peremehe tuttav ja leiab juba põhjuse, mis pärast talusse tuldi, nii et meie käik tunduks asjatalitusena.

Karjatänav lõpeb suure karjaaiaga, kus siin ja seal on maas tuleasemed. Kui sõbralt selle kohta seletust pärin, palub ta oodata kuni õhtuni. Siis süüdatakse neil tuleasemeil suitsevad kadakad, et suitsuga sääski ja kärbseid eemale peletada, muidu ei saaks karja lüpsata.

Avar taluõu on tühi. Kummelite lõhn seguneb vanade talude spetsiifilise lõhnaga, milles tundub suitsu, sõnniku ja mulla hõngu. Lasen silmad õues ringi käia. Kaevu ääres pingil kuivavad äsjapestud piimapütid, kambri räästa all krabisevad nõöri peale lükitud tubakalehed, kusagilt ilmub seapõrsas ja hakkab ennast nüh-

kima vastu õuetara. Kambri otsas aias kasvavad sibulad ja sigurid, akna alla on tehtud väike lillepeenar, kus õitsevad moonid ja kollased kari-kakrad. Veidi maad eemal kasvab üksik kräsus okstega ja sammaldunud tüvega õunapuu, selle tagant paistab kümmekond mesipuud, kõik pakk-tarud. Õue teises otsas vedelevad vanamoelised põllutööriistad ja mõni ärakantud pajukoorest viisk. Nähtavasti on sellel ajast ja arust läinud jalatsil siin metsanurgas veel eluõigust, ta laseb ühtviisi kergesti vett sisse ja välja. Vesisel heinamaal või karjamaal liikudes on sul jalad ainult niisked, vastikut veelirtsumist ei tunne, õhk pääseb kergesti ligi, varbavahede haudu-mist ei ole karta.

Nüüd avaneb aidauks, millest astub välja perenaine, jahumatt süles. Ma märkan, et aida-uksel ei ole lukku, käib kinni vanamoelise tabaga. Ja milleks siin ka lukk, kes siia metsapõhja var-gile tulebki! Meid nähes jääb perenaine jahmu-des seisma, kusjuures jahumatt ähvardab maha kukkuda. Kuid tragi naine kogub end kohe, süli-tab kolm korda tugevasti vasemale, et ehmatu-sest mõnd häda ega ohtu ei tuleks.

Teretame, kusjuures mu kaaslane seletab kohe, kes ta on ja et liigub asja pärast.

„Nojah,“ saab perenaine oma kohmetusest võitu, „eks siis astuge edasi ja rääkige Mihklile asi ära. Rehe all ta vist kolistab, lubas vikateid seadma hakata.“

Samal hetkel astub kambriuksest välja noor tüdruk, lõngaviht käes, meid nähes pöördub aga kannapealt ringi ja jookseb tuppa tagasi. Veidi

aja pärast näeme sama silmapaari kambriaknast lillalise kardina vahelt meid piiluvat ning tunnistasvat. Kustki nurga tagant ilmub linalakk tütarlapse pea, kuid tõmbub kohe tagasi, kui märkab, et meie pilgud kokku puutuvad. Poiss jookseb üle õue kuuri alla, kuid sealt enam nähtavale ei ilmu, ainult kuurivärava vahelt vilksatab ta pesemata pale ja võõrastav silm. Isegi vana peremees ise takseerib meid enne rehealuse värava vahelt, kui nähtavale ilmub.

Sõber muheleb ega ruttagi jutu alustamisega, tal on siinsed kombed ja pruugid teada: enne umbusklikult vaadata ja uurida, kes tallutunud võõras on, siis alles juttu alustada. Ta annab siis ka aega enda vaatamiseks, võtab mütsi peast, pühib laubalt higi, siis teeb kaevu juurde asja, trummeldab sõrmenukiga kuivamapandud piimapüti põhjal, lõpuks siis sammub aeglaselt peremehele vastu, õiendab teretamiseks käe ja lausub: „Täna on kuum ilm.“ Sellele järgnevad katkendiliselt küsimused siit ja sealt: kas kesasõnnik juba välja veetud, millal heinatööga algust tehakse, kas kogu pere tervise juures, jne.

„Ah jaa — isa saatis kõigile palju tervisi.“

Peremees tänab terviste eest, ütleb, et kesasõnnik on juba ammu välja veetud ja sissegi küntud, heinatööga tuleks tuleva nädala lõpul algust teha. Vanaema viidi kevadel maamulda, naine kurdab paremas puusas jooksvat... lapsekasakad — mis neil nüüd viga peaks olema!

Kui selline kombekohane jutt mõne aja on kestnud, poetab peremees küsimuse: kas võõrastel asja ka peaks olema?

„Ega suurt asja ole midagi,“ vastab sõber kombekohaselt. „Teil pidi hobusevarss müüa olema... Kas viisite juba laadale, või on alles müümata?“

Kui selgub, et hobusevarss on küll müümata ja et seda ei müüdagigi, kasvatatakse enda tarvis, siis avaldab sõber kahetsust ja leiab, et nüüd on paras aeg mind esitada:

„See siin on minu vana tuttav, sõjas olime ühes. Juhtus siia kanti käima, siis... astusime teile ka koos sisse.“

Nüüd ma märkan, et sõber on oma asja ajanud õieti ja hästi: enne kombekohane jutt maast ja ilmast, siis asjatalitus, mille pärast tallu tuldi, — nii ei teki talurahval muljet, nagu oleks neid vaatama tulnud kui veidraid asju või muuseumiesemeid, nagu sõber ütles.

Peremees viib vikati rehe alla, kutsub meid tuppa, annab kalja juua ja ütleb, et ega me nüüd, vastu õhtut, enam tagasi lähe.

Talu kambrid on kehvalt ja vanamoeliselt sisustatud, kuid kaunis puhtad. Keisri pilt ripub seinal Jeesuse pildi kõrval, laual vedeleb katkine kalender, nurgariiuilil on piibel, jutluseraamat ja paar kuldäärtega lauluraamatut, ajalehti ega muud kirjandust ei hakka silma. Seina ääres on hõövelpink, selle kohal seinal saed, hõövlid ja voolmed — nähtavasti tehakse ka siin metsatalus puutööd.

Istun akna all ja näen, kuidas meie õuest lahkudes iga nurga tagant lapsi välja jookseb keskõuele. Mõni püüab aknast sisse vaadata, paar

Julgemat jooksevad esikusse, avavad kambriukse ja pistavad pead ukse vahelt sisse, siis kaovad jälle. Noor tüdruk, kes meid kardina vahelt piilus, teeb seda nüüd tagakambri ukse vahelt.

Ootan huviga, kuidas sõber talu noorrahva usalduse võidab, ise ei julge vastavaid katseid tegema hakata. Sõber aga ei näi sellega ruttavat, kõik peab toimuma tasa ja targu, nagu voolab elugi siin üksikul metsasaarel. Ta paneb suitsu käima, annab ka peremehele, siis veeretab edasi katkendilist juttu siit ja sealt. Perenaine toob aidast liha ja hakkab kolistama pliidi juures, siis antakse tagakambrisse käsk:

„Hilda, mine too laudilt kanapesadest mõni muna!“

Veidi kõhklemist tagakambris, siis avatakse uks ja sihvakas noor neiu sammub häbeliku näoga meist mööda. Sõber kõvendab häält, ei tee temast väljagi, mina püüan vaadata kõrvale.

Nüüd hüütakse üle ukse õue:

„Kusti, too hagu pliidi alla!“

Veidi aja pärast tuleb niisama häbelikult seitsme-, kaheksa-aastane poiss tuppa ja viskab sületäie hagu pliidi ette.

Kui selline tutvumine, võõrastamine ja vaatlemine on kestnud tunni või poolteist, lööb sõber käega tasku pihta ja meenutab nagu muu seas:

„Mul pidi siin mõni kompvek olema lastele.“

Nüüd tullakse juba kaunis julgelt meie juurde, võetakse kompvekid vastu ja jäädaksegi meie lähedusse. Kui siis küsimusega mõne poole pöördud, saad juba vastuse.

„See on metsatalu stiil,“ mõtlen endamisi, „siin ei rutata usalduse ja sõpruse kinkimisega; on aga sõprus sõlmitud, siis seda ka peetakse.“

Peremehe ja mu reisukaaslase vahel voolab jutt juba õige soravalt, sekka ütleb ka perenaine mõne sõna. Isegi arglik peretütar julgeb meie juures viibida ja nurgalaual asju korraldada. Lapsed lutsutavad kompvekke meie läheduses ega jookse enam õue.

Kui sõber jutu sekka küsib, kuidas odra-seeme tänavu üles tuli, teeb peremees ettepaneku:

„Lähme vaatama!“

Sammume mööda põllupeenart alla. Liivased ja kruusasegased põllulapid algavad toa tagant ja ulatuvad võsastikuni. Vili on üldiselt rahuldav, kuid on kohti, kus talv on oraseid rikkunud või põhjavesi liiga teinud. Kerge ei ole siin põllutöö ega kaugeltki nii tasuv kui kõrgala maadel. Peremees seletab, et mõnel kevadel soodud ja öökülmad hoiavad kaua viljad kängus ega lase võtta kasvujõudu. Mõnikord võtab öökülm kartulipealsed kõige paremal kasvuajal, siis on kogu saak otsas, korja sügisel peenikesi pabulaid, vaata, et seemne saad kätte.

Lasen silmad käia üle talu ja põldude — talu asetseb tõepoolest soosaarel. Esimene asunik on osanud soost leida selle saare, mis aja jooksul on üles haritud ja vilja alla pandud. Kus põllud lõpevad, seal algab võsastik ja lirtsuub jala all vesi. Peremees kurdab, et ühelt poolt tungib soo peale, kuna teiselt poolt saab vakamaa või paar soo käest tagasi võtta.

„Too võsastik seal,“ näitab peremees kõrge-
mat kohta eemal, „oli vanaisa aegu põllulapp,
nüüd lirtsub seal vesi ja kasvab võsa. Selle on
soo ära võtnud. Aga kopli ja koplialuse põllu
oleme oma jõuga metsa ja soo käest tagasi kis-
kunud.“

Peremees kurdab edasi, et ei aita siin kraavi-
tamine ega torutamine, veel ei ole kuhugi ära-
voolu. Karjamaad ja heinamaad on tühjad ning
soised. Kevadeti ja sügiseti solistavad lehmad
põlvini vees. Heinamaa on paiguti nii tüma, et
hobust peal ei kanna, tuleb heinad seljas kuhja-
lavale kokku kanda või haooksil inimeste jõuga
kohale vedada. Talvelgi pead teed tallamas käima,
et külm ligi pääseks ja raba kinni külmuks.

Mind huvitab küsimus, miks asuti siia üksi-
kule soosaarele ja kes oli esimene asuja. Pere-
mees seda ei tea, tema isa ja vanaisa on alaliselt
siin asunud, nii kaugele kui tema isa mälestus
ja teadmised tagasi ulatusid, on nende suguvõsa
ikka siin metsaperes asunud. Võib-olla asus mõni
esivanem siia väga vanal ajal, kui suured sõjad
maad rüüstasid ja koerakoonlased rahvast tapsid.
Siis ehk põgeneti metsa ja leiti siin see soosaar,
kus ehitati üles onn, hakati põldu harima ja lõ-
puks jäädigi siia.

Istume põllupeenrale, peremees paneb piibu
käima ja hakkab meelde tuletama isalt ja vana-
isalt kuulnud vanu pärimusi. Jah, võib-olla oli
esimene asunik mõni ettevõtlik mõisaori, kes
mõisapõllult põgenes ja laande asus. Selliseid
põgenikke mäletas kadunud vanaisa oma poi-
sikesepõlvest mitutki. Kes seda nüüd enam teab

või tagantjärele kindlaks saab teha. Kas vanades kirikuraamatuiski sellest jälge peaks olema.

Ega siin vanemal ajal toidust puudust võinud olla — mets oli loomi täis. Ja kui siia põllulapikese üles harisid, kes seda kuulis või nägi. Või kellel sellest häda oli mõisasaksale nina peale kirjutama minna. Kui pärast asjast teada saadigi, oli ehk esimene asunik juba surnud, kes siis järglasi enam ära ajama hakkas. Pandi väike maks peale või nõuti teomees välja... kuidas seda siit metsapõuest saadigi, isegi nägite, kui vaevane siit väljapääs on. Nõuti ehk loomanahku maksuks või mett.

Jahiloomadest siin puudu ei olnud, isa kõneles, et tema poisikesepõlves olnud talus alati põdra- või kitseliha. Nüüd juhtud harva mõnd põtra nägema ja katsu sa kitsegi ilma loata maha lasta!

Mesipuid oli metsataludes küllalt, mõnes olevat ulatunud nende arv sajani. Ja olevat olnud väga kerge ning lihtne oma mesipuude arvu suurendada. Jälgitud üksikuid mesilasi meekorjamilisel ja pandud tähele nende lennu sihti. Selles sihis hakatud minema ja enamasti jõutud ikka mõne mesilaspere juurde välja, kelle asupaik oli harilikult mõne vana puu õõnes. Tüvele koputades ja kõrvaga puu juures kuulates saadud alati kindlaks teha, kas puus asub pere või mitte. Õhtul topiti lennuaugud kinni, võeti paras pakk maha ja viidi öösi talu mesiaeda.

Temal on praegugi väike mesila kambri otsas aias, kuid nüüd ei suurendata seda enam metsast

toodud peredega, vaid püütakse kinni aina oma pered.

Talu on päriseks ostetud juba Vene ajal tema isa poolt. Eks ta ole kehv, muust maailmast lahus, kuid leivapalakest ikka saab ja peavarju ka. Mida siis inimesele muud ongi vaja, kui kõht täis ja meel rahul. Kas välismaailma jõukad ja rahvarikkad külad sealseid inimesi õnnelikumaks teevadki! Mets võib ka seltsi anda — ei oskaks eladagi ilma metsakohinata. Kui kevadel mets pakatab, lill ja rohi maast tärkavad, linnud talu kohal ja kogu laanes siristavad, siis on kogu peres rõõmu küllalt. Saad nagu osa sellest suurest looduse ärkamisest ja sulad sellega kokku. Talvel, kui loodus puhkab, saad sinagi osa sellest suurest rahust, mis ulatub üle kogu laane.

Peremees võtab kübara peast ja pühib käega üle lauba, siis jääb mõttes vaatama laane poole. Sõbral on õigus — on selgi kodul oma hing, ja selle kutset ning hääli mõistavad kõige paremini need, kes selle koduga kokku on kasvanud.

Kui tallu tagasi jõuame, on õhtu käes. Kari tuleb metsast, iga looma kohal heljub sääskede ja parmude pilv. Karjaaias tammuvad loomad rahutult kohal, taovad jalgadega ja vehivad saba-dega. Perenaine ja tütar tulevad lüpsma. Karjane, peremehe vanem poeg, kes meid veel ei ole näinud, seepärast võõrastab ja vahib altkulmu, — teeb karjaaeda tule üles ja ajab loomad suitsu sisse. Suits peletab putukad eemale ja naised võivad lüpsma asuda.

Õöseks tehakse meile ase kambrilakka, lakaluugi kõrvale, kuhu pleekaiast on niidetud mõni sületäis värsket heina. Magamisest ei tule aga midagi välja, sääsed suruvad lakaluugi ümber, neid on kogu lakk täis.

Toetun küünarnukkidele ja hakkan lakaluugist välja vahtima. Hääletult lendavad talu ümber nahkhiired, näed neid lakaluugist mööda vilksatavat nagu saladuslikke vaime. Põllul saeb rukkirääk, kuna kaugelt laanest kostavad öökulli huiked. Jänes jookseb metsast kapsaaia taha, laseb seal kasteses rohus paar korda kukerpalli ja kaob siis jälle metsa.

Alles vastu hommikut unustame sääsed ja uinume mõneks tunniks.

PERESAARE.

Veel samal päeval matkame Peresaarde, kaasa tuleb ka õpetaja, kes uue asunduse loomisest samuti huvitatud nagu meiegi. Jalgrattad jäävad koolimajja, sest uude asundusse viiv tee on alles tegemisel ega võimalda igal pool jalgrattasõitu.

Veidi maad tuleb koolimajast tagasi minna, siis pöördub tee metsa. Seal algavadki varsti esimesed asundustalud, mis on rajatud ja juuritud asunikkude omal jõul. Õpetaja teab seletada, et esimesed uudismaa krundid anti asunikele kätte ilma majadeta ja muude eeltöödeta, ainult kupitsad metsas tähistasid krunti. Esimesil asuni-

kel tuli omal jõul maja ehitada, mets ja võsa maha võtta, kännud üles juurida ja põld üles künda. Nii antud välja kümnekond talu 12—18 hektaari suuruses.

Osa asunikke ostis endile mujalt vanad majad, vedas need krundile ja lõi üles. Mõned asusid elama kohal olevatesse heinaküünidesse, vooderdades neid kuuseokste ja heintega talviseks elamiseks. Soojust saadi „hädapliidist“. Seal elati ise ja anti varju ka väiksematele loomadele. Veel kehvemad on katsunud ulualust leida mullast ja okstest valmistatud osmides, milles olid karjase kombel maasse kaevatud pliidid ja leivaahjud. On neidki, kes on endile üles suutnud ehitada korraliku elumaja, hektaar või paar põldugi tehtud.

Siinsamas tee ääres juurib asunik oma kahe pojaga kände. Umbes hektaarisuurune maalapp on juba põlluks tehtud, seal kasvab esimene rukis. Eemal on uus elumaja, kaev õues ja paar õunapuudki kambri akna all. Perenaine õiendab õues ahjuluuaga, nähtavasti teeb parajasti leiba. Toa taga algab mets ning võsastik, seal karjatab poiss kaht lehma ja kolme, nelja lammast. Siin tee ääres aga juurib peremees kahe pojaga kände, loob uut põldu juurde. Neil ei ole kännukaalumise masinat, kogu töö tuleb teha omal jõul, kangide abil. See on raske töö, kuid seda tehakse uue kodu loomisel püsivalt. Kogu maja ümbrus ja põlluäär on sarvilisi kände täis, neid saab siit kangutada veel aastaid ja aastaid.

Tuul puhub suitsu teele, ma tunnen, sel on eriline meeldiv lõhn, see on uue kodu loomis-

suits. See jääb neile töötavaile poistele kindlasti meelde kogu elueaks. Siia kannustikku kulutavad nad oma noorusjõu, siin töö juures mänglevad nende unistusmõtted. Mida nad peaksid mõtlema praegu? Kas näevad sõõrusuitsus oma tulevase kodu ähmaseid äärjooni, lõkkavaid viljavälju ja siledaid heinamaid? Mõne aasta pärast on nad sellele uudistalule endast andnud nii palju, et ei suudeta sellest enam ennast lahti kiskuda. Oma südame nad kõidavad kodumullaga. Kuni tõuseb uus põlv nende järel, kes ei ole haistnud sõõrusuitsu ega tea midagi asumisraskusist. Kas ihkab too uus põlv siit jälle välja, mujale?

Varsti lõpevadki esimesed asundustalud, algab padrik ja mets. Siin on asundusameti poolt suurejoonelise asunduse loomistööd käimas. Vangide salgad kaevavad tee ääres kraavi ja täidavad teed. Kogu asundusalast tõmmatakse läbi suur magistraalkraav, mille laius on neli, viis meetrit. Selle kaudu juhitakse metsade veed Tudulinna jõkke. Lisakraavide suunad on tähistatud tikku-dega, siin hakkab varsti labidas tööle. Mõlemal pool tee ääres võetakse metsa maha ja juuritakse kände. Seda ei tehta siin inimjõuga lihtsa kangi abil, vaid kannukaalumise masinaga. Kände, kive ja risu on kõik kohad täis.

„Näib, nagu oleksime metsa kalmistul,“ arwab Tudulinna sõber.

„... Kus peab tärkama uus elu,“ ilutseb õpetaja. „Vanul varemeil peab ikka tekkima uus elu.“

Saame kokku tööjuhatajaga, kes meile näitab kavatsetava asunduse plaani ja annab lähe-

Peresaare magistraalkraav.

maid seletusi. Krundid tulevad väikesed, 12—20 hektaari, arvatakse, et asunikud lisatulu hangivad metsavedudega. Talud tulevad kahele poole teed, kõik mõõdetud kaugusel üksteisest ja teest. Nüüd ei anta asunikele enam metsapadrikut, vaid tehakse asundusameti poolt esimesed eeltööd. Kõigepealt — korralik tee Oonurme—Tudulinna maanteelt Aadumäe ja Peresaare jaamani, magistraalkraav ja lisakraavid. Igale asundustalule haritakse üles $1\frac{1}{2}$ —2 hektaari maad ja ehitatakse peale elamu ühes hädavajaliste kõrvalhoonetega. Alles siis antakse talu 300-kroonise kautsjoni vastu asunikule kätte. Esimesed aastad kasutab asunik talu tasuta, kuid on kohustatud iga aasta teataval määral kannustikku üles juurima ja uudismaad tegema. Siis võib pikaajalise laenu abil koha päriks osta.

Kogu asunduses käib kibe töö ning tegevus. Siin küürutavad vangid kraavi kaevata, triibulised püksid jalas ja ülakeha paljas, seal täidetakse teed või juuritakse kände ja võetakse metsa maha.

Sammume edasi mööda magistraalkraavi kallast ja jääme äkki jahmudes seisma — mõni meeter kraavikaldast eemal asetseb primitiivne onn, roigastest, mätastest, samblast ja vanast kullust kokku meisterdatud. Selle ees seisab musta näoga mees, kes meid lähenemas nähes hakkab võimatul kombel sõimama ja ähvardama. Lubab onnist kirve tuua ja kõik siinsamas süldiks teha. Mees on suur ja tugev, tema vanust on pesemata ja sõna õiges mõttes musta näo pärast raske määrata. Riided on tal nahast, väga algeliselt kokku õmmeldud. Ajamata habe ja salkudena õlgadele langevad juuksed annavad talle täielise metsmehe välimuse.

„Kes see on?“ küsin oma kaaslasilt. „Mõni hullumeelne?“

Õpetajal tuleb meelde, et siin pidi asuma Peresaare erak, kes inimestest on võõrdunud ja neid kurjalt kohtleb.

Kes ta on, seda ta täpselt ei tea. Ühtede jutu järgi olevat ta Viljandimaa mees, asunud siia metsa paarikümne aasta eest, põhjused olevat olnud romantilist laadi. Seepärast ei sallivat ta naisi silma otsaski. Kui mõni naine juhtub talle vastu tulema või onnile lähenema, hakkab armetult sõimama ja manama. Teiste juttude järgi olevat ta kusagilt Jamburi lähedalt pärit ja asu-

nud siia maailmasõja päevil. Kes ta aga tõeliselt on ja mispärast siia metsaüksindusse asus, seda kindlasti ei teata ja vanamehe enda käest ka õiget otsa kätte ei saa.

Hullumeelne ta ei ole, küll aga omamoodi veidrik ja inimesist võõrdunud. Ülalpidamist teenib metsatööga, kusjuures tal paarimeest ei ole, töötab üksi. Oma onni ta kedagi ei lase, kuid mõned metsatöölised olevat seda siiski seestpoolt näinud, läinud salaja sisse, kui vanamees olnud kodunt ära. Välja minnes ta ust ei lukusta, aga ööseks paneb küll uksele puu ette, kui magama heidab. Onni sisemus olevat ürgeliselt algeline. Mingisugune ahi, või kivi, mida ta alt kütab, on talle ka voodiks. Selle peal on kase-tohud ja nende peal magab. Siinsamas onnis ajavat ta ka tõrva. Kuidas ta seda teeb, jääb küll mõistatuseks, kuid peale metsatöö ta tõrvamüügist endale tulu hangib. Võib-olla on vanamehe tõrvaahi kuski mujal.

Jätame pragava vanamehe sinnapaika ja lahkume kohalt. Lööme kaardi lahti ja jälgime ümbrust. See vanamees pidi kahekümne aasta eest asuma päris põlismetsa põue. Siis puudus Sonda—Mustvee raudtee, kuna Tudu ja Tudulinna vahel peeti ühendust viletsa pakktee kaudu, — nii asus vanamees 10—20 kilomeetriit suuremaist inimasulaist eemal. Tema lähemad inimaabrid on olnud üksikud metsapered soosaartel, muidu on talle nähtavasti piisanud metsapuude ja metsloomade seltsist. Siin on ta siis elanud üksinduses, metsatööd tehes ja tõrva ajades. Võib-olla möödus mõnikord kuid, enne kui

kohtas teist endasarnast, loodusekuningat inimest. Ta oleks inimühiskonnast eemale jäänudki, hüljates kõiki kultuuri ja tsivilisatsiooni saavutisi. Nüüd on inimühiskond ise ta juurde tulnud siia põlismetsa põue.

Läheduses võetakse mets maha, ukse alt kaevatakse läbi magistraalkraav, kuna sillutatud tee ei jää tema onnist kuigi kaugemale. Varsti sõidavad seda teed mööda jalgrattad ja autod, uued majad kerkivad asundusse — kuidas ta selle kõigega lepib? Kas pöördub tagasi inimühiskonda, peseb jälle oma nägu, mida ta vist kogu metsas olemise aja pole teinud, heidab kõrvale endavalmistatud nahkrõivad ja paneb selga rätsepa tehtud ülikonna? Või elab ühiskonna võõrkehana endiselt siin asunduse äärel, kuni elupäevi antakse?

Millised asjaolud on teda sundinud inimühiskonnast loobuma ja metsaüksindusse asuma? Kas ainult romantilised põhjused? Võib-olla on siin tegemist eriti tugeva atavistliku ürgtungiga, mis mehe ühiskonnast välja on viinud tagasi algeliste eluvormide juurde sügavasse metsapõue?

Enne Sonda—Mustvee raudtee ehitamist ja praeguse asunduse rajamist on siin Peresaare metsades olnud ainult kaks metsatalu, Kүүska, praeguse Aadumäe jaama läheduses, ja Kopliku, viis kilomeetrit eemal, praeguse Peresaare jaama juures. Siin oli ka metsavahikoht. Mõlemad talud olid enne raudteed tüüpilised metsatalud, kust väljapääs oli võimalik ainult talveti. Kevadised metsadeveed ujutasid kogu laane üle ja ulatusid õuedegi alla, siis ei olnud väljapääsule mõeldagi.

Mõlema talu kohta jutustab pärimus, et esimesed asukad tulnud siia Põhjasõja ajal, olnud kolm venda, kas sõjapõgenikud või väejooksikud. Üks asunud Kүүskale, teine Koplikule, kolmas siirdunud Paasvere metsadesse. Siis olnud eriti Kүүska ümbrus põline laas. Siin on venaksed asunud esiteks jahimeestena, pärast hakatud veidihaaval põldu tegema. Vahepeal on suured tulikahjud metsa laastanud, uued metsad asemele kasvanud, kuid esimeste asukate järeletulijad elavad taludes praegugi.

Käime ka mõlemas talus, kuid ei kohta vanemaid inimesi kodus, kõik on kodust ära heinal. Koju jäänud lapsed võõrastavad, nendega ei saa jutule.

Kolm aastat hiljem juhtusin jälle Peresaare asundust külastama. Nүүd võis Oonurmest uut teed mööda jalgrattal sõita nii Aadumäele kui Peresaarele. Magistraalkraavid on valmis, iga asundustalu tarvis paar hektaari põldu tehtud ja taludel majad peal. Need on Nopsa süsteemi ehitised, punaste katustega, valgeks värvitud. Ühe katuse all on kahetoaline elukorter, laut ja viljakuur. Eeskojast läheb trepp katuse alla, kuhu on võimalik ehitada lisakambreid. Hooned on nägusad, sirges reas kahel pool teed, ja paistavad oma punaste katustega kaugele. õues on igal talul tsementraketega kaev. Mõnel on kambriotsa õunaaed rajatud ja lillepeenargi tehtud. Uudismaal kasvab rukis. Aga kände ja kive on endiselt kruntide ümbrus täis, asunikud jätkavad

Aadumäe—Peresaare uus tee.

omal jõul põldude laiendamist ja kändude juurimist. Läheb veel mõni hea aasta, enne kui iga talu jõuab tarvilise osa maad põlluks ja siledaks heinamaaks teha.

Neljakümne asuniku ümber olevat juba kohal, kes esimest, kes teist aastat. Umbes nii-

sama palju eluasemeid tuleb veel juurde. Vangide koloonia on endiselt kohal ja jätkab töid. Aadumäe jaama juurde tuleb alevik, sinna on ette nähtud 3 hektaari suurused käsitöölisekohad. Samuti tulevad asundusse koolimaja, piimaühing, kauplus jne.

Jutlesin ühe Võrumaalt tulnud asunikuga, kes õige lootusrikkalt vaatas tulevikule vastu. Tema on kohal juba teist suve, kuid esimese leiva uult kohalt saab alles tänavu sügisel. Seda silmapilku ootavat kogu pere kärsitusega. Rukis on uudismaal hea ja iga õhtu käib ta lastekarjaga seda vaatamas. Nüüd peab sööma veel ostetud leiba.

Kuidas rahalise jõuga on, uus talu alguses midagi ei anna, tahab ainult saada?

Seep see on, et rahalise jõuga on häda. Oma väike alus tal ikka oli — Võrumaal pidas pooleterakesena kohta, kolmsada krooni võis kautsjonit sisse maksta korraga, oma hobune ja paar sarvpead oli ka kaasa tuua, niisamuti vanker ja põllutööriistad. Kui siin talvel metsavedusid poleks olnud, siis... ei tea, kuidas välja oleks tulnud. Nüüd peab kõrvalt raha teenima, et perele leiba saada.

Ega ta käiks praegugi töövaheajal asundusameti töös, kangutaks selle asemel oma põllul kände, aga kõht sunnib. Lastekari on alles väike, suud jahvatavad peas hommikust õhtuni, aga ega neist midagi abi ole. Vanem poeg ja tütar siiski on juba asjaliste eest väljas. Kuid pole viga, heidab mees lootusrikkalt käega, küll hakkama saab! Peaasi — sul on peavari valmis ja

põllu algus käes, siit on juba kerge edasi minna. Ja lapsed kasvavad iga aastaga, siis on ka tööjõudu rohkem.

Nii kergesti ei lähe ometi kõigil asunikel. Mõnel pole olnud tarvilikku põllumajanduslikku inventari kaasa tuua, teistel pole piisanud rahalist jõudu kautsjoni sissemaksmiseks. Nüüd teenivad raha asundusameti töödega ning metsavedudega ja pigistavad kautsjoni leivarahha kõrvalt. Kuid häid lootusi ja kindlat usku on kõigil.

Käisime mööda ka erakuonnist. See on ikka endine, kuid kraavikaldalt onnini on tehtud liivane jalgrada, kahele poole istutatud noored puud, onni taga on peenrad, millel kasvavad tubakad. Onni omanikku ei ole nähtavasti kodus. Ma tean, et ta ust ei lukusta, kuid ma ei lähe seda avama, ja lahkun erakut nägemata. Kõik märgid näitavad, et ta peaks ikka veel elama ja alles hiljuti siin on olnud.

Kui hiljemini poes küsin eraku järele, siis öeldakse, et ta elab ikka endiselt. Vist on õõsi Aadumäele läinud — õõsi müristas, vanamees seda kardab.

Kas vanamehe eluviis endine või on juba ühiskonnaga leppinud?

Üldiselt küll endine, kuid viimasel ajal on hakanud hoolega ajalehti lugema. Tuleb iga laupäev poodi, ostab tagantjärele kõik lehed ja loeb nad kodus nähtavasti läbi.

Millest selline muutus?

Ei tea, arvab kaupmees, kuid siin ta hakkas sõbrustama ühe vangiga, keda lubati vabalt

ümber käia. See vang olevat ta kokku viinud ühe ajakirjanikuga, kes sellest kohtumisest oma ajalehes intervjuu avaldanud, vanamehe ja ta onni salaja pildistanud ja needki avaldanud. See pahandanud teda väga, kuid sellest ajast peale hakanud ta ajalehti lugema, peale selle lehe muidugi, kus intervjuu ilmus. Muidu ei olevat tal viimasel ajal midagi selle vastu, et temast kirjutatakse, ainult nime ei tohtivat avaldada.

Jäägu siis selleski reisuvestes Alutaguse eraku nimi avaldamata, ehk ma seda nüüd küll tean.

TUDU.

Oonurmes jääb õpetaja maha, kuna meie Tudulinna sõbraga sõidame edasi Tudusse. Siingi on ees vanad tuttavad, naisõpetaja oma üliõpilasest mehega, mõlemad Rakvere seminari õpilasi. Meid võetakse vastu suure hurraatamisega, kuid imestellakse ühtlasi, mida me otsivat keset ilusat suve siit Tudu metsadest.

„Neidsamu metsi otsimegi,“ naljatame vastu. „Ja Tudu karusid. Kuid kus nad teil on? Küla asetseb lagedal väljal, mööda teeääri väljavenitatuna. Metsad on taganenud kaugele, kogu asula jätab Põhja-Eesti loopealse mulje.“

Jah, arvab üliõpilane, kes on kohalikke elanikke, neid kuulsaid Tudu metsi on küsinud teisedki läbisõitjad ja imestunud, et küla on nii lagedal väljal. Millegi pärast arvatakse, et Tudu

metsad peavad kogu karudega siinsamas tee ääres näha olema, käe-jala juures, anna aga reisijale pihu peale, las vaatab. Mingu me jaama, kust läheb läbi kõrvenurga elusoon, Sonda—Mustvee raudtee, seal peaksid määratu suured propsivirnad ikkagi näitama, et ollakse metsa-mail.

Tudu metsade nimetus antakse laialdasele maa-alale. Õieti oligi siin Tudu ümbruses kaugete mõisade maid, igal oma tükk metsa, sood ja viletsat heinamaad. Neid kutsuti siis ka mõisanimede järgi, näit. Rägavere Tudu, Mõdriku, Sõmeru Tudu jne. Mõisad jätsid metsad endale, aga heinamaad ja sood mõõtsid oma talude külge, et talu pind suurem oleks. Nii on näiteks Anguse, Aravuse ja Palase ümbruses Rakvere lähedalt talude heinamaid. Neid kõiki tuntakse kaugemal Tudu metsade ja heinamaade nime all. Tahame neid näha, siis peame suured kaared läbi metsade ja soode matkama.

Meie muidugi ei kavatsegi iga jalatäit maad läbi käia, oleme teinud suurelt teelt mõned kõrvalepõiked ja teeme mõned ehk veel.

„Ega jõuagi iga kohta läbi käia,“ nõustub üliõpilane.

Tema on nendesse paikadesse sattunud just heinaajal. Omamoodi huvitavat metsaelu võis siis seal näha ja tähele panna. Välistaludest olid heinalised kohal, kogu päeva rökkas mets vikatite luiskamisest, hõigetest ja laulust. Ööseks muidugi jäadi kohale, kuni hein tehtud. Öhtutel põlesid heinaküünide ees tuled, kus harkidele

asetatud padades keedeti süüa. Sääskede peletamiseks peeti mõnel pool kogu öö tuli üleval. Noorrahvas öösiti muidugi suurt ei maganud, vaatamata vanade hurjutusile, et mindagu ometi magama, ärgu lärmitsetagu ööd läbi, järgmisel päeval on kõigil silmad unerähmas, jäädakse vikatilöe või rehavarre najal tukkuma. Noored aga hüüdsid vastu: „Mis te ise tegite, kui noored olite?“ ja pillerkaaritasid edasi. Pillihäält ja laulu võis kuulda ööd läbi. Mõnikord tükitakse metsataludesse ja küladesse sealsete tüdrukutega sõbrustama, millele järgnevad tülid ja kaklusedki, mida mitu aastat tagantjärele õiendada saab. Selline kaugematel heinamaadel käimine on sündmuseks välistaludele ja vahelduseks metsaküladele, sest see toob siia elu ja liikumist, mida muidu metsataludes vähe.

„Kui aga karusid tahate näha,“ seletab omalt poolt õpetaja, „siis peate naiste või lastega metsa marjule minema, siis saate neid näha. Tudu karud on kavalad, jahimeestele nad endid ei näita, marjulisi naisi ja lapsi hirmutavad küll. Käisin alles eile marjul ja nägin karu jälgi, oli mitmest kohast kände kergitanud ja sammalt kraapinud — vististi otsis sipelgaid. Ega seal enam palju puudunud, et mesikäpa endaga silmsilma vastu ei sattunud.“

Tuletatakse meelde, et üks ja teine marjuline on karu näinud. Ega ta midagi tee, kui kõht täis ja teda ei ärritata. Mõnikord pistab plehku tühjast ehmatuses, kas praksub jala all kuivanud oks või juhtub marjuline heledasti kiljatama. Mineval sügisel harjus üks kellegi talumehe kae-

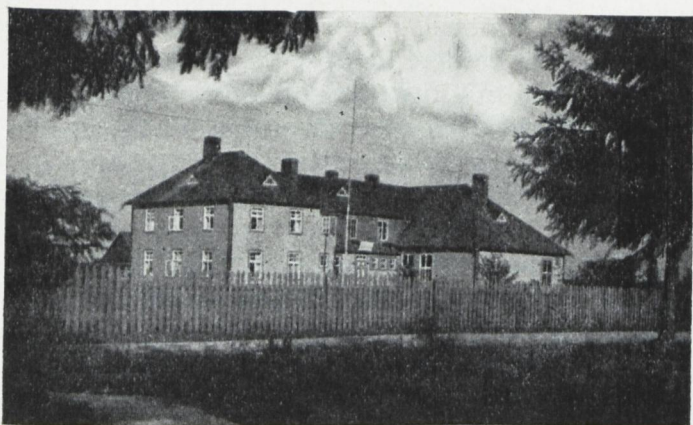
ras käima, tegi palju kahju — riigil tuli taluomanikule hea summa karu söögiraha maksta. Nimelt tasub riik sellekohase hindamise järgi talunikele karude tehtud kahjud. Karude pesitsemispaikadeks peetakse Paasvere ja Venevere metsi, siia ulatuvad nad oma luusimiskäikudel.

Kas kangeid kütte Tudu kandis leidub?

Nende aeg on nüüd juba möödas, vanainimeste juttudes kuuled veel üht-teist endistest kangetest jahimeestest. Kuid küllap praegugi mõni mees salaküttimist harrastab ja sellest löbu tunneb, kui ametivõimused ninapidi saab vedada. See on mõnel mehel omamoodi hasartmäng, nagu Viru ja Harju ranna meestel salakauba vedamine.

Hiljuti oli kuulda naljakast loost. Metsavaht oli leidnud talvel karupesa padrikust ja sellest teatanud vastavatele võimudele. Tallinna härrad valmistasid suurejoonelisele jahiretkele. Tulid aga kohale, leidsid karukoopa lähedalt verised jäljed — salakütt oli ette jõudnud ja jahihärradele pika nina teinud. Reega oli karu ära viidud, kuni suure teeni võidi ree jälgi mööda salakütти jälgida, siis segunesid jäljed ja enam kaugemale ei jõutud. Metsavahile tehti muidugi peapesu, aga salakütt naeris pihku.

Kui esimesed jutud räägitud, koolimajas kehagi kinnitatud, minnakse Tudu lähemalt vaatama. Siin on nüüd jaama ümber väike alevik tekkinud, propsi- ja puuvirnad ulatuvad mööda raudtee äärt kaugemale. Need on talveteega metsa-

Tudu koolimaja.

dest siia kokku veetud. Tudu taludel on praegugi tähtsaks lisateenistuseks talvised metsaveod, ehk küll põllupidamine ja karjakasvatamine viimastel aastail jõudsasti on arenenud. Tudu piimad pääsevad praegu koorejaama kaudu välismaale samuti nagu välisküladestki — maantee on nüüd niisama hea kui mujalgi. Üliõpilane teab aga täpselt näidata kohta, kust algas endine Oonurme pakktee ja lõppes kruusasillutisega maantee, nii hea-halb kui see oligi.

Tudulane on vanameelne ja visa uuendusi vastu võtma, kord aga uuenduste teele satunud, minnakse julgesti edasi. Kui palju jändamist ja vastuseismist oli sellesama abikiriku ehitamise pärast, tema isal tuli poolvägisi neid asju ajada. Sai aga abikirik valmis, siis leiti, et on väga hea, oleks pidanud juba ammu asja algatama. Vana koolimaja asetses seal eemal metsa ääres, keva-

dised veed ujutasid ümbruse nii üle, et koolimaja jäi vete keskele ja lapsed ei pääsenud sinna. Teatakse juhtu, kus üks õpilane uppus kevadel koolimaja õues olevasse auku. Nüüd on uus korralik koolimaja suure tee ääres, ja taas leitakse, et see oleks pidanud juba ammu nii olema.

Jah, nii see küll on, et kogu Alutaguse kõrvenurk on iseseisvuse algupäevil läbi elanud suure murrangu, mis paiguti toimub praegugi. Kõik jutud pöörduvad ikka tagasi murrangu-eelsesse aega. Ja olevikuga ei olda harjunud, selle mõistmiseks ning hindamiseks tõmmatakse paralleele minevikuga. Siis oli nii, nüüd on teisiti. Nüüd on kõva maantee, mõni aasta tagasi oli pakktee. Seda meenutatakse niikaua kuni kaovad tee äärest vana tee looked, kasvavad kinni rööpad ja mädanevad viimsed roikad. Ja see aeg ei ole enam kaugel.

VEEL ÜKS ERAK.

Jätkame teekonda. Mulle meenub ikka Pereaare erak, kes omal ajal lahkus inimühiskonnast ja asus üksiklasena elama laande.

„Kas peaks siin Alutaguse metsades asuma teisigi põgenikke ja üksiklasi, kes metsaüksinduse endale seltsiliseks valinud? Olen üht-teist nende kohta lugenud kirjanduses, nad ei ole kõik olnud inimpõlgurid, vaid pole oma selga painutanud orjaikke alla, on põgenenud laande,

kus võisid elada vabana. Kas kõneleb rahva-
pärimus midagi selliseist üksiklasist?“

„Küllap leidub praegugi siin metsanurgas
Peresaare vanamehe taolisi inimpõlgureid ja tei-
sigi erakuid, kes vabatahtlikult metsaüksindusse
siirdunud, — inimesi on mitmesuguseid, mine
sa nende hinge mõista,“ arwab sõber. „Siinsamas
Sirtsu soo ääres elab juba Vene ajast üks Maidla
kandist mees aastakümneid oma onnis eraku-
elu. See pole tige ega metsikuks muutunud, on
pigemini rahulik juurdleja ning vaatleja. Tema
onn ei ole primitiivne koobas, nagu Peresaare
erakul, vaid palkidest ehitatud majake, mis
omal ajal võis näguski olla.

Alles möödunud aastal sattusin pooltahtmata
teda külastama. Tige ega vaenlik ta ei ole, kuid
suur jutumees ka mitte, oma minevikust ei räägi
kellelegi sõna. Järi annab küll istumiseks ning
jalgade puhkamiseks, toobiga juua toob ka, kuid
jutuga ei ole suurt peale hakata. Teda võiks vaa-
tama minna, suurt kõrvalepõiget see meie teelt
ei tee ja rattaga pääseb päris juurde. Kättesaa-
matult soode ja rabade taga ta ei asu. Ülalpida-
mist hankis puunõude valmistamisega, mida
naabrite kaudu müügile toimetas.“

Mis puutub aga endistesse põgenikkudesse
ja üksiklastesse, seletab sõber edasi, siis hak-
kab mälestus neist juba kaduma. Aastat viis-
kuuskümmend tagasi neid siin veel leidis, neid
kutsuti hulkujaiks. Nad ei olnud kuski hinge-
kirjas, elasid sunnitult väljaspool ühiskonda.
Mõnest sellisest hulkujast on tema poisikese-

põlves üht-teist kuulnud. Neid pärimusi peaks koguma, see oleks tükike meie ajalugu. Küllap mõni metsapere vanataat neist mõndagi teaks jutustada.

Võib-olla on mõnelegi metsaperele aluse pannud orjusest metsavabadusse põgenenud talupoeg. Vanade sõdade aegseist põgenikest teatakse vähe, Küüska ja Kopliku talu rahvas põlvnevat küll Põhjasõja ajal metsa siirdunud sõja-põgenikest või väejooksikutest. Muidu on aga sõjaaegsete põgenikkude lugude juures muinasjutusugemed suuremad kui reaalne alus. Need lood on ühenduses mitmesuguste paikade, soosaarte, allikate ja muude esemetega.

Viimased põgenikud ehk hulkujad, kellest rahvasuu veel paarikümne aasta eest lugusid teadis kõnelda, olid vist suuremalt jaolt küll ära-karanud nekrutid; ei olnud ju Nikolai I aegne kahekümne viie aasta pikkune kroonuteenistus naljaasi. Ühe kohta teati kõnelda, et see olevat olnud mõisapõllult põgenenud teomees. Sat-tunud kupjaga töö juures riidu, lõõnud ta ägeduses härjaikkega maha ja joosnud metsa. Sinna ta jäänud oma elu lõpuni.

Hulkujail olnud metsatihnikus onnid, mida võõral raske oli leida. Mõni haris omni lähedal lapikese maad üles, teised pidasid jahti, valmis-tasid puunõusid, mida külameeste kaudu müü-gile toimetati. Lähedate küladega ja metsapere-dega ühendust ikka peeti, sest kellel oli häda neid mõisale või kroonule üles anda. Siin Tudu, Anguse, Roela ja Liiva kandis nad enamasti lii-kusid. Ümberkaudse rahva hulgas tunti hulku-

jaid veidrate hüüdnimede järgi, kuid need on ta meelest haihtunud.

Mõned põgenikud pole siiski metsaüksindust välja kannatanud, ilmunud kuski mujal inimeste hulka või siirdunud koguni maalt välja; teised on suutnud oma elu sisustada ja jäänud metsmeesteks surmani. Kus nende erakute kalmukünkad on, kui nad kõik matmise osaliseks saidki, kes seda teab. Kuski Paasvere või Muuga metsades näidatavat kohta, kuhu hulkujad olivat matnud oma seltsimehe.

Kui jutud hulkujast külades õige elavaks läksid ja mõisa kõrva ulatusid, korraldati aegajalt hulkujate püügijahte, mis harilikult jäid tagajärjetuks — küllap leidis hulkujailgi sõpru, kes õigel ajal hädaohu eest hoiatasid.

Nüüd hakkab neist vabadest metsapoegadest mälestuski kustuma. Kas saabki nende meeste mälestusriismete ümber tekkida muinasjutu sära? Ei vist, selleks on meie aeg liiga kaine ning asjalik ja elutempo kiire. Praegused erakud ei ole vabad metsapojad, nad on kas inim-põlgurid või elust kõrvalehoidujad.

Mõne aja sõidame vaikides, siis ütleb sõber, et siit Udriku kohalt peaks algama Sirtsu soo.

See on oma koguulatuses huvitav ja puutumatu nurgake, arvab sõber, kuid selle läbimiseks ei ole meil aega. Ja oma üksikosis eierine ta tavalisest soost, mida võib näha igal pool. Seda peab haarama kogu ulatuses, kordab sõber veel kord, kogu laugastega, rabaga, kidurate kaskede ja mändidega. Temal on juhuseid olnud sood läbida mitu korda, nii suvel kui talvel. Tema

ei mõista, miks tavaliselt leitakse soomaastik olevat igav ning üksluine. Oma salapära ja võlu on soolgi, ja teatavat erutavat jubedust. Kord sattunud ta suvel siinsamas soolaugaste vahele, maapind kõikunud ning vajunud ta jalgade all, kuna soolaukad salapärase jõuga meelitanud end vaatama. Nood laukad on nagu sooema silmad, mille mustendavas sügavuses peegelduvad pilved ja taevasina.

Ei, kui see tema teha oleks, ta paneks mõnegi soo looduskaitse alla. Et jääks püsima tükike salapärast muinasjutumaailma, petlikkude sootulukeste ja põhjatute laugastega, et oleks mõnigi paik meie kodumaal, kuhu ei pääseligi omnibusega ega autoga. Kus võiksid takistamata pesitseda pardid ja sookured. Et oleks talvelgi kohake, kus võiksid kuulata legendiku vaikust, ja suuskadel kihutades tunda vabu legendikutuuli.

Kuna sõber pool-endamisi heietab mõtteid sooromantikast, selgub mulle lõplikult, miks ta ei taha lahkuda oma kodukohast. Ta pühapäevane pool, nagu ta hiljuti ühte osa oma olemusest nimetas, on tugevasti kokku kasvanud ning ühte sulanud Alutaguse metsadega ja nukrate soodega. Lapsepõlvemuljed laanest ja sellega seoses olnud elamused on olnud nii tugevad, et köidavad kogu elueaks. Ta olemuse argipäevane pool harib masinatega kodupõldu, müüb metsa, askeldab ühisettevõttes ja Kaitseliidus, kuid pühapäevane pool on mujal.

Jõuame teelahkmele, kust tee viib eelmainitud eraku juurde. Sõber tuleb jalgrattalt maha,

kohendab üht-teist, katsub kummide vetruvust ja küsib siis:

„Kas ikka sõidame vanameest vaatama?“

„Sõidame küll, miks me siis ei peaks sõitma?“

„Pettud ehk. Ei ole ju seal midagi kummalist,“ jonnib sõber veidi pahuralt. „Peresaare vanamees oma metsiku välimusega, primitiivse onni ja raevunud käitumisega oli kindlasti huvitavam. Pärast seda ei paku see vaikne vanamees midagi erilist.“

„Ma ei otsigi midagi erilist ega kummalist,“ püüan asja selgitada ja imestlen, mispärast sõber keeldub mind sinna viimast, muutub äkki jonnakaks ja pahuraks. Millistel sisemistel vastuoludel see võis toimuda? Kas võitlevad praegu isekeskis tema olemuse kaks poolt, pühapäevane ja argipäevane? Kuulub ehk too vaikiv vanameeski tema pühapäevasesse poolde, mida ei taheta näidata igale uudishimulikule?

„Ma ei ole ju kellegi moodne turist, kes otsib aina imesid ja veidrusi,“ seletan tungivalt. „Rändan kodumaal, et näha teda sellisena nagu ta on. Ma ei ole sugugi pettunud, et Alutaguse kõrvenurga teed on muutunud läbikäidavaks ja metsaperedki igal ajal hakkavad välja pääsema. Miks sa arvad, et ma neid vanu aegu taga kurdan ja pettunult kõrvale pöördun, kui neid enam eest ei leia? Läbipääsematud teed ja suletud metsapered on minevikuromantika, see kõik on mälestusis ja pärimusis ilusam kui oli tõeliselt.“

„Hea küll,“ ütleb sõber seepeale heatujuliselt, „sõidame siis! Hakkan mõnikord matkates nuk-

rutsema, ära mulle seepärast pikka manitsuskõnet pea. Sõidame!“

Nii pöördumegi maanteelt kõrvale metsateele, mis on kuiv ja rattasõiduks kõlblik. Teel püüan mõttes aimata eraku elustiili ja käitumist. Kas teda üldse küsitella ja kuidas seda teha? Vanamees ei olevat kuigi suur jutumees ega tahtvat oma minevikust midagi kõnelda, nii teadis sõber tõendada. Võib-olla on kõige õigem piirduda kõrvaltvaatlemisega ja siis lahkuda.

Erak ei elagi sügavas laanepõues kättesaamatus tihnikus nagu tema eelkäijad Alutaguse hulkujad või Peresaare vanamees. Varsti pöördub metsateelt jalgrada kõrvale, ja mõnekümne-minutilise sõidu järel peatumegi väikese onni ees, mille ukse kõrval pingil istub sammaldunud habemega tüse vanamees, käed rinnal vaheliti.

Ta näeb meie tulekut juba eemalt, kuid ei tee sellest väljagi. Ei ole siin pagemist kambrisse ega piilumist uksepraost vahelt ega ka raevunud ähvardamist. Vanamees ei pilguta silmagi, kui näeb, et me asetame jalgrattad õues kasvava puu najale ja kavatseme siin peatuda.

Meie omalt poolt ei ruttu esinemisega, istume õues vedelevale puupakule, võtame mütsid peast ja pühime laubalt higi. Siis lausume peaaegu ühest suust:

„Janu on. Kas saaks tilga vett?“

„Kaev on kambri otsas. Ämber on seal samas,“ ütleb vanamees rahulikult, nagu oleks seda küsimust oodanudki.

Nii. See juba läheb. See on ehtne üksiklase stiil. Kaev on kambri otsas ja ämber on seal-

samas. Tahate juua — minge, võtke. See on diogeneslik — laske Issanda päike paista mu peale ja hankige vett ise.

Leiamegi kaevu onni tagant ja puuämbri sealtsamast. Kustutame janu ja tuleme tagasi õue, istuma puupakule. Vanamees istub endiselt ukse kõrval pingil ja vaatab meist mööda. Ta näib kokku sulavat oma madala, luitunud onniga ja sammaldunud puutüvedega seal eemal.

„Alutaguse metshaldjas...“ panen talle mõttes nimeks.

Millest ta siin peaks elama? Õue ümber ei ole lapikestki haritud maad ega muud märki, mis tunnistust annaks mingisugusest väikesestki majapidamisest. Isegi haopinu ei ole õues. On küll kuivanud puulatv, selle kõrval kirves, muud küttematerjali ei ole. Vististi võetakse siit raagu kütteks niikaua kui sellest piisab, siis tuuakse metsast uus, pikemaks ajaks ette ei muretseta.

Kui niiviisi tükk aega oleme vaikinud, küsib sõber nagu muu seas:

„Kuidas nüüd tööjärguga ka on?“

„Minult küsid või?“ kohmab vanamees seinäärest ja küsib vastu: „Mis tööjärguga?“

„Noh... tegid ju vanasti puutööd.“

„Jääb minust tööd järelegi,“ raiub vanamees vastu. „Paljuke mina jõuan ära teha.“

„Sul ei näi enam tarbepuid räästa all olevat,“ ütleb sõbergi järsult ja siiralt, hüljates siin kaudset ning ääri-veeri kõnelemist, nagu tegi seda metsatalus.

„Mets tarbepuid täis. Kellel vaja, küll see sealt leiab.“

„Kas võib tупpa minna sinu elujärke vaatama?“ küsib sõber ja tõuseb pakult.

„Uks on lahti — eks sa mine!“

Tõusen ka mina ja astun sõbra järel onni. Lõõn pea vastu madalat uksepealispuud ja komistan kõrgel lävel. Valgusega harjunud silmad ei seleta alul onnis midagi. Tuhmist akna-kesest onni tagaseinas valgub sisse nii vähe hämarat valgust, et toas asetsevate asjade piirjooni raske on eraldada. Alles pikema harjumise järel võid näha, et onnis on laudadest kokkulöödud voodi värvitu tekiga, laud, kaks järgi ja nurgas ahi. Ukse kõrval seina ääres on väike tööpink, selle kohal seinal ripuvad mõned tööriistad, katkine kasukas ja talvmüts. Et siin hiljuti oleks puutööd tehtud, seda ei ole märgata. Keset lauda asetseb tühi kauss, selle kõrval kuivanud leivakannikas — muud ei hakka midagi silma. Kas see ongi vanamehe varandus kõik?

Kui onnist välja tuleme, küsib sõber:

„Millest sa nüüd elad, kuidas läbi saad?“

„Nälga pole ma siiamaani surnud. Mis mul siis sinu arvates puudub?“

Jah, mis tal puudub, mõtlen ka mina. Inimese elutarvidused on relatiivsed. Tal on onn, koiku, laud ja laual kannikas leiba. Riided seljas, talvmüts ja kasukas seinal. Neist näib piisavat. Vaatan vanameest terasemalt — ta vaade ja nägu on rahulikud, peaaegu ilmetud, sealt ei või midagi lugeda. Ainult vana näib ta olevat, üle seitsmekümne minu arvates, kaheksakümne

lähedal. Tema tarvidused on väikesed: onn, kannikas leiba laual ja kasukas seinal — Alutaguse Diogenes. Kas ta peaks olema õnnelik ja enesega rahul? Kas on tal üldse mõistet — õnn? Ta elab looduslikku ürgelu nagu puu metsas ja rohi niidul. Kui aeg täis saab, kustub ta elu ja ta langeb maha nagu kuivanud puu laanes.

Sõber näitab käega, ja me läheme onni tagasi. Seal jätab ta lauale mõned kroonid, kuhu mina oma kroonid kõrvale panen. Siis väljume, jätame head aega ja lahkume.

Kas ta peaks üllatuma, kui onni minnes rahad laualt leiab? Kas võtab neid üldse vastu? Mäletan poisikesepõlvest üht kodukoha erakut, kes muidu midagi vastu ei võtnud ja salaja toodud asjad puutumata jättis. Kord viis isa talle terve leiva. Vanameest ei olnud kodus, isa jättis leiva lauanurgale ja tuli ära. Kui ta kuu aja pärast jälle läks vanamehe juurde vankriratast tellima — vanamees oli ratassepp —, siis leidis viidud leiva endiselt lauanurgal, kuivanuna ja hallitanuna. Kas peaks see vanamees samuti toimima?

Kes ta on, mis ajas teda siia laande?

Seda sõber ei tea. Ta olevat siia asunud juba mõned head aastad enne maailmasõda keskealise mehena. Olevat kusagilt Maidla kandist mees. Mis põhjusel ta aga siia asus, seda ei tea keegi. Tegi ennemalt puutööd, saatis oma töösaadused naabritega laatadele ja haris onnikese ümber põldu. Kas ta nüüd saab hoolekandest abi, või toetavad lähemad naabrid või elab hoiupenni-

dest, seda ei tea. Igatahes on ta oma nõuded kokku tõmmanud miinimumini — kannikas leiba ja tühi kauss olid laual. Töötamise järgi ei olnud näha onnis ega põllulapikest onni ümbruses. Võib-olla istub ta nüüd aina ukse kõrval ja ootab rahulikult, millal süda seisma jääb.

Jätame vanamehega jumalaga ja lahkume vaikselt.

KÄIK PÕLISMETSA.

Sõidame jälle mõned head kilomeetrid maanteed. Vaikime, sest mõlemal on nähtavasti tegemist oma mõtetega. Minul püsib kogu aja silmade ees sammaldunud habemega vanamees, kes istub idamaises rahus oma onni ees ja ootab, millal süda lakkab löömast ja elumahlad voolamast. Et pääseda maisest olemisest teise olemisse.

Möödume Roela ja Paasvere asundusist. Ühel teelahkmel tuleb mu reisukaaslane jalgrattalt maha ja ütleb:

„Kuidas on — kas teeme väikese matka Alutaguse ürgmetsadesse? Siit pöördub tee. Kilomeetrit viis, kuus pääseb ratastega, siis paar väikest tuuri jala — ja sa oled näinud Alutaguse ürglaant üheski paigas.“

Meelsasti olen nõus, selleks ju välja tuldigi.

Meie ei pääse aga ratastel edasi paari kilomeetritki, tee muutub konarlikuks ja rööplikuks, paiguti on tühjad augud, kuhu hagu ja roikaid

täiteks sisse on pandud, neist peame jalgrattad üle kandma. Teisal ulatuvad jämedad puujuured üle tee, nii et sõida nagu redelipulkadel. Kiloomeetri või paar rühime niiviisi edasi, lükates ratast käe kõrval ja kandes üle aukude, siis arvab sõber, et nii me edasi ei saa, peame rattad peitma põõsastesse ja edasi rühkima jala.

Vaevalt saame sobiva põõsa otsimisel mõne sammu teha, kui näeme, et mööda metsasihti tuleb mees, püss seljas.

„See on metsavaht,“ arvab sõber. „Nüüd oleme õnnega koos: teejuht ja seletusteandja tuleb ise meile vastu. Ainult sobivad jutud peab enne maha rääkima, et mees meid usaldama hakkaks ja meie nõusse lööks.“

Sõber on jälle heas tujus. Teretab metsavahti juba kaugelt nagu vana tuttavat, ajab kombekohaselt ääri-veeri juttu, nagu metsataluski, siis esitab mind ja ütleb, mis otstarbel ma reisin. Kas võiks metsavaht nii lahke olla ja meile näidata kolme kohta siin läheduses. Need kohad oleksid: kõrged puud, mille otsa vaadates müts maha kukub, läbipääsematu tihnik, millest inimesed kirvega teed tegemata läbi ei pääse, karu aga küll läbi murrab, ja kolmandaks — puutumatud Jumala loodust, kus mahalangenud puud koristamata mädanevad, kus inimese käsi midagi ei õienda ega kohenda. Ja lõpuks — sõber muutub õige naljatujuliseks — tahaksime näha kõige suuremat Alutaguse karu.

Sõbra hea tuju nakatab metsavahtigi. Metsahoidja muheleb, sügab kukalt, siis takseerib mind pealaest jalatallani ja arvab:

„Külamees ei ole vist kõrvenurga mehi?“

„Ei ole küll, olen pärit rannamailt,“ tutvustan ennast lähemalt. „Praegu aga elan Tartus.“

„Sellepärast. Seal väljas nad arvavad, et Alutaguses kasvavad puud taevani. Kas seda juttu olete kuulnud: Alutaguses kasvavad nii pikad puud, et üks mees ei ulatu otsa vaatamagi, peab poisikese appi võtma, siis kahekesi ulatuvad nägema puulatva —?“

„See on vana nali,“ arvab sõber.

„Vana nali küll,“ jääb ka metsavaht nõusse, „aga seda arvatakse küll, et siin metsas muud ei ole kuulda kui karude mõirgamist ja hirmsat raginat, mis nad tihnikust läbi murdes teevad.“

Kui need ja veel mõned teised jutud sissejuhatuseks kõneldud ja naljad heidetud, arvab metsavaht asjalikult, et noort tihnikut võib küll näha sedasama sihti mööda edasi liikudes, samuti ka vana kuusemetsa. Aga puutumata ürgrägas-tikku ei pääse me oma jalanõudega ligi, sinna on tükk maad ja vahepeal on vesiseid kohti.

„Mis puutub aga Alutaguse kõige suuremasse karusse,“ muutub metsavaht jälle heatujuliseks, „siis ei saa seda praegu näha, läks kodunt ära lelle poole, teise vahtkonda, sinna minu võim ei ulatu.“

Peidame jalgrattad põõsastesse ja hakkame metsavahi juhtimisel mööda sihti edasi liikuma. Kahel pool sihti kasvab keskmise suurusega segamets: kased, haavad ja sanglepad.

„Kas siit need kuulsad haavapakud tulevadki, mida tarvitavad tiku- ja vineerivabrikud?“

„Oh ei,“ tõrjub metsavaht, „on parematki haavametsa. Aga küllap võiks siitki saada sobivaid haavapakke, siin puud täies elujõus. Vana haab ei olegi iga kord hea, ta on niisugune puu, et hakkab südamest kuivama. Pealtnäha terve puu, aga südames suremisvimm sees.“

Aegamööda muutub mets nooremaks ja tihedamaks, kuni jõuamegi tihnikusse, kust inimene tõepoolest ilma kirve abita läbi ei pääse.

Metsavaht istub mättale, asetab püssi põlvedele ja ütleb:

„Sellist tihnikut tahtsite näha või? Katsuge siit läbi tungida kas või järgmise metsasihinigi.“

Edasi seletab ta, et see tihnik on viisteist, kakskümmend aastat vana, paiguti nooremgi, lehtpuu kasvab alul jõudsasti. See on tekkinud maailmasõja ajal mahavõetud raielankide asemele.

Vaadaku me targu, kuidas puu kasvab puu kõrval, mõne tüvede vahel ei ole kämblalaiuseltki ruumi. Noor mets tuleb raiendikule tihe ja ühtlane nagu lina. Alul ei tarvita taim palju toitu, õhku ega valgust, kõik mahuvad kasvama. Siis algab aga võitlus elu ja olemise eest; mida suuremaks saadakse, seda ägedam on võitlus. Milline taimevõsu oma latva teistest kõrgemale on suutnud sirutada, see lopsakamalt kasvama hakkab, kuna naabrid all kängu jäävad. Kardetav võistleja võtab ülevalt päikese, tugevamad ja laialdasemad juured kisuvad maast toidu. Allajäänud

võsu hingitseb mõne aja, siis kuivab ära jala peal.

Metsavaht tõuseb mättalt, läheb mõne sammu tihniku sisse ja murrab selliseid allajäänud võsud katki praks ja praks. Nende elu on läbi. Kuid sellega asi veel ei jää, nii tihedana mets üles ei kasva. Kaugelt enam kui pooled sellest tihnikust on määratud surmale. Vaadaku me siin seda käsivarrejämedust kasevõsa — elu on tal praegu sees, lehekroonis kolm-neli oksa ja lehed küljes, aga paari aasta pärast on ta kuivanud, kõduneb jala peal, langeb siis maha ja mädaneb... tugevamaile toiduks.

Metsas kehtivad karmid eluseadused: eluõigus on ainult tugevama ja kõige tugevama päralt. Nõrk ja kidur peab ruumi andma. Ja mitte ainult seda — peab ise mädanema, saama põrmuks, tugevama toiduks.

„Ja vaadake seda siin!“ metsavaht võtab kauris tugeva kasevõsu ümbert kinni. „Ta on kolm-neli puud välja tõrjunud, aga ma kardan, et ta jääb nende kahe varju — need siin, teine teisel pool — kui need mõne aasta veel sirguvad ja latvu laiendavad.“

On päris huvitav kuulata, kuidas metsavaht meile karme metsaseadusi näitlikult ja lihtsõnaliselt seletab. Seda kõike ma muidugi tean juba koolipingist, kuid alles nüüd omandab silm oskuse selle nägemiseks looduses.

Tungime ühes ja teises kohas tihnikusse sisse. Oksad peksavad vastu nägu, kuna jala peal kuivanud võsud raksudes murduvad ja

Põlismetsas.

kokku varisevad. Paiguti on võsa siiski nii tihe, et tuleb tüvesid ja oksid eemale painutades teed teha.

See võsa siin on tekkinud raiesmikule, tähendab metsavaht veel kord, palju huvitavam oleks näha metsa, mis on tekkinud tormiraiule. Kas teame, mis on tormiraid? See on tormi hävitus-töö, mis sageli laastab Alutaguse metsi. Siin on paiguti mullakiht õige õhuke, all on valge liivakivi. Puujuured ei ole sügaval, jooksevad mööda maad laiali. Kui siis torm sellist metsa kusa-gilt murdma pääseb, nii et väike lagendik tekib, siis võtab seda lagendikku laiendades metsa maha

nagu loogu, järk-järgult, ikka puu kogu juurtega maha.

Vanemal ajal jäid sageli sellised tormiraiud koristamata ja omapead mädanema. Nende vahele kasvas aga uus mets, niisama tihe võsa nagu see siin. Siis oli kahekordne mets, all kõdunev vana, selle üle tõusis uus. Mahalangenud puult langesid kuivanud ning mädanenud oksad maha, suurendades metsaalust risu. Jämedad tüved aga sammaldusid pealt, kuna sisemus muutus põrmuks. Siis võisid aastakümnete järel sellisesse metsa sattudes näha maas sammaldunud tüvemügarikke. Juhtusid aga jalaga sellele peale astuma, vajus koor kokku ja põrm tõusis tolmana õhku.

Selliseid paiku on siin Paasvere ja Venevere metsades praegugi. On veel mõnigi koht, kus inimese jalg pole astunud. Karudele olid need heaks pesitsemispaigaks ja on seda praegugi — mõni metsaott siin metsades ikka veel leidub. Alles möödunud nädalal nägi ta ühte üle sihi lonkivat. Talveks poevad nad aga sellistesse tihnikutesse ja rägastikkudesse magama, et sageli võimatu on neid leida. Ja nende õnneks! Kui nende pesa leitakse, on härrad varsti jahil, siis ei ole armu.

Nüüd viib metsavaht meid jälle edasi, pöördub siis põiksihil paremat kätt, kuni jõuamegi välja suure põlismetsa alla. See on kuusemets. Puud ei riiva siin oma latvadega küll pilvi, ja üks mees jõuab nende ladvatippu ikka vaadata, pole poisikest abiks vaja, kuid oma kolm-, nelikümmend meetrit on nad kõrged.

All ei ole tuult tunda, kuid seal üleval võib teda olla — kuuskede ladvad ja kõrgemad oksad kõiguvad isesuguses korrapäratu rütmis ja laulavad põlismetsa laulu, mis on nagu tasase vihma sahin või mere summutatud kohin. Erisugune on see laul okasmetsas, erisugune leht- või segametsas, kuna haavamets annab isesuguse metalse alatooni. Tahaks seda põlismetsade laulu kuulda tormide aegu, kui puuladvad kõiguvad laias kaares, jämedad tüvedki painduvad ja oigavad.

„Mets on täiskasvanud ja raiumiseks küps. Millal siia saag sisse pannakse?“ küsin metsavaht, kes käib ühe puu juurest teise juurde ja patsutab nende tüvesid.

Nii metsavaht kui ka mu reisukaaslane, mõlemad vaatavad mulle arusaamatuses otsa.

„Kas ta niisama ei võiks veel olla ja oma latva kõigutada . . . maailmale iluks?“ küsib metsavaht vastu. „Küllap võetakse muidugi metsi maha, enam kui hädapärast vaja. Hea, et on veel kaugaid ja kättesaamatuid metsalanke, kuhu kirves ja saag pole ulatunud. Küllap tuleb sellegi kätte varsti kord.“

Jah, seletab metsavaht edasi, Alutaguse metsade kaugus suurtest teedest ja kättesaamatus on neid siinamaani kaitsenud kirve ja sae eest, kuid kauaks seda enam on. Mustvee—Sonda raudtee lõikab läbi metsa südamest ja muudab mõnedki põlislaaned raiesmikeks, metsa varemeiks. Ei meie põlves sinna enam uusi metsi asemele tule, kas tulebki? Kuid pole midagi parata, juba see nii on seatud ning määratud, et loodusekuningas

inimene peab raiuma maha metsad, kuivatama sood ja maapõuestki välja kaevama varandused.

Tagasi tulles saame metsavahilt teada, et tema esivanemad siin laanes mitu põlve on olnud metsavahid. Isa suri paari aasta eest kaheksakümnenelja-aastasena, vanaisa elas ka kõrge vanaduseni ja suri tema poisikesepõlves. Kui nüüd nende kolme põlve mälestused kokku võtta, mis ulatuvad üle saja aasta tagasi, siis annab see tubli metsaea välja. Seesama laas, kust praegu tuleme, olnud vanaisa noorpõlves paras, noor kuusik. Aga teisel on mets väga oma ilmet muutnud, okasmetsade asemele on tulnud lehtpuumetsad ja ümberpöörduvalt, väikestel aladel on isegi sood paigast nihkunud.

Ega seda muutust ühe põlve jooksul näe ega märka, see toimub aegamööda, seda võib tähele panna mitme põlve pärimusi meenutades ja kokku võttes.

Kas oleme tähele pannud, et mõnel pool turvast lõigates kolme, nelja jala sügavuselt tulevad suured kändud välja? Ega neid keegi sinna matnud ole, ju seal väga vanal ajal pidi olema suur mets. Soo on rännanud, metsa enda alla võtnud.

Kui neid maailma asju sedasi pikema aja jooksul mõtled ja arutad, siis tuled küll sellisele otsusele: ole sa, inimene, kuitahes vägev loodusekuningas, Jumala suure looduse kõrval oled ikkagi põrmuke. Tema iga loeb praegu nelikümmend viis aastat, mis on see põlise tammiku

või männikugi kõrval? Tema poisikesepõlves kasvama hakanud männik annab praegu parajaid aialati- ja teibapuid.

On ju küll temagi mälestuse kestel metsas mõndagi muutunud. Siit paar kvartaali edasi kõdunes kaasik jala peal. Oksakroon ja lehestik jäid aasta-aastalt hõredamaks, kuivanud puude arv suurenes iga aastaga. Mõne aastaga murdis tuul kuivanud ja jala peal mädanema lõõnud puud maha, kus nad kõdunesid lõplikult. Praegu on seal niisama tihe võsastik, nagu nägime siin äsja sihi ääres.

„Kuidas oli metsloomadega isa ja vanaisa ajal?“ pärime meie edasi, et metsavahi ladusalt voolama hakanud jutulõng ei katkeks. „Kas tülitasid palju? Olid nood vanad metsavahid ka osavad kütid?“

Eks neid siis olnud küll palju rohkem kui praegu, mil iga loom loetud ning kirjas ja jahiaeg kalendriga piiratud, jätkab metsavaht mälestuste heietamist. Isa suurem asi jahimees ei olnud, teda huvitas rohkem põllulapike metsamaja ümber, kuid mõnegi looma elu ta hinge peal peaks olema. Vanaisa olevat küll olnud kirglik jahimees. Neid jahijutte, mis ta vahel talveõhtuti kolde ees heietas, andis poisikesel kuulata. Tema tulelukuga püss on praegu alles, ripub aidas seinal — vanaaja mälestisena. Vanaisa hundioda ja mitu paari rebaseraudu leidis ta alles hiljuti kuuri lakast vana rauakraami hulgast. Karunahast saanitekk, nüüd juba paiguti paljaks kulunud, see on tal vanaisa mälestisena praegu alles.

Loomi oli siis metsades palju, nende laskmist vähemalt vanaisa noorpõlves ei keelanud keegi, ainult mõisa pidi vahete-vahel viima mõne linnu või karusnaha. Vanaisa kõneles alati, et tema noorpõlves olevat igas metsaperes igal ajal kitse- või põdraliha saadaval olnud. Ja karud käinud kaeras ja toa tagant mesipuid varastamas — see ei ole mitte ainult vanades juttudes nii, vaid on ka tõeliselt nii olnud.

Vanaisa kõneles mitu korda sellest, kuidas temagi mesiaeda karu kahel jalal sisse kõmpinud, mesipuu käppade vahele haaranud ja siis metsa poole hakanud tatsutama. Vihaseks saanud mesilinnud tunginud kõik mesipakust välja ja surunud karu ümber nagu pilv. Aga mine sa tee paksunahksele mesikäpale midagi! Kõige õrnem on tal nina, sinna siis püüdnudki mesilased nõelu panna, kuna karu neid käpaga ära ajanud. Vahel pannud mesipuu maha ja vehkinud kahe käpaga, siis võtnud kandami jälle kaissu ja läinud edasi. Vanaisa vaadanud esiteks tükk aega seda nalja pealt, siis joosnud püssi järele. Seni kui ta kodus käis ja oma tulelukku laadis, kadus karu metsa.

Mõne päeva pärast pidanud ta siiski oma nahaga mesipuu eest maksma. Vanaisa teinud aeda puu otsa karulava, kus järgmisil õil valvamas käis. Ta teadis, et meest maiku saanud karu oma käiku lähemal ajal kordab. Mõne päeva pärast olnudki mesikäpp jälle jaol, siis vanamees põmmutanud ta maha.

Kord varahommikul olnud vanaisa metsas ja näinud tihniku äärel üksikut karupoega. „Mida

see kärupoeg siin üksi peaks komberdama?“ mõelnud vanaisa ja jäänud ootama, millal vana karu välja tuleb. Vanamees oodanud tükk aega, kuid vana ott pole nähtavale ilmunud.

„Olgu peale,“ mõelnud siis vanamees, „kui ei saa karu ennast, laseme poja.“ Ja põmmutanud püssi poja peale tühjaks. Haavatud kärupoeg teinud paar uperpalli ja hakanud siis haledasti kiunudes edasi komberdama.

Nüüd tulnud aga tihnikust vana ott ise välja, kõndinud kahel jalal ja nuusutanud õhku — olnud vaikne hommik ja püssirohusuits hajunud metsa all laiali nagu uduline. Vanaisa hoidunud puutüve taha ja hakanud värisevate kätega tulelukku laadima, löönud käega puusa peale — kas puss on kaasas, ja mõelnud: „Nüüd tuleb võitlus, mine või rinnutsi kokku.“

Karu haistnud ninaga siia ja sinna, pole aga vanameest puutüve taga märganud. Siis mõiranud täiest kõrist, nii et kogu mets kajanud, haaranud maast kännu ja virutanud sellega vastu kasetüve. Ja siis on haaranud haavatud poja kaenlasse ja kadunud tihnikusse. Kui vanaisa lõpuks oma tuleluku jälle laengusse sai, ei olnud enam mõtetki vihast karu taga ajama minna.

Vanaisa kõneles sageli ka põdrajahist, kuid nende üksikasjad on ta unustanud. Põdrad liikusid metsa all suurte karjadena, nii et puuksid aina raksusid. Olid uhked loomad ja vanaisa jutu järgi on põdrajaht ühel mehel sageli ohtlikumgi kui karujaht. Nüüd on põtru vähe, kuid neid ikkagi on.

Nii juteldes jõuamegi varsti teele välja, kus põõsastikus ootavad meie jalgrattad. Täname metsavahti teejuhatamise ning heade juttude eest ja lahkume.

AVINURME.

Vastu õhtut jõuame Avinurme — ring Alutaguse metsades on tehtud. Sõber kutsub mind ööseks enda juurde, et matkaringi otsad taas kokku ulatuksid, kuid ma eelistan ööbida kuski Avinurme talus. Lahkumisel on sõber veidi nukker, ta kurdab, et reisimine ja matkamine ta alati nukraks tegevat, mispärast — seda ei teadvat ta isegi. Tulevat mingisugused ebamäärased igatsused ja meeleolud, mida ta lähemalt ei oska analüüsida ega seletada, kuid millega kaasas käivat alati mingi reisunukrus.

„Kuid see ei takista mind kunagi järgmist reisu ette võtmast,“ lausub ta lõpuks. „Nähtavasti on mul vahete-vahel tarvidus matkanukruse järele. See sunnib mind sügiseti püssi selga võtma ja päevade kaupa metsas luusima; see ajab mind talvel suuskadel kihutama Muraka soole ja külastama üksikuid metsaperesid. Tahad, teeme tuleval suvel samasuguse ringi Pärnumaa metsades nagu tegime tänavu siin?“

Nii lahkudes jääbki — tuleval suvel sõidame Pärnumaa metsadesse.

* * *

*

Mida jääb mul Avinurmes veel näha ja vaadata? Avinurme metsad, sood, pakkteed ja metsakülad ei paku enam nähtu kõrval uut. Üldpilt Alutaguse kõrvenurgast mul nüüd on, Avinurmega lähem tutvumine võiks seda täiendada ainult väikeste üksikasjadega.

Väljaspool tuntakse Avinurme mehi osavate puunõumeistritena, nende puunõukoormad moodustavad veel praegugi igal Kesk- ja Põhja-Eesti laadal eri osakonna. Kuid nad ei valmista ainult puunõusid — on külasid, kus tehakse aina vokke, toole või regesid.

Viimasel ajal on nad ajakirjanduse kaudu veel erilise kuulsuse omandanud — neid peetakse üle Eesti kõige osavamateks metsakrattideks. Ja kiusatus on ka suur — tiku- ja vineerivabrikud maksavad haavapakkudest head hinda, oma kruntidel metsa ei kasva, kuna riigi metsades on nii hea lihaga haabu, et lõika nagu pekki.

Kohaliku tavaõiguse järgi ei peetud siin, nagu kogu kõrvenurgas üldse, paarkümmend aastat tagasi metsavargust sugugi varguseks. Metsa oli Jumal lasknud kasvada kõigile, igaüks võis sealt vabalt võtta kütte-, tarbe- või ehitusmaterjali. Äärmisel juhul peeti metsa selle külakonna omaks, kelle piirkonnas ta kasvas ja kelle tarbeid ta rahaldas.

Seda vaadet metsale aitas süvendada veel asjaolu, et siin oli palju kroonumetsi, kus metsavargaille nii teraselt näppude peale ei vaadatud kui mõisametsades. Arvatakse, et suurem osa puunõusid, mida Avinurme mehed aastakümnete

jooksul mööda maad laiali on vedanud, on tehtud materjalist, mis metsast võetakse „niisama“. Kuna metsade suhtes kehtis selline vaade, ei tahtnudki keegi, et talude kruntipanemisel talusid metsaga oleks varustatud. Mida teha metsapadrikuga, kui seda küla taga isegi küllalt!

Nüüd muidugi mõistetakse, et mets on eramand ja omanikuks võib olla ka riik, kuid vanast harjumusest on raske lahti saada ja kasuvõimalused hukutavad tagant. Viinalauas armastavat asjaosalised neist metsanäppamisist ja metsaametnikkude petmisist kõnelda ja nendega veidi hoobeldagi. Kuid see kõik ei kuulu minu reisuvestete piiridesse.

Avinurme alevik ei võta mind sugugi sõbraliikult vastu. Parajasti on metsatöölisel palgapäev ja sel puhul napsivõtmine käimas. Pood, kuhu asjatalituse pärast sisse astun, on lärmitsevaid mehi täis. Üks sassis peaga noormees ajab rinna ette ja hakkab minuga riidu norima: mis mees ma ka olen, kas mul raha on, kas võin „asuniku“ ühe hingega kinni visata, nii et silmigi ei pilguta?

Jätan noormehele seletamata, mis mees ma olen või kui palju mul raha on, ja väljun poest. Siin on mehed salkadena koos ja lärmas üle kogu alevi. Ühel on väga palju jõudu, teisel pole kunagi rahast puudu, aga kolmanda naine kodus on tulehark. Meestesalgast veidi maad eemal, takjapuhmaste taga löövad poisid oma lamenti ega taha suurtest meestest põrmugi maha jääda. Vahetpidamata rüüpad nad rusikast „vana valget“ ja kutsuvad teineteist „välja“.

Istun rattale ja sõidan alevist välja, et lähedal taludes öömaja otsida. Esimeses talus, kuhu sisse pöördun, ollakse kohe valmis mind vastu võtma, kuid sinna ma ei jää. Siingi on suur napsivõtmine käimas. Viis, kuus meest istuvad laua ümber, mütsid kuklas, ja kummutavad pudelit. Perenaine säristab pliidi ääres liha, kuid temagi samm kõigub, kui läheb laua juurde järjekordset napsi võtma. Meeste silmad on ähmased, keel pehme, nad ei küsi, kes ma olen ja mis asjas sõidan, kutsuvad lauda istuma ja pakuvad pudelit.

Mingisugusel ettekäändel lahkun talust ja lähen otsima uut ööbimispaika, mille viimaks leiangi Maetsma külas kehvas talus.

Peremees on lesk ja peab talu kahe tütre ja ühe pojaga. Tütred on tagasihoidlikud ja häbelikud, teevad oma õhtusi talitusi vaikides. Poeg aga, kuue- või seitsmeteistkümne-aastane noor-mees, on väga elav ja jutukas. Ma pean talle selgitama, kes ma olen, kus käisin ja kuhu lähen. Tema on Rakveres ja Tallinnas käinud, mujale linnadesse ei ole veel saanud, aga tahab küll kõik läbi käia. Tallinn on suur ja tore linn, nii uhked majad, et ei osanud ette aimatagi. Ookeaniaurikud on palju suuremad kui Peipsi laevad ja lodjad. Ja meri on hoopis teissugune kui Peipsi.

Kas ma välismaal olen käinud? Seal võib kõik hoopis isemoodi olla. Tema on raamatukogust lugenud „Maailma maid ja rahvaid“. Aga eks ole vist küll nii, et teistele paistab jälle meie maa olevat isesugune ja võõras. Ajalehe ja pil-

tide järgi ikka päris õiget ettekujutust ei saa, peab ise nägema.

Nii meie jutleme ühest ja teisest. Tütred hakkavad valmistama õhtusööki, kuna isa läheb hobust koplisse viima.

Kas siin talus ka puunõusid valmistatakse, hakkab pärima omalt poolt. Valmistatakse küll, aga nüüd ei ole aega, seda tööd tehakse talvel. Noormees näitab mulle tööpinki, millel ei ole midagi ühist tavalise hõovelpingiga. See on hariliku istepingi kõrgune, lõhe keskel. Noormees istub pingile, võtab seinalt voolmed, nurgast laua ja näitab, kuidas see töö käib.

„Aga vitsu voolitakse nii,“ seletab noormees ja kinnitab vitsa erilise seadeldise vahele, mida alt tallaga pingul saab hoida. „Nii nüüd liimeistriga tõmmatakse — näete, vitsa läbi ei lõika, paraja paksuse annab.“

Edasi viib ta mind õue ja näitab räästa alla kuivama pandud tarbepuid. Neid on kõik räästalused täis ja ma takseerin, et sellest materjalist saab mitu aastat puunõusid teha.

Noormees tõmbab mõned puud virnast välja ja näitab, kuidas nad lõhutud on — ikka puusüü ja kasvukeerdude järgi. Saetud laudadest puunõusid ei saa, siis kõmmeldaks iga laud isemoodi, kõik peab kirvega lõhkuma.

Nüüd tuleb vana peremees koplust tagasi, jääb meie juttu kuulatama ja täiendab poja seletusi. Toas näitab teisigi riistu, näitab, kuidas uurdekraavi tehakse ja lauad kokku pannakse. Kui isa jutt ja seletused liiga pikaks venivad,

Avinurme mees sarjakehasid valmistamas.

muutub poeg kärsituks ja ma märkan, et ta midagi uut tahaks algetada.

Pärast sööki küsibki minult väga saladuslikult:

„Kas te viiulit ka mängite?“

Kui selgub, et ei mängi, siis on poisil kahju küll. Aga kui ma tema mängu tahaksin kuulata? Hea meelega. Nüüd jookseb noorperemees aita, kus on ta suvine korter ja magamisase, toob sealt viuli ja hakkab mulle lugusid ette mängima. Loo lõpetanud, küsib ta minu käest iga kord:

„Mis tükk see oli? Kuidas meeldis?“

Kui ma tüki nime ei tea, naerab ta valjusti ning rõõmsalt ja küsib uuesti:

„Aga kuidas meeldis?“

Muidugi meeldis, ja noormees naerab jällegi. Ta on viulit õppinud juba koolipõlvest peale, õpetaja, hea mees, juhata. Nüüd mängib Kaitseliidu orkestris. Kui saaks linnas targemate õpetajate juures üle õppida, siis alles mängiks. Koolimajas on raadio, seal on ta mitu korda kuulnud toredat mängu. Raadio tahab temagi endale hankida, kui rahadega joonele saab.

Noormees on nii mängu- ja jutuhoos, et unustab kõik muu. Tagasihoidlikud õed käivad meelde tuletamas, et läheb ta ju homme Kaitseliidu laagrisse ja peaks nüüd asju korraldama.

„Ega mul olegi midagi korraldada,“ tõrjub muusikamees tagasi. „Munder on lõunast saadik korras ja nõöbid haljendatud, teie pange toit valmis. Ega seal suurt lähegi vaja, oleme kõik ühiskatlal.“

Magamisase valmistatakse mulle aita perepoja juurde. Ma pean veel palju noormehe küsimusi vastama ja tema jutte kuulama, enne kui uinume.

Kui järgmisel hommikul ärkan, on perepoeg ära, ta on juba varahommikul oma kompaniiga siirdunud laagriteele.

Mulle meeldib see erksa vaimuga ja huviküllane noormees. Tahaks pidada teda kogu kõrveala tõusva noorpõlve tüüpiliseks esindajaks. Ta tunneb kodukoha metsi ja soosaari, teab, kuidas puutoime järgi lõhkuda kuusepakke puunõude materjaliks, oskab puunõusidki valmistada, kuid loeb „Maailma maid ja rahvaid“,

tahab läbi käia kõik kodumaa linnad ja „maailma koju tuua“ raadio kaudu.

Täna lahket pererahvast öömaja eest, palun tervitada perepoega ja lahkun talust. Tahan külastada Lohusuud, siis siirduda läbi Peipsi rannakülade Juhan Liivi kodupaika Alatskivile ja sealt Tartu.

* * *

*

Enne Lohusuusse jõudmist peatun tee ääres, löön kaardi lahti ja jälgin veel kord läbimatkatud kohti. Mõõdan kaugusi kaardil ja leian, et läbikäidud paigad ei ole kuigi kaugel minu kodukohast. Ometi on nad mulle peaaegu võõraks jäänud kuni käesoleva matkani. Ja pean veel kord tõendama, et minu kodu silmade ees oli meri ja sinna vaadati, seljataha pilku ei pööratud. Soome linnu tunti rohkem kui Alutaguse kõrvekülasid, soomlaste hulgas oli rohkem sõpru ja häid tuttavaid kui sisemaa meeste hulgas. Need olid ainult kuuldused ja jutud, mis kõrvenurgast kodukohta ulatusid, kõrvenurga mehed käisid harva meil, meie sinna ei läinud, olgu siis harukorral maja ehituseks palke tooma, muud asja ei olnud.

Ma mõtlen, et peaks sinna Alutaguse metsaperedesse veel kord tagasi minema pikemaks ajaks, peaks nende olevikku ja veel rohkem minevikku sisse elama ja sellest omapärasest metsaelust suurema sünteesi andma. Peaks jälgima ühe metsapere elu tema esimesest asukast peale, oli siis see sajandite eest sinna asunud sõja-

põgenik või mõisaorjust vihkav kangekaelne teo-
poiss. Need pidid olema monumentaalsed kujud,
kes siin metsaüksinduses pea püsti ja selja sirgu
ajasid, uudismaad tegid ja karudega rinnutsi
kokku läksid. Kas leiaksime siit oma seitse venda
või uue Vargamäe?

Võib-olla peaks mõnest metsaperest enesest
tõusma mees, kes selle suure sünteesi, metsa-
pere eepose annaks?

LÄBI PEIPSI RANNAKÜLADE.

Peipsi rannakülad läbin kiirsõidul. Ei ole
mahti ega tahtmist neis pikemalt peatuda, olgu
siis, et mõnes võtan einet, palun juua või ajan
kaluriga mõne sõna juttu.

Mäletan poisikesepõlvest, et siit Peipsi ranna-
küladest käisid meil räbalakaupmehed, vaheta-
sid vanade räbalate vastu savikausse ja kruuse.
Mõni ostis ka vana rauda. Üks Antoni-nimeline
mees reisis alati oma naise Olgaga ja ööbis sageli
meil, seda peeti nagu kaubasõbraks. Öömaja ja
söögi eest raha muidugi ei võetud, aga Anton
kinkis emale savikausi, kuna Olga jagas meile,
lastele, savist piiluparte, mis sabaotsast puhudes
ja külje peal olevaid sõrmilisi tarvitades ime-
likku häält tegid. Neist piilupartidest ei piisa-
nudki Olga järgmise käiguni, enne tegime nad
katki või kaotasime ära. Vend lõhkus oma piilu
juba teisel, kolmandal päeval ära, et näha, mis
tal sees on, mis seda imelikku häält teeb.

Nad ei söönud kõiki meie toite, võtsid sageli oma toidupauna lahti. Paastu ajal nendele liha-toite ei pakutud, seda me teadsime, siis sõid nad ikka oma toitu või leppisid tee ja leivaga. Sellest pidasid nad kõvasti kinni. Isa austas nende usukombeid ja me ei tohtinud sel puhul oma imestust avaldada ega midagi küsida.

Sibula- ja sigurikaupmehed tulid ka siit Peipsi mailt. Meil kasvatati küll koduski sibulaid ja sigureid, kuid vene kaupmeestelt osteti ikka mõni nael lisaks. Talvel eksis mõni kala-kaupmees rannaküladesse. Neil olid isesugused vene moodi kalareed ja nad müüsid oma kalu karnitsaga, kuna meie oma ranna mehed räimi sadade viisi müüsid. Ega nende kaupa siin suurt ostetud. Kiisad ja ahvenad ei olnud meie maitse, meie kala oli räim. Mõni siiski ostis karnitsa või kaks ja pahandas pärast mitu päeva — selge luupuru.

Kui nüüd mõnd sellist vana kaupmeest kontakt! Kas peaks vana Anton oma Olgaga veel elama Mustvees?

Nii mõtteid mõlgutades jõuangi Lohusuusse, kus teen esimese peatuse. Rand on täis propsi- ja palgivirnu, parvetamine aga Avijõel on küll juba lõppenud. Lohusuu oli Rannapungerja kõrval tähtsaim Alutaguse sadam, siit kaudu viidi metsa välja. Nüüd on Avinurme jaam temale tähtsaks võistlejaks saanud.

Lohusuust peale läheb maantee kogu aja mööda randa. Ühel pool valge Peipsi, teisel pool madal rannamaa, tee ääres kehvad külakesed,

majad kobarasse tunginud tee äärde. Poolpaljad lapsed sulistavad rannas või mängivad teetolmus. Lapsi on neis külades palju, ja saab neist igale poole, jalgrattale kaasa jooksmata, möödakihutavat autot vaatama või kuurikatustele ronima.

Ühest külast sõidavad kalurid välja. Paadid on eemal vaiade küljes „reidil“, randa nad ei pääse madala vee tõttu. Mõni kalur kannab oma tarbed seljas paati, sulistades põlvini vees, teised viivad hobusega võrgud paatideni. Kui kõik valmis, päästetakse paadid vaiade küljest lahti ja heisatakse purjed — paatide laevastik sõidab välja.

Neil on oma väiksemad püügimeeskonnad ehk artellid, kuid välja sõidetakse kogu küllaga ühiselt — venelane on ühiskondlikum kui eestlane. Naised ja lapsedki on salkadena rannas mehi püügiretkele saatmas, ettevõtte on nähtavasti kõikide ühine asi. Isegi hall vanake on komberdanud randa ja istunud kivile teisi saatma.

Peatan ratta ja küsin vanamehelt:

„Kas ise enam kaasas ei käi?“

Vanamees heidab käega — kus tema, vanake, nüüd enam!

Ma tean, et sellised vanakesed armastavad vanu aegu kiita ja mälestusi heietada, seepärast juhingi jutu sinnapoole:

„Kas vanasti olid paremad püügiajad?“

Muidugi paremad, vanamehed leiavad alati, et nende ajad olid paremad ja mehed kangemad.

Siis olid alati võrgud kalu täis ja suitsutamishajud küdesid vahetpidamata. Peterburi ja Moskvasse saadeti paastuks Peipsi kalu. Kui ikka hea loomuse välja tõmbasid, siis võis küla mitu päeva praasnikut pidada. Nüüd on Peipsi tühi, või ei oska mehed kalu kätte saada. Nemad võtsid talviselgi püügil nii, et võrgud katkesid.

Kas ma tean, kuidas talvist püüki toimetatakse? Jää sisse raiutakse augud, pika latiga tõugatakse noot vee alla, ikka august auguni, siis tõmmatakse või veetakse noota jää all zelle tarvis raiutud suurema auguni, kust loomus välja võetakse. Vaat — on raske töö, käed külmetavad, ei tunnegi, kas nad sul on ihu küljes, aga kala tuleb.

Jätan vanamehe mälestusis ilutsema ja sõidan edasi. Ikka vasemal valge Peipsi, paremal madalad rannamaad. Järveseljale ilmub lodjapuri, tohutu suur ja kohutav nagu muinasjutulind.

*   *

*

Mustvee. Selle alevi nime esimene pool määrab ta üldilme — must. Must ja räpane ta on. Parajasti peetakse turgu, venelaste jutuvada ja mitmekordne sõim kostavad juba kaugele. Ma arvan, et siin peaks eestlasi ja venelasi asuma ligikaudu võrdselt, kuid turul vähemalt jäävad eestlased tagaplaanile ja varju, venelaste hääled kostavad üle. Kõvasti hõigates reklameerivad nad oma kaupa ja kutsuvad ostjaid ligi.

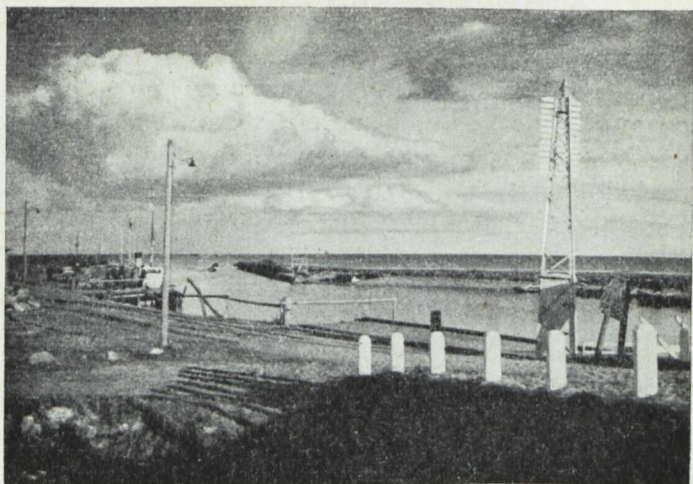

Paar kaubanaist tülitsevad kange sõimu saatel, sest üks on meelitanud ära teise ostja. Tülitsejaid piirab uudishimulikkude salk ja aitab kõrvalt, kes ühelt, kes teiselt poolt. Salkus juustega noormees istub vankriäärel, kõigutab jalgu ja krääksutab harmoonikat. Kellelgi on põrsas kotist lahti pääsenud ja püüab põgeneda noormehe vankri alla. Mees ei tee sellest väljagi, äigab korra jalaga ja mängib edasi. Põrsaomanik palub Kristuse nimel kõiki turulisi appi pöörast looma kinni püüdma. Poistesalk jooksebki püüdjaga kaasa, rohkem küll ilusa vaatemängu kui põrsa püüdmise pärast.

Kõik kaubad on pukkjalgedega laudadel lah-tiselt, olgu siis marjad, kurgid, kohupiim või liha. Aeg-ajalt haarab tuulehoog maast tolmu ja puistab sellega lauad üle. Teravat hobusesõnniku lehka hajub kõikjal. Siit turult küll ei tahaks toiduaineid osta.

Võtan pagari juurest paar saia ja pudeli mingisugust jooki ja sõidan edasi.

Olen väsinud ja tüdinud, sõidan küladest läbi, vaevalt lugedes teetulbalt küla nime. Rut-tan edasi, kuna silm püüab lennult üksikasju. Kuski tuleb naistesalk metsast mustikalt, rasked korvid õlal, huuled punetavas näos mustad. Tei-sal korjab naine kurke seelikuhõlma, ümisedes sentimentaalset lauluviisi. Ühe maja ees vemmeldab ema poissi, kes karjub nagu ratta peal. Väikemees on arvatavasti Peipsis oma riided märjaks teinud ja siis teetolmu püherdama läi-nud. Ema koorib poisi paljaks, annab oma lak-sud ära, siis pistab poisi tunni, et puhtaks pesta.

Mustvee sadam.

Poiss aina tõstab häält. Nüüd ma mõistan: see suur kisa ei ole mitte peksu pärast, peks ei tee mehele midagi, kisa on pesemise pärast. Üks õige mees võib enese alt kuni kõrvadeni märjaks teha, see ei tähenda midagi, aga pesemise vastu tuleb võidelda kõigest jõust.

Sealsamas Peipsi kaldal kõnnib viltuvajunud võrgukuuri ümber mehenäss, peab aru ja laiutab nõutult käsi. Mis viga on? Kevadel ajas Peipsi siia kaldale paari sülla kõrgused jäämäed kokku, need nihutasid kuuri paigast ära ja tõid siia, nüüd peaks nõu pidama ja mõtlema, kuidas kuuri endisele kohale tagasi saaks. Mina ei tea nõu anda, jätan käsi laiutava mehe sinna paika ja sõidan edasi.

Vene külad Peipsi ääres on kehvad, oma üld-
ilmes aga säilitanud palju venelist omapära.
Majad on enamasti otsaga tänava poole, akna-
raamid kaunististe ja nikerdistega. Tüse hoovi-
värav kuulub iga maja juurde. Ja enamasti kõik
majad on kuidagi viltu vajunud, üks ühele, teine
teisele poole. Näib, nagu oleks kogu küla veidi
purjus ja tantsiks tee ääres kasatšokki.

Kallaste kohal laaditakse suurt paati, mis
peab sõitma järvele Vasknarvast tulevale auri-
kule vastu. Järv on siin nagu mujalgi madal,
laev ei pääse randa, kõik kaubad tuleb maha laa-
dida ja peale võtta kaugel järvel, kuhu paadiga
vastu sõidetakse. Vaikse ilmaga ja vähese tuu-
lega käib see kergesti, suure tormiga aga ei saa
laevalt midagi maha võtta ega peale laadida.

Paati kantakse mustikakorve, kurgitünne ja
värskeid kurke. Naine võtab koormast seeliku-
hõlma värskeid kurke täis ja viib paati vitstest
korvi. Nähtavasti on selline kurgikandmise viis
siin üldine. Paat seisab kaldast tükk maad eemal,
kõik käigud sinna tuleb teha üle põlve vees
sulistades.

Kaubanaised ronivad oma kompsude ja kor-
vide kõrvale paati, mehed haaravad aerud ja
sõit algab. Kaugel järvel kohatakse aurikut. Saat-
jad jäävad kaldale ootama paadi tagasitulekut,
mina sõidan edasi.

* * *

*

Alatskivil teen pikema peatuse. See on Juhan
Liivi sünni- ja hilisemate aastate asupaik. Kogu
see ümbrus on Tuglase poolt läbi käidud samm-

Joh. Triefeldti foto.

Maja vene külas.

sammult, läbi uuritud ja kirjanduse kaudu kõigile tuttav. Me teame Tuglase järgi, et mets ei ole poisikese Juhani eest Peipsit varjanud ja hüüet „Kui seda metsa ees ei oleks!“ tuleb võtta poeetilise väljendusena. Siiski tahaks minna Juhan Liivi kasvukohta, istuda tee ääres ja vaadata, kas Peipsi valge pind paistab. Muidugi ei mõtlegi ma uurimisi Juhan Liivi kohta siin koha peal korrata, tahaks aga tabada maastiku ja olustiku üldpilti ning meeolu ja siis paralleele tõmmata haige luuletaja elu ja loomingu vahel.

Ja pean kohe alguses tunnistama, et selles suhtes on pettumus suur. Ei mingisugune asjaolu õigusta ütlemat, et just siin ja mitte mujal võis kasvada selline haige hingega prohvetlik luuletaja nagu oli Juhan Liiv. Niisama hästi oleks ta võinud üles kasvada kuski Läänemaa

rannakülas või linnaagulis. Tõsi küll, ta on oma juttudes kasutanud kodukoha motiive ja leidnud oma tegelaste algkujusidki siit, kuid tema luule olemus ja nägemuslik hing on pärit mujalt, tema enese haige hinge sügavusist, millele kitsa kodukoha mõju on olnud väga väike.

Selline on minu esimene mulje Juhan Liivi kodukohta külastades. Võib-olla eksin, Juhan Liivi lapsepõlvest kuni käesoleva ajani on kulanud palju aastaid, maastik on muutunud, olud muutunud, uus põlv inimesi üles kasvanud.

Kuid mul tuleb meelde, et maailmasõja ajal rändasin palju Ukrainas, nägin Dneprit, ja ma ei saanud tunnistamata jätta, et siis alles hakkasin Gogolit õieti mõistma, tema Dnepri kirjeldust, Ukraina öid ja flegmaatilisi väikevenelasi. Ometi on vahemaa tollesse aega palju suurem.

Samuti oli mul juhus veeta paar päeva Taganrogis, Tšehhovi sünni- ja kasvulinna. Mulle näis, et iga inimese näolt, kogu linna üldilmest võis näha seda resigneeritud maailmavalu, mis kajastub Tšehhovi töis. Ja taas pidin tunnistama: ainult siin ja mitte mujal võis sündida ja üles kasvada Tšehhov.

Umbes sama olen kogenud mõne eestigi kirjaniku kasvukohta külastades. Eks ole Tuglase maastikukirjeldused nii maalilised seepärast, et ta oma varajase lapsepõlve on veetnud maalilise Ahja jõe ümbruses. Või külastatagu kord Tammsaare kasvukohta! Kas ei hakka väljamaelt alla vaadates või soosilda mööda sammudes elama kogu vana Vargamäe, kogu ta elanikkude tungide, kirgede, otsimiste ja kahtlustega!

Tahad luuletajat mõista, mine ta kodukohta, ütleb rahva vanasõna. Juhan Liivi mõistmiseks ei anna ta kodukoht võtit.

Ma käin siiski kõik kohad läbi. Alatskivi surnuaial on luuletaja haud. Seda teab nüüd iga laps kätte juhatada, seda võib ilma juhatamatagi kergesti leida. „Teguri“ tööliste algatusel valmistatud mälestussammas paistab ristide vahelt kergesti silma. Selle ühel küljel on luuletaja reljeefkuju, teisel prohvetlik luuletis: „Kui tume veel kauaks ka sinu maa...“

Samba jalal on mitu närtsinud pärja. Väike tütarlaps tuleb minu juurde ja seletab, et need pärjad on koolide õpireisijate poolt toodud.

„Teie muidugi teate, et Juhan Liiv oli eesti luuletaja?“ pärib elavaloomuline tütarlaps edasi. „Seda teavad küll kõik, kooliraamatuis on palju tema laule. Ta oli Alatskivi mees. Ma deklameerisin koolis emadepäeval tema laulu „Emale“. Te muidugi teate seda ka?“

„Jah, tean. Aga kas seda tead, et teda elu ajal peeti surnuks?“ pärin tütarlapselt omakorda.

Seda tütarlaps ei tea. Aga seda teab küll, et ta oli haige ja pidas end kuningapojaks.

„Aga see on imelik küll,“ imestleb tütarlaps, „elujal peeti surnuks, nüüd teavad teda kõik. Kõik koolid, kes siia käivad, teavad, et tema haud on siin, toovad lilli ja loevad tema laule. Eks ole imelik — elujal ei teata, nüüd teatakse. Küllap ta hingel võib nüüd hea meel olla, kui seda näeb.“

Selle kohta ei tea ma midagi öelda, jätan tütarlapse surnuaiale seda elumõistatust lahendamata, ja lahkun.

Siinsamas lähedal on Alatskivi loss, mida luuletaja poisikesepõlves põõsaste vahelt võis piiluda ja imestella. Edasi külastan luuletaja lapsepõlvekodu ja paiku, kus ta võis käia ning liikuda. Kus on need künkad ja põõsad, kus ta üksi istus ja unistas, Peipsit vaatles ja oma igatsusi Peipsi taha saatis? Kes neid nüüd enam leiab, põõsad on suureks kasvanud, metsad maha võetud, ainult Peipsi valendab endiselt taevarannal. Me teame, et ta ei olnudki suure liikumistarbega laps, pigemini istus ta üksinda rukkis või mõne põõsa varjus ja laskis mõtteil lennata. Ometi pidi ta nendes paikades liikuma.

Küla Sokusoo liivikul — Kukulinn — tõeliselt Kitselinn ei ole muidugi enam endine, aga mahajäetud ning nukker paik ta on, kirjanduses elab edasi igatahes niikaua kui tuntakse Juhani Liivi ja nimetatakse tema nime. Ja kuhu me ka välja ei jõuaks, milliseid arenguteid ei käiks, — kaugele üle aegade ulatub siit Peipsi rannast võrsunud haige mehe nägemuslik luule.

Elu on lühike, luule igavene!

* *

*

Sõidan edasi, maantee läbib võrdlemisi tihedalt asustatud alad. Tee ääres külad, üksikud talud, viljapõllud ja niidud — kultuurmaastik kõikjal. Harva läbin mõne metsatuka, või ulatub sooserv tee ääreni, enamasti ikka põllud ja

niidud. Mulle näib, nagu oleksin olnud siit kaua ära ja viibinud pikka aega Alutaguse metsades. Kõik tundub võõrana nagu aastate järel kaugelt reisult tulles. Alutaguse metsaperedes igatsetakse metsast välja, siin ei ole metsi — kas ollakse siin õnnelikumad? Luuletaja Peipsi äärest ohkas: „Kui seda metsa ees ei oleks!“ Kuhu me tahame, kuhu kipume? Aeg-ajalt aga kutsub mingi atavistlik tung tagasi sinna metsa. Pöördusid praegugi ümber ja läheksid tagasi soosaarele, kus hõikavad öökullid ja ajavad juttu metsapuud.

Nii nukrutsen nagu Tudulinna sõbergi. Aga sõidan edasi, sõidan kiiresti edasi. On juba õõ, kui hakkavad paistma Tartu tornid.

Jõuab lõpule minu reis, mida alustasin poisikesepõlve kodust ja lõpetan praeguses tegevuspaigas.

1935.

VEOAUTOL LÄBI LÕUNA-EESTI

Mõni aasta tagasi korraldati selliseid „ekskursioone“ veoautodel sageli — kodumaa tundmaõppimiseks ja muidu lõbusõiduks, nii koolide kui ka muude gruppide poolt. Kuni kraaviajamised ja õnnetused muutusid nii sagedaks, et asi ära keelati. Kõik toimus väga lihtsalt: autoplatvormile paigutati pikad pingid, äärmised seljatugedega, keskmised ilma, ja pika redeli abil tuubiti autoplatvorm rahvast täis, külg külje vastu. Kui siis auto kihutama pistis, võisid kontide pörades kodumaa loodust vaadelda ja tolmu neelata. Vihma ajal võidi mingisuguse seadeldise abil autole peale tõmmata presentkate, mille all tundsid end nagu kotis.

Kuigi ma selliste „autoekskursioonide“ suhtes alati olen olnud skeptiline ja umbusklik, ometi otsustasin kord ühe niisuguse kaasa teha — peab ju tsivilisatsiooni saavutised ja hüved kordki läbi katsuma.

Niisiis: laupäeval kell kaksteist väljub Tartu maavalitsuse maja eest veoauto ekskursantidega — ringreisule läbi Lõuna-Eesti. Olen aegsasti kohal ja vaatan alul pealeistumise saginat kõrvalt.

Õpireisu juhiks on palutud noor magister, kes täidab ülikoolis mingisuguseid õppeülesandeid. Tal on jalas lühikesed kintspüksid ja pikad sukad, seljas paljude taskutega kuub ja peas sonimüts. Ka muu reisuvarustus on täielik: binokkel, päevapildiaparaat, kaardimapp, presendist seljakott, väga kunstlikult kokkupandav kepp ja palju muud, millele ma nime ei teagi anda. Ja mis peaasi: tal on sorav ning õpetlik jutt igal ajal võtta nagu varnast. Ta juhib pealeistumist ning asjade paigutamist ja õpetab daame, kuidas redelipulki mööda üles ronida — enne tuleb panna redelipulgale üks jalg, siis teine.

Ka muu reisuseltskond on küllaltki huvitav. Üks vanem daam hädaldab pingil istudeski: kas said kõik võileivad kaasa või ei saanud? Noor preili, kes on alles mõni minut enne sõitu õmblejalt kätte saanud oma reisudressi, kohendab ja seab seda vahetpidamata. Siis avab käekoti, vaatab peeglisse ja naeratab enesele vastu. Keegi kõvakübaraga härra palub tungivalt, et teda lubataks istuda ettepoole, kus vähem tolmu, tema kopsud ei kannatavat tolmu sees istumist välja.

Lõpuks saan ka mina kohakese taga pingiotsal. Nüüd hiivatakse redel autosse ja masin lüüakse käima.

Kivisilla võlvide all tõuseb meie juht püsti ja alustab oma juhtimisega:

„See on Emajõe kivisild, ehitatud Katriina II poolt aastal... aastaarv on seal peal. Sillavõlvi kohal on plaat ladinakeelse kirjaga:

Katariina, peata oma voolu... ei — jõgi, peata oma voolu, Katariina käsib...“

Meie muigame, magister jääb tõsiseks ja vabandab:

„Ma niisama... Minu ülesanne ei olegi ju teile linna tutvustada, vaid juhatusi anda õpi-
reisul.“

Neid juhatusi hakkamegi saama, kui Räpina teed mööda mõne kilomeetri oleme sõitnud. Kui tee ääres on lehtmetsa salk, siis öeldakse, et see on nüüd lehtpuumets, niisamuti näidatakse ka okasmetsa. Muidu aga konstateeritakse, et Tartu ümbrus on metsadest kaunis vaene.

Minu vastas istub härra, kes kogu tee nohisedes vaikib. Seevastu aga reageerib minu naaber igale nähtusele sõnaliselt. Mis silma eest mööda vilksatab, seda suu kohe kordab.

Kogu aja kuuleme märkusi:

„Näe, siin on puu tee ääres... varesed lendavad üle tee... see mees künnab juba kesa...“

Võnnu kirikust kihutame eemalt mööda, aga Ahja mõisas teab keegi näidata maja, kus ole-
vat sündinud kirjanik Tuglas. Juht laseb auto peatada, mõned ronivad maha ja käivad majake-
se ümber ringi ära. See on tavaline mõisateenija majake puude varjus. Maja näitaja teab veel jutustada, et Tuglase viiekümnenda sünnipäeva puhul tahetavat siia tahvel kinnitada kirjaniku sünnikoha ja -aja tähistamiseks, või kogu maja muinsuskaitse alla võtta, kuid kirjanik ise
olevat vastu: lastagu elul minna oma rada; kui iga tegelase sünnimaja muinsuskaitse alla võtta,

siis on kogu maa varsti varematega kaetud, uuele elule ei jäägi enam ruumi.

Mina mõtlen:

„Siit on siis pärit need ultramariin- ja violettvärvid, lahtirulluvad maastikud ja järved nagu hõbeliuad roheliste sametkallaste vahel...“

Siin ta siis kõndis poisikesena, imes muljeid, vaatas pilvi ning maastikku ja unistas. Ta on vist küll alati üksi olnud oma värvide ja loodusega, tal on vähe silma olnud inimeste vaatlemiseks. Ta pole vist kunagi kakelnudki teiste mõisapoistega.

Üht mõistan ma nüüd kindlasti: ma tean, miks looduse- ja maastikukirjeldused Tuglasel on nii maalilised. Ta on oma kodukoha maastiku maalidesse lapsena tugevasti sisse elanud. Varajase lapsepõlve muljed ja elamused on mehe hilisemas arengus määrava tähtsusega.

Sõidame edasi. Mõlemalt poolt teed jookseb kirev maastikukangas meile vastu ja meist mööda. Üksikasjad selles lennus tuhmuvad, venides teesuunas nagu pikemaks. Isegi kaugemate mäeküngaste ja metsasalude piirjooned ei saa kindlat kuju võttagi, pöörduvad küljega meie poole ja kihutavad mööda.

See tüütab ja väsitab reisijaid, isegi meie juht ei näita tee ääres asetsevaid esemeid ega nimeta nende nimesid. Hetkelist elevust reisu-seltskonnas loob mõni tühine pisiasi, olgu see siis autoga mõne aja võidu jooksev koer teeäärsest talust või vasikas koplis, kes autot peljates kohmakalt keksima hakkab.

Mõned reisijad püüavad kaardi järgi jälgida läbisõidetud teed, kaotavad aga sageli orienteerumisesemed, jõuavad meie sõidust ette või jäävad maha. Teised kirjutavad märkmikesse läbisõidetud külade ja kohtade nimesid või teevad muid märkusi. Minu naaber asetab suure bloknoodi põlvedele ja kirjutab sinna põruval autol suure vaevaga tähti vedades: „Kauksi kohal jooksis koer autoga võidu ja üks vasikas tee ääres koplis laskis sellist tirelit, et...“

Varsti kurdab keegi, et tal on janu, teisel olevat parem jalg surnud ja nüüd olevat selline tunne, nagu oleks kogu säär ja reis peenikesi nõõpnõelu täis tikitud. Uue dressiga preili näeb hämmastudes, et ikka rohkem ja rohkem tolmu koguneb tema riieteale, kuidas sa ka ei hoia. See ei takista teda aga aeg-ajalt käekotti avamast ja enese peegelpildile vastu naerata-mast.

* * *

*

Esimene suurem peatus on Leevaku veskis. Seda veskit tean juba poisikesepõlvest. Siin vist oli esimene linaketramisvabrik. Kodukohas levitati selle vabriku reklaamlehti ja korraldati ärides linade vastuvõtmist. Perenaised olid aga umbusklikud uue vabriku vastu, arvati nimelt, et uus vabrik ketrab rabadad niidid.

Nüüd külastan seda veskit esimest korda. Paari aasta eest oli siin suur tulikahju, osa ehitisi on praegu varemeis, osa on uuesti üles ehitatud. Linavabrikut pole aga enam uuesti ehitatud ega ehitatagi enam. Ei tasuvat.

Veskiomanik T-1 on meie tulek teada, ta on kogu reisukseltskonnale lasknud katta laua oma uues majas. Enne aga näitab veskit. See on nüüd moodne veski, püülivaltsidega ja muu uuendatud sisseseaduga. Kõrvalharuna töötavad villa- ja vatlaveski. Linavabrikut enam üles ei ehitata, rõhutab omanik veel kord.

Mind huvitab Võhandu jõgi, mida vana muinasusu järgi ei tohi ega saagi ohjendada inimese käsi. Tuleb meelde sellel ainel kirjutatud Aino Kallase „Pühajõe kättemaks“. Siin on ta ohjendatud, moodne betoonkonstruktsiooniga tamm paisutab vett, ja seda on veskil alati rohkem kui vaja.

„Kas Pühajõgi kätte ei maksa enda ohjendamist, kas ta tammi ära ei lõhu?“ küsin veskiomanikult.

„Seda küll mitte,“ vastab veskiomanik. „Vanadel jõududel pole uuemal ajal enam võimu. Või mine tea — ehk oli viimne suur tulikahju Pühajõe kättemaks. Kui aga jõudu oleks seda uskuda.“

Aga jõgi on ilus ja võimas, oma loogete ja maaliliste kallastega. Sügavamad kohad keerutavad virdu ja mustavad salapäraselt. Jah, seal võisid muistsed salapärased haldjad ja näkid küll asuda. Selle jõe peaks kord süstal läbi sõitma algusest lõpuni.

Järgmine peatus on Räpina alevis. Tullakse autost maha, vaadatakse kirikut, parki ja jalutatakse järve kaldal. Siin ja seal moodustatakse grupid ja tehakse ülesvõtteid — ilusa järve kaldal.

Võõpsust kihutatakse läbi, aeg jääb hiliseks, tahetakse õhtuks Petserisse jõuda, kus on ette nähtud öömaja. Jäävad seepärast nägemata kuulsad Võõpsu potisetud.

Ühes setu külas tehakse siiski pikem peatus. See on suur tänavküla, nagu tavaliselt setu külad. Kuid ta ei ole siiski enam tüüpiliselt endine. Hingemaade kaotamisega ja maade kruntimisega on alus pandud küla ümberkorraldamisele. Paljud perekonnad on oma majad külast välja viinud oma maalapile, teistel on see parajasti käsil. Ka ei vasta üksikehitised enam täpselt Eesti Rahva Muuseumis olevale setu tare tüübile, mis asjaolu tekitab meie juhile suuri pettumusi. Ta tõuseb autos püsti ja peab sissejuhatava kõne. Et nüüd, mu daamid ja härrad, näeme tüüpilist setu küla ja elamut. Lehmalaud on elamu ühel pool otsas, toas näeme kindlasti ahju puuvundamendil, pikad lavitsad käivad seinääärt mööda ja lapsehäll kõigub vibu otsas laes.

Kui aga autost maha tuleme ja esimesse setu majja sisse astume, pettuvad kõik. Lehmalaud ei ole elamu otsas, ahi ei ole puuvundamendil ja hällilapsi ega ka vibuga hälli ei olegi majas.

„Kuidas ei ole?“ pahandab juht pettunult ja katsub halvast olukorrast üle saada seletusega, et ei ole satutud tüüpilise setu juurde, peab mujale minema. Kui ta siis majas mõne aja on ümber kolanud, mõne eesriide taha vaadanud ja mõnd eset kergitanud, viib õpireisijate jõugu toast välja. Pererahvas on veidi heidutatud, poeb nurka ja jääb tusaseks. Mis

Potisetud.

saksad need on, kes tungivad rüsinal tuppä, kola-
vad siin ringi ja lärmitsevad kõva häälega?

Kuna teised lahkuvad majast, siirdudes puu-
vundamendiga ahju ja vibuga hälli otsima, jään
mina maha ja palun perepojalt juua. Noormees
toob vett ja püüab vabandada, et neil midagi
näidata ei olnud — vana kehv maja. Ma jätan
targu ütlemata, et see maja meie rahva tarvis
liiga uus ja hea oli, nad otsivad vanemat ja
kehvemat. Perepoeg seletab edasi, et varsti saa-
vad ehk nemadki parema maja, uue ehitus krund-
dil on käsil, seda siin ei maksa enam kohen-
dada, niikuinii tuleb külast välja minna.

Edasi selgub, et uus krunt ei ole kuigi suur,
hektaari viis, kuus, mitte rohkem. Ega need en-
disedki hingemaad suuremad olnud ja ega neid

kruntipanemisega venitada saanud. Esiteks oldi külas kruntipanemise vastu, aga nüüd ollakse leppinud — saad oma maalapi kätte, tee sellega, mis tahad.

Kuidas uue krundiga välja tullakse? Kehvalt küll, maad on ikkagi vähe, heinamaad ja karjamaad viletsad; peab talviste töödega lisa teenima, mõni läheb suvelgi külast välja lisa teenistust otsima. Ta jutustab seda siira avameelsusega laulvas setu murdes. Kui lahkun, siis vabandab veel kord, et siin vanas majas nii kehv on, uus saavat kindlasti parem.

Tänav on elu ja liikumist täis. Nad on siin palju seltskondlikumad kui suguvennad sisemaa üksiktaludes, seepärast on ka tänavaelul sootuks teine ilme. Siin seisavad kaks meest, kumbki toetub oma õuetarale, ja ajavad üle tänava juttu; sealt läheb naine veepaaridega, kuid paneb keset teed panged maha ja ajab naabrinaisega mõne sõna juttu. Salk uudishimulikke on kogunenud auto ümber, avaldab imestust ja peab aru. Naised on enamasti rahvariides, milles on küll juba õige palju linnariide sugemeid. Tütarlapsed kütavad aia ääres, pikad seelikud üle jalgade tõmmatud, ja vaatavad võõraid eemalt.

Nüüd tuleb ühe maja nurga tagant salk poisse, vemblad ja kaikad käes. Neil ei ole küll ühelgi enda järgi tehtud riidehilpu. Mõnel on seljas isa pintsak, mille varrukad ja hõlmad lohisevad mööda maad, teise püksid on küll tugevasti üles kääritud, kuid nad tikuvad ikkagi jalgu jääma või koguni jalast kaduma. Ühel väikesel mehel on peas nii suur kaabu, et ta seda

alalõpmata peab kergitama, kui selle ääre alt midagi tahab näha. Teisel on ilma nokata mütsipealagi, kuna kolmandal midagi peas ei ole, pleekinud juuksesalgud võivad end vabalt harjastena püsti ajada.

„Mis asju te siin ajate?“ küsin esimeselt, kes näib teiste ninamees olevat, kui salk minu kohale jõuab.

Poiss jääb seisma, ajab jalad harki ja vastab käriseva häälega puhtas kirjakeeles:

„Meie mängime Mahtra sõda. Soldatitele tegime praegu jalad alla, nüüd läheme teeme mõisa maatasa.“

Kuid mõis jääb meestel maatasa tegemata, meie veoauto köidab nende tähelepanu, selle ümber jäädakse seisma nagu üks mees. Laste vähesuse üle siin setu külas kurta ei või.

Varsti kogunevad auto ümber ka meie õpimeisijad, kes läksid otsima puuvundamendiga ahju ja vibuhälli. Kas nad sellised leidsid, jääb minu poolt küsimata.

Meie juht pärrib koolipreili järele, kes olevat tema tuttav. Kui selgub, et koolipreilit praegu kodus ei ole, palub juht teda tervitada, et magister see ja see, küllap ta siis juba teab. Siiski — ta jätab parem oma nimekaardi. Taskuraamatu vahelt pakist saadaksegi nimekaart ja antakse setu naisele, kes peab selle korralikult edasi toimetama.

Nüüd lüüakse autole jälle pörin sisse ja sõit läheb edasi mööda nukrat maastikku ja läbi kehvadest küladest. Siin ja seal põldudel ning

Joh. Triefeldti foto.

Vanad kabelid tee ääres.

tee ääres võib näha tulbakesi pühakupiltidega, kuna küla kaevu kohal on tingimata kabeliputka pühakupildiga ja õlilambiga. Kuivõrra sügav on usuelu siin sisuliselt, seda on raske öelda, kuid välismärke on palju. Kui sellisest palveputkast või pühakutulbast mööda minnakse, võetakse müts maha ja lüüakse rist ette.

On juba pime, kui jõuame Petserisse, kus saame öömaja koolimajas. Ühed hakkavad seadma magamisaset, kuna teised lubavad minna linna pummeldama. Ma tunnen seda seltskonda, see ei ole pummeldaja rahvas. Kuid võõrsil on mõnikord päris hea selline elumehe poos võtta, restoranis klaas õlut juua ja siis hoobelda: „Aga me seal pummeldasime!“

* * *

*

Järgmisel hommikul ärkan õige vara ja lähen kõndima linna ja linna ümbrusse. Siit sai küll läbi käidud sõja ajal, kuid siis oli olukord teine ja silm vaatas muud. Siis oli Petseri pigemini suur Vene küla kui linn. Eesti ajal on paljude endiste majahüttide asemele ehitatud moodsaid maju, endised lagedad väljad on planeeritud ja asustatud, tänavad korraldatud ja puisteedele alus pandud. Esinduslikuma osa linnast moodustavad Aia, Kiriku ja Tartu tänavad, kus asetsevad Kaitsemaleva maja, gümnaasiumi ja Eesti Panga hooned, luteri usu kirik ja kasarmud. Kuid nende pärast ei tulda Petserisse, tullakse selle vana Petseri pärast, mis asetseb kokkusurutuna Kamenka orus, tullakse kloostri pärast.

Väike linnake on veidi ajaga läbi käidud risti ja põiki. Hommikust turu- ja tänavaelu näha ei saa, sest on pühapäeva hommik ja kogu linnake puhkab pühapäevarahus. Kloostrisse minekuks on aeg varajane, seepärast teen ringi ümber kloostri müüri, imestelles selle tugevust, mis näib tänapäevalgi valmis olevat läänemaailma pealetungi vastu võtma. Kahe erineva maailma — ida ja lääne — piiril klooster seisabki. Ja mulle näib, et ta nende paksude müüride vahel, kokkusurutuna sügavasse orgu, asetseb rohkem kaitse- kui pealetungi positsioonil. Pühtitsa kloostri selle vastu näib rohkem pealetungipositsioon olevat, näib, nagu oleksid need kuppeltornid roninud kõrgele Kuremäe otsa selleks, et üle vaadata eesolevat maad ja tähistada kohta, kuhu astuda järgmine samm.

Siin on aga kõik vana ja alalhoidlik. Asjata

pole öelnud üks Petserimaad külastanud prantsuse teadlane, et kogu selle maa peaks panema klaaskupli alla ja alal hoidma — muuseumina.

Keskhommik läheneb. Juba avatakse siin ja seal ukсед, naised tulevad välja, panged käes, ja lähevad vee järele. Vett on Petseris vähe, majad on ilma kaevudeta. Linna äärel mäenõlvakul on allikas, püha kaev, kuhu vooritakse paaridega vee järele. Siirdun ühes naistega minagi sinna pühale kaevule. Sellegi kaevu kohal on palveputka, rist peal ja pühakupilt seinal. See on kaevukaitseja ja veeandja. Keset kabelit on neljakandiliste raketega kaev, kust käega ulatub vett ammutama.

Naistesalk seisab kaevu juures reas, igaüks lööb enne risti ette, alles siis täidab oma panged. Seisan kaevu ääres ja märkan, et vesi kaevus väheneb silmanähtavalt. Kui naistesalk on oma vee kätte saanud, jääb kaevu põhja õhuke veekiht.

Nüüd tuleb üksik naine kaevule, vaatab rakete äärelt alla ja näeb, et kaevupõhjas ainult veidi vett, kuid ta ei hakka hädaldama ega pahan-dama viibimise pärast.

„Hiljaks jäite — vesi on otsas,“ teen juttu.

Naine asetab rahulikult panged kaevu äärde maha, noogutab peaga pühakupildi poole ja vastab mulle:

„Pole viga, küll see vett annab.“

Siis heidab põlvili pildi ette, hakkab risti ette heitma ja pomisedes palvetama. Seisan kõrval ja vaatan vaikides pealt. Seda palvet näis vesi kaevus ootavatki — kui taas pilgu kaevu hei-

Joh. Triefeldti foto.

Naised tulevad veepaaridega Pühalt kaevult.

dan, on see juba pooleni vett täis. Veel mõni minut, ja kaev täitub ääreni. Naine saab oma vee, heidab tänuks veel pilgu pühakupildile, teeb ristimärgi ja lahkub.

Kuidas siin mitte uskuda, kui palve pühakupildi ees nii reaalseid ja käegakatsutavaid tagajärgi annab! Kas maksab siin veel juurelda ja targutada allika olemasolust ning maa-aluseist veesoontest!

Lahkun naise järel kaevult. Teel tulevad vastu uued veevõtjate salgad. Ma tean, esimesed neist saavad kohe oma panged täis, teised peavad ootama ja palvetama, kuni pühak kaevu uuesti täidab.

Kui linna tagasi jõuan, on meie õpireisijad juba jalul ja seaduvad grupiks, et minna kloostrit külastama. Kloostri värava ees on vastas sää-

saabastes ja habemesse kasvanud noor munk, kes on valmis meile kloostrit näitama ja juhiks olema.

Külastajad on kloostrile väikeseks tuluallikaks, seepärast nähakse neid meeeldi. Suured annetised, mida enamalt rikkad kaupmehed ja patused elumehed oma hinge päästmiseks kloostri- rile tegid, on ära jäänud täiesti. Praegu saab klooster tulusid ristikäikudest, raamatukauplusest, mesilast, pühaleivakeste-, küünla- ning kirikuveinitehastest ja külastajailt, kes vabatahtlikult annetavad kloostrile viiskümmend senti või rohkem.

Noor munk kõneleb päris head eesti keelt ja ta täidab oma juhiülesannet nagu kõik sellised juhid mujal maailmas: loeb iga eseme või värava juures vurinal päheõpitud seletuse ette. Tal on sageli tüdinud ilme näol ja ma olen kindel, et ta ei mõtlegi sellele, mida parajasti kõneleb.

Kõigepealt ütleb munk, et kloostrimüüri üldpikkus on 810 m, kõrgus 10 m ja paksus üle kahe meetri. Müüril on kaheksa torni, mille nimed meile ette loetakse nagu laulusalm. Väravaid on kloostriks kaks: ülemine Püha värav ja alumine Spasski värav.

Meid viiakse sisse Püha värava kaudu, kust ainult jalakäimine lubatud. Kohe paistavad silma kaks kirikut, Püha Nikolause ja Püha Mihhaili. Tee viib Nikolause kiriku võlvi alt läbi alla nn. Verisele teele, mille kohta munk seletab, et siin tapnud Vene tsaar Joann Julm kloostriülem Korneliuse. Vene-Liivi sõja ajal külasthanud tsaar kloostrit,

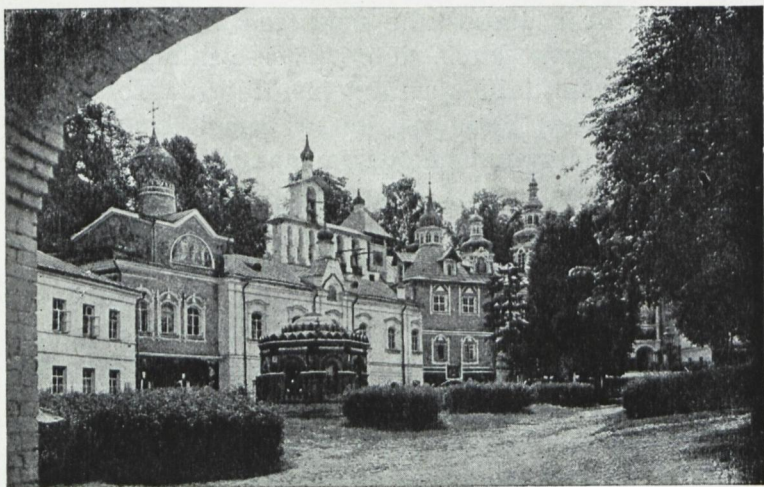
kloostriülem läinud talle seda teed mööda vastu. Tsaarile olevat kloostriülema peale mingisugune valekaebus esitatud, ja nüüd vastutulevat kloostriülemat nähes vallanud julma tsaari äge viha-hoog, ta haaranud mõõga ja tapnud vastutuleva kloostriülema, enne kui see teretuseks jõudis sõnagi lausuda. Sealsamas aga kahetsenud tsaar oma tegu, võtnud peata keha kätele ja kandnud kirikusse, kus kaua palvetanud ja pattu kahetsenud. Kloostriülema veri värvinud teed tapakohast kuni kirikuni, ja sellest ajast peale kut-sutavatki seda teed Veriseks teeks.

Seda teed mööda viib munk meid kloostri õuele, näitab tee ääres klaaskatte all asetsevat Anna Joannovna kingitud õuevankrit ja annab seletusi kloostri ehitiste ja asutiste kohta. Kloost-
ris on üldse seitse kirikut. Teenistusi peetakse iga päev ainult Uspenski peakirikus, teistes ainult teatavail kuudel või tähtpäevadel, ühes ei peeta üldse teenistust.

Edasi näidatakse meile kloostriülema elu-maja, munkade eluruume, majapidamishooneid ja kloostritehaseid. Igaühel on oma ajalugu ning pikk minevik. Ta on olnud suur asutis, laialdase majapidamisega ja erilise, kindlaskujunenud elu-korraldusega. Töö algab kloost-
ris iga päev kell viis hommikul ja käib läbi päeva kindla kava järgi töökodades, aias, karjatalitusel, põldudel ja mujal välistöödel. Hommikuti ja õhtuti on palveteenistused.

Nüüd viib munk meid õuenurka ja näitab püha kaevu, mille vett iga aasta mitu korda

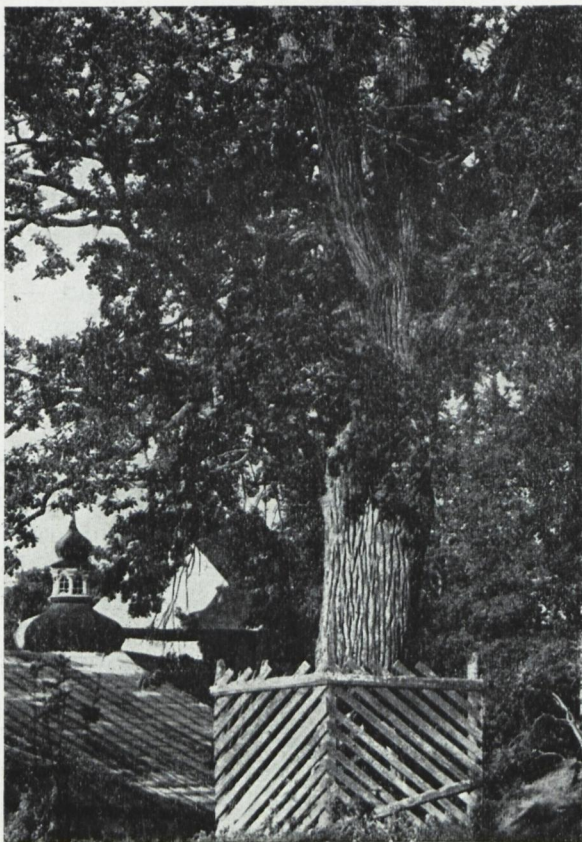

Petseri kloostri õu.

pühitsetakse. Usklikud arstivad selle veega haigusi. Ja munk teab nimetada paljusid, keda see vesi terveks teinud. Kaevu juurest siirdume Pühale mäele, kus kasvab püha tamm, piiratud väikese taraga. Tamme koor on käeulatuse kõrguselt ära kraabitud, usklikud on siitki koort ravimiseks viinud.

On alles varajane aeg, peakirikus käimas hommikune jumalateenistus. Munk palub meid mäel veidi istuda ja oodata, siis viib kirikusse.

Istume püha tamme alla ja hakkame küsitlema munka kloostrivendade elu ja tegevuse kohta. Ma mõtlen, et seda omapärast elu peaks mõne aja kaasa elama, siis mõistaks seda. Praegu ei saa aga kuidagi muljest lahti, et siin on tegemist rohkem muuseumiga kui eluga — täis üksin-

Püha tamm Petseri kloostri.

dushardust ja Jumalast osasaamist. Kas suudaksin üldse seda mõista? Kas suudaksin uskuda, et püha kaevu vesi, mida munk äsja näitas kloostriõuel, haigusi parandab ja püha tamme koor hambavalu ära võtab, kui seda närida? Mäletan, et maailmasõja ajal minuga teenis ühes roodus

vene ohvitser, kes kandis endaga alati kaasas pudelikest mingisuguse ravimiga, mis oli hoitud Kiievi kloostri pühaku jäänuseil ja õnnistatud püha munga poolt. Sellega ta arstis hambavalu ja muidki haigusi — ja sai alati abi. Kord küsisin ka mina oma haigele hambale seda rohtu. Ta andis küll, kuid arvas, et see mulle ei aita, ma ei suutvat uskuda. Ja ei aidanud ka, ma ei suutnud uskuda. Usk kõigutab mägesid — kui sellist usku oleks! Vähemalt praegu on see mulle küll võõras maailm. Ma hindan seda, kuid ei mõista. Ei saa ise kaasa minna, tervitan teiselt kaldalt.

Kas on olnud kõik kloostrielanikud ja mungad vagad jumalamehed või on nende hulgas olnud patuseid, kellest range kloostrikord jagu pole saanud? Mis ajas sellegi noormehe kloostrisse, kes istub meie keskel ja rahuliku, veidi tüdinud ilmega annab küsimusile vastuseid?

Aga kloostri algus ulatub tagasi kaugesse minevikku, XIV sajandisse. Millal seda mägesid, kus praegu istume, Pühaks mäeks hakati kutsuma, seda ei teatagi. Irboska kütid olevat esimestena kuulnud siit mäe ümbrusest metsadest salapärasest laulu. Hiljemini avastatud mäejalal koobas, milles asus munk Markus. Kuuldus erakmungast levis, tema juurde hakkas rahvast käima, otsides abi ihuhädadele ja lohutust patusele hingele. Teised tulid uudishimust aetuna erakut ja püha paika vaatama, levitades kuulduse pühast paigast kaugemale Venemaale. Kloostri rajajaks ja esimeseks kloostriülemaks sai preester Šosnik, kes mungaseisusse astudes võttis nimeks Joonas.

Tema hakkas mäe sisse esimest kirikut ehitama, mis sai valmis Jumalaema uinumispäevaks ja kannab selle järgi ka Uspenski kiriku nime.

Omapäraseks kujuks kloostri ajaloos oli energiline kloostriülem Kornelius, kes laskis kloostri ehitisi laiendada, kiskus ühe puukiriku maha ja ehitas selle asemele uue kivist, kuna Pihkvasse rajati tema ajal abiklooster. Oli käimas parajasti Vene-Liivi sõda. Kornelius laskis ordu alt vabanenud maadele eestlaste ja lätlaste tarvis ehitada uusi külasid, ehitada sinna kirikuid ja koole, kasutades kõiki võimalusi õigeusu levitamiseks.

Et kloostrit ordu vägede pealetungi vastu kaitseda, laskis ta ehitada kloostri ümber tugeva müüri, mis asjaolu saigi talle saatuslikuks. Kadedad pealekaebajad süüdistasid teda tsaari ees separatistlikes püüdeis ja kloostrit küllastades tappis julm tsaar ta esimeses vihahoos.

Suure Venemaa läänepiiri valvepostina on klooster edaspidigi sageli sõdade keerises ja kannatab piiramiste ning röövretkede all. Kord piiravad teda poolakad, kord rootslased. Ka tulikahjud tegid sageli laastamistööd. Viimast korda rüüstasid kloostrit enamlaste salgad, viisid ära karja, hobused ja muud inventari, kuna ajaloolise tähtsusega esemed olid peidetud ja jäid enamlastist puutumata.

Nii kloostri ajalugu peajoontes. Noor munk arvab, et Jumal on lasknud oma sulaste usu katsumiseks ning kinnitamiseks kloostril läbi elada palju häid ja kurje päevi. Kes kiusatusist ja

katsumisist kindlalt välja tulid, nende palk on taevas suur.

Nüüd tuleb teade, et võime minna kirikut küllastama. Meie vaatame ainult Uspenski peakirikut. See on mäe sisse kaevatud, seinad ja sambad on liivakivist, mis tugevuse saavutamiseks telliskividega vooderdatud. Kirik on poolpime ja oma hiilguses küllalt salapärane, täis hiilgavaid pühakujusid, mille hulgas mõnigi imetev. Neist võetakse mõned ristikäikudele kaasa. Jumalateenistus ei ole nähtavasti veel lõppenud, siin ja seal pomisetakse palveid ja loetakse evangeliumi. Põlvitajad teevad maani kummardusi ja heidavad vahetpidamata risti ette. Tasase häälega annab meie juht seletusi ja näitab haruldasi esemeid. On püüdnud ja halb siin liikuda turisti silmaga ja huviga nende palvetajate keskel. Kuid sellega ollakse nähtavasti harjunud, meist ei tehta väljagi.

Kirikust siirdume koobastesse, mille sissekäik asetseb peakiriku ja kellatorni vahel. Igaüks saab vahaküünla, mille tuhmil valgusel sammume maa-alustesse käikudesse. Tundub jahe dust, kuid rõskust ei ole, õhk on täiesti kuiv ning puhas. Neid käike on üldse seitse, nende kogupikkus teeb välja ligi 200 m, nad on küllalt laiad ja kõrged, võib takistamata liikuda. Puudutan mõnest kohast punakast liivakivist koopaseina, see on täiesti kuiv ja sile.

Kohe sissekäigu juures näitab teejuht meile esimese munga Markuse, kloostri asutaja Joonas ja selle abikaasa haudu. Iga haua juures peatub ta ja heidab risti ette. Siinsamas on ka munk

Laatsaruse haud, mille kohal seinal ripub raske raudkett raudristiga. See leiti pärast munga surma tema kaelast riiete alt, seletab munk, kaalub 11 kg. Kui kaua vaga vend seda risti oma liha suretamiseks kaelas kandis, seda ei tea keegi. Munk lausub haa kohal vastava piiblisalmi ja viib meid edasi. Näitab vanaaegse maa-aluse kiriku aset, mille seinal võib näha suitsu jälgi.

Edasi tulevad kloostriülemate, munkade, bojaaride, mõisnikkude, vürstide, sõdurite, teenijate ja nende eraisikute hauad, kes kloostriile mitmesuguseid teeneid üles näidanud. Viimasel ajal maetakse kloostrivendi ühishaudadesse, mis kaevatakse käikude seintesse kõrvalkäikudena. Nende täitumisel müüritakse käik kinni. Üks selline koobas on praegu lahti. Vahaküünla tuhmil valgusel näeme seal ridastikku ja pealistikku asetatud kirste. Siingi on õhk puhas, ei ole tunda vähematki kõdunemise lehka. Enamlased on mõned hauakoopad lahti lõhkunud, vististi otsisid sealt kloostri varandusi. Nüüd on need jälle kinni müüritud ja korda seatud.

Lõpuks külastame veel kloostri varakambrit ehk risnitsat ja raamatukogu. Risnitsa on suletud seitsme lukuga, sellekohaste määruste järgi peab iga luku võtmeid hoidma eri munk, seega on risnitsa võtmed seitsme munga käes. Kui meie sinna jõuame, on ukсед juba avatud, ma ei saa teada, kas käis iga munk oma lukku avamas, või kogus üks teiste käest võtmed ja avas nendega kõik seitse lukku.

Risnitsa on täielik muuseum. Siia on koondatud tsaaride, vürstide, bojaaride jt. haruldase-

mad kingitused, vanu kirikuriistu, teenistusriideid jm. Väärtuslikumad esemed on paigutatud klaasvitriinidesse, teised on laual ja ripuvad seintel. Siin on kaks palvevaipa, millest ühe on kinkinud Joann Julma abikaasa, teise Boris Godunov. Seesama Joann Julm, kes vihahoos tappis kloostrilema Korneliuse, on teinud kloostrile rikkalikke kingitusi ja andnud erilise kaitsekirja.

Raamatukogu ei ole enam nii täielik kui oli enne maailmasõda. Väärtuslikumad käsikirjad, kroonikad ja tsaaride graamotad on sõja ajal viidud Pihkvasse, Moskvasse ja Peterburisse, kust neid tagasi pole saadud. Kloostriülem Korneliuse kirjutatud kroonikast on siiski täpne ära-kiri koha peal olemas, seda näidatakse meile teiste hulgast eraldi.

Mind ei huvita raamatukogu ega risnitsa üksikesemed, ma püüan väljapanekute kaudu üldiselt haarata seda inimest, kes eri ajajärkude püüdeid ja tungisid kandis, rõõmutses ja kannatas. Kas ei ole inimene oma põhiolemuselt jäänud ikka samaks — igavesti otsijaks ja eksijaks, võimuahnitsejaks ja selle all kannatajaks? Ainult eluvormid on aegade jooksul muutunud.

* * *

Lõuna paiku sõidame edasi Vana-Irboskasse.

Irboska, vene keeli Izborsk — see on vana tuttav nimi juba koolipõlvest, siit sai Vabadussõjagi ajal mitu korda läbi käia. Koolipõlves õppisime: „Ja venelased saatsid saadikud var-

Joh. Triefeldti foto.

Irboska kantsivaremed.

jaagide maale ja ütlesid: „Meie maa on suur ja rikas, aga korda selles ei ole, tulge meid valitsema ja valdama.“ Siis tulid kolm venda, Rjurik, Sineus ja Truvor. Rjurik hakkas valitsema Novgorodis, Sineus — Beloozerskis ja Truvor — Izborskis.“ Nii õpiti koolipõlves, ja need sõnad vanapärasest vene keeles on peas tänapäevani.

Vabadussõja ajal löödi Irboska ümbruses mõnigi lahing. Viimsed kaevikud olid Podgramje, Senno ja Teševitsi liinil. Siit, Pihkva—Riia kivi- teed mööda tuli ühel sügisõhtul läbi Vene rahu- saatkond viiel autol. Meie võtsime nad vastu ja saatsime Senno kaudu staapi.

Nüüd on Vabadussõja-aegsed kaevikud osalt kinni aetud, osalt ise kokku vajunud, kuna kinni- varisenud mürsuaukudes kasvab rohi. Piiriäärne venelanegi on muutunud. Ta tarvitab oma vene-

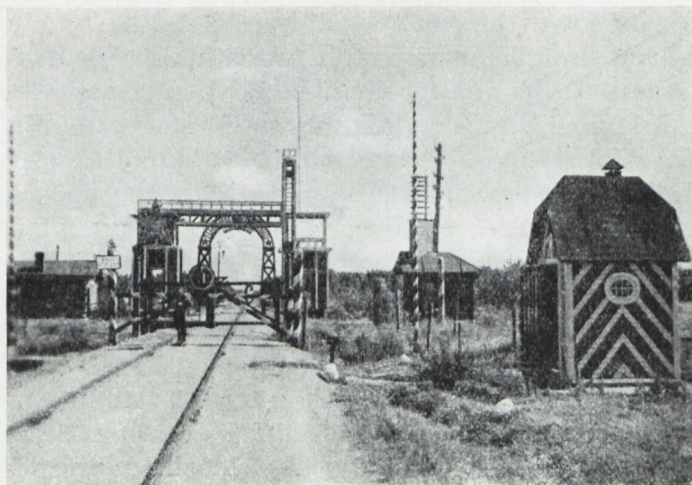

keelses kõnes eestikeelseid oskussõnu ja ametiasutuste nimetusi, nagu tarvitasime meie venekeelseid vanal tsaariajal. Hingemaade kruntipanemine hävitab endise külakommunismi ja viib üksikud perekonnad külast välja. Uued ehitised ei ole enam tüüpilised poolteistkordsed vene talumajad, otsaga vastu tänavat, vaid sama laadi ehitised nagu meiegi asunikel oma krundi keskel.

Meie auto peatub kindlustise varemete lähedal, kust siirdutakse jala kindlustisse. Vanast, pärimuste järgi Truvori Irboskast ei ole muud järel kui vall ja kraav Gorodištše mäel. Seal samas kirikukalmistul näidatakse küngast, mis olevat vürst Truvori haud.

Uus kindlustis on ehitatud a. 1330 veidi eemale mäekünkale. Selle varemehed on säilinud kaunis tervetena, kaheksast esialgses tornist on praegu järel kuus. Põhja- ja Lõuna-värv oma kahekordsete müürijäänuste ja mullast kaitsevallidega on eraldatavad praegugi. See Vene valvepost läänepiiril on oma ehituslaadilt hoopis midagi muud kui meie ordu- ja piiskopilossid. Sellelaadilisi kindlustisi olen näinud Novgorodis, Kaasanis ja isegi Astrahanis. See on juba Venemaa, siit löödi tagasi ordu laiutamiskatsed, see tahtis olla baasiks edasitungile läände. Iseseisev Eesti on oma piiri edasi nihutanud ja tolle vana valveposti — nüüd juba muuseumiesemena — enda kätte jätnud.

Pihkva—Riia maanteed mööda sõidame Vene piirini. Sinna ei pääse praegu vabalt, peab piirivalvepunktist loa nõutama. Allohvitser sõidab

Vene piiril.

kaasa ja hoiatab, et traataiale üle 20 m ei lähenetaks.

Kord sõitsime sedasama teed mööda ilma takistusteta Pihkvasse ning kaugemalegi ja laulsime, et meie maa piiridesse kuuluvad Pihkva linn ja Dvinsk ja Riia. Nüüd on siin kahekordne traataed, kummalgi pool erapooletut maariba, valtapuud on maha lastud ja piirivalvurid peavad vahti. Meie seltskonnast hüütakse üle traataia tervitusi vene piirivalvurile ja küsitakse: „Kak poživajete?“ — kuidas käsi käib. Meie allohvitser teatab, et naaberriigi piirivalvuriga kõnelemine on keelatud. Seda keeldu pole vajagi, vene piirivalvur ei vaatagi meie poole ega vasta meie hüüetele musta ega valget.

Aga huvitav oleks küll minna teisele poole piiriaeda ja käia samu radu, mida käidi Vabadussõja ajal. Nii mõnigi moment tuleb praegugi selgesti meelde, nii mõnigi maastik püsib nüüdki elavalt silmade ees. Kas või rukkipõllu veer Košeljahha jaama taga, põlluvagu ja põõsas heinamaal. Seal põlluveerel lamasime, kui ühelt poolt tungis peale soomusrong „Trotski“, teiselt poolt soomusauto. Mürsud lõhkesid meie peade kohal, ees ja taga. Siis tuli meie soomusrong, ja vaenlane löödi tagasi. Aga mõnigi hea sõjaseltsimees jättis sinna oma elu, mõnigi kanti haavatuna sanitaarrongile. Nüüd tahaks veel kord näha seda rukkipõlluveert, vagu ja põõsast. Kuid kindlasti ei ole neid enam. Põõsast on ehk saanud puu ja hingemaa rukkipõllu-ribadel on kolhoosi traktor ammugi täis kündnud endised vaod ja mürsuaugud.

Sõidame tagasi. Nöörsirge Pihkva—Riia maantee, kehv maastik ja vaesed vene külad. Aga kuppelkirikuid on tihedalt, redelristiga kabeleid ja pühakujusid põldudel tulpade küljes. Tuleb taas meelde Petseri kaevul palvetav naine ja pühakutulbast mõõduv poisike, kes südilt ristimärki ette heitis. Siin Petserimaal valitseb veel Jumal, siin on usk tähtis tegur inimeste elus. Kuid leiba on raskem hankida kui sisemaal, maa-lapid on väikesed, pere suur, kõrvalteenistust vähe. Nii kurtsid kõik.

Kuid elatakse siiski nagu linnukesed oksal. Kui on, siis sööme ja lõbutseme, küll Jumal muretseb homse eest. Kui ta Petseri naise palve peale vett kaevu lisab, miks ei peaks ta siis leiba

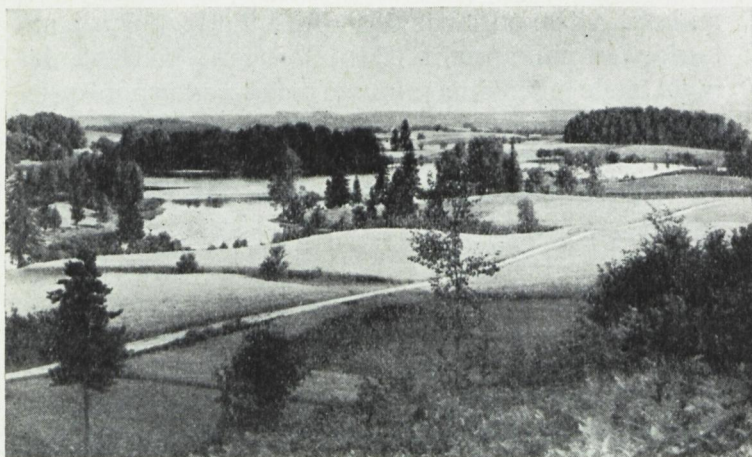
andma. Nitševoo, avos dast Boženka — pole viga, küllap Jumal annab! Kahju, et mul jääb nägemata selle maa eluavalduste kaks vastaspoolt — patune guljanje ja pattukahetsev ristikäik. Ma usun, nad anduvad ühesuguse naiivse siirameel-susega patule kui ka selle kahetsemisele.

* * *

Vastseliina linnusevaremeil teeme peatuse. See linnus oli omal ajal piirikindlustiseks pealetungiva Venemaa vastu ja baasiks ordu ja piiskoppide ekspansioonipüüdeile. Nüüd on ta varemeis. Venemaa kaubatee käis siit kaudu ja lossi ümber tekkis alevik, mis oli rikkam ja suurem kui paljud praegused linnad tol ajal; nüüd ei ole sellest enam jälgegi. Imelikult kombineerib ajalugu jõudude vahekordi ja muudab kohtade tähtsust. Kas võisid võimukad piiskopid ja uhked toomhärрад seda aimata, et nende tööst ja püüdeist jäävad järele ainult varemed? Kas võisid sellest undki näha, et põlatud mittesaksad kord jälle oma maad ise valitsevad? Kui saaks manada esile minevikku ja näidata endisile võimukandjaile praegust aega!

Aga linnus on olnud omal ajal suur ning tugev ja asupaik strateegiliselt soodus: mäekün-gas, millel linnus asetses, on küllalt kõrge ja tungib jõe lookesse, mis teda kolmest küljest loomuliku vallikraavina kaitses, ainult ühte külge oli vaja kaevata kraav. Ta võis siit valitseda kaubateed ja kaitseda piiri.

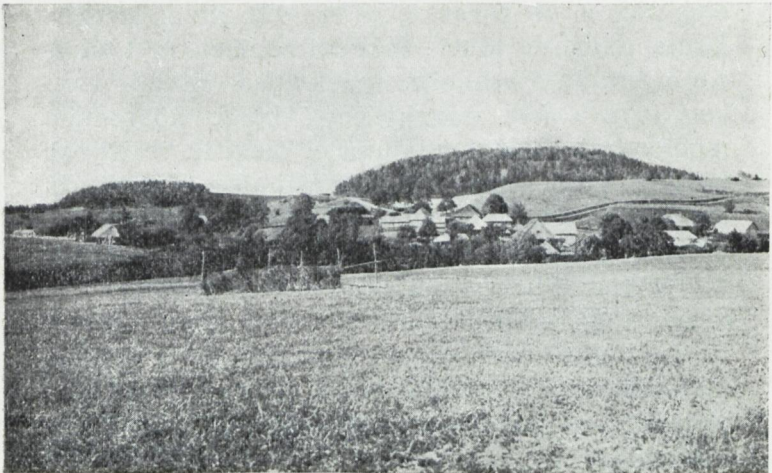
Meie reisuseltskond puhkab mäekülgedel ja võtab einet. Kui edasi sõidame, hakkab avalduma

Haanja maastik.

väsimuse ja tüdimuse märke. Ei heideta omavahel nalja ega kuulata juhi seletusi, hakatakse koguni isekeskis nääklema. Kellel on kitsas istuda, kellele naaber tungib oma kompsudega nii peale, et kuku või autost välja. Ei panda enam tähele maastikkugi, mille vastu alul tunti nii suurt huvi. Reisujuht näeb, et tema seletused jooksevad kõik tühja, ja vaikib. Minu naaber ei reageeri enam igale nähtusele, kohendab end rahutult istmel ja kehitab vahetpidamata õlgu.

Vastseliinast peale muutub maastik üha rahutumaks ja hakkab veidihaaval tõusma. Auto pöristab ühest mäest üles ja liugleb teisest alla. Vahetpidamata kihutab mäekupleid meist mööda, kuid ikka uusi ja uusi kerkib silmapiirile. Siin metsatukk mäekühmal, seal segaminipaisatud majakestega sumbküla mäekuplite vahel, kol-

Suur-Munamägi.

lakad ja rohelised põlluruudud, — kõik kihutavad aina mööda, mööda. Kuski vilksatab järveselg, valendab jõepael, hall teelint — juba kaovad needki.

Tahaks mõnes kohas veidi rohkem peatuda ja vaadelda neid tujukaid pinnavorme, kuid enamus ei nõustu sellega. Mis siin siis ikka on — eks neid Lõuna-Eesti mäekupleid ja seljakuid tunta ja teata muidugi. Keegi on siit mitu korda läbi sõitnud, keegi kauemat aega elanud — puha tuttav asi. Ja hiljaks hakkab jääma, saaks valgevarus Tartu.

Munamäel on peatus. Ühed on siin ennemalt käinud, ei viitsi enam üles ronida, vaid jäävad autosse istuma või tee äärde pikutama, teised ei pane mäkkeronimise vaeva paljuks ja lähevad

üles. See ei olegi raske, lai tee viib libamisi üles. Mulle näib, et tõus Väike-Munamäele või ülesronimine Põhjaranniku paekaldast nõuab rohkem vaeva kui minek Eesti kõige kõrgemale mäele. Ja eemalt vaadatuna ei olegi ta relatiivne kõrgus kuigi suur, silmaga mõõtes oleks teda teiste endasuguste hulgas raske pidada kõige kõrgemaks mäeks. Ta äärjooned on pehmed ja kogumulje romantiliselt magus. Ma nimetaksin teda ärkamisaja mäeks. Mulle näib, et kogu Lõuna-Eesti loodus on maaliliselt romantiline ja pehme, kuna Põhja-Eesti pankrannik oma sügavate jõeorgudega mõjub hoopis kargemalt ja monumentaalsemalt.

Mäetipul vaatetorni tõusnud, ulatub silm kaugele üle mäekuplite, põllulappide ja niitude. Mitu kirikutorni võib siit ära lugeda ja keegi arvab nägevät Pihkva torne. Mulle aga tundub, et avarus ei olegi siin suur. Kaugemad mäekuplid näivad üksteise taha kägarduvat, kuna silmapiir upub tolmu ja põuauttu.

Reisukaaslased on siiski vaimustatud. See on ikkagi meie kõrgeim mägi, sellest on nii palju kirjutatud ja lauldud, ja kui üldine arvamine ütleb, et vaade on siit ilus, siis oleks ülbe teisiti mõelda ja arvata. „Kas tunned maad, mis Peipsi piirilt...“ on sobiv siin laulda, ja seda me teemegi.

Edasi läheb sõit Rõuge järvedele. See on vist tüüpilisemalt maaliline Lõuna-Eesti maastik. Mida mujal võib näha laialipillatuna, on siin kõik koondatud vähesele maa-alale. Siin on maalilisi künkaid ja metsasalusid, hõbedaselt läikivaid järvi ja looklev jõeke; taeva all valged

pilvekoonlad, mis järvede sügavuses vastu peegelduvad. Aga üle kõige levib idülliline rahu.

Ülejäänud osa teest kihutame läbi ühe väikese peatusega Tilleorus, kus siiski enam kui pooled reisijad autosse jäävad, kuna teised paar kilomeetrit jala mööda orgu matkavad.

Ollakse väsinud kiiresti möödakihutavat maastikukangast nägemast ja tüdinud üksteise seltskonnastki. Kõik vaikivad omaette, keegi ei märgi enam taskuraamatusse läbisõidetud kohtade nimesid ega jälgi teed kaardi järgi.

Ma arvan, et liikumistempo ja tehnika on inimese vastuvõtuvõimest ja närvidest kaugele ette jõudnud.

On juba hilisõhtu, kui jõuame Tartu.

1934.

SISU.

Pühajärvele	5
Kaluritega Uhtju saarele	25
Kundast Suursaarele	39
Alutaguse metsades	70
Alustan reisu	70
Tallinn—Narva maanteel ja Põhjarannikul	74
Põlevkivikaevandused ja õlivabrikud	89
Kuremäe kloostri	98
Iisaku kaudu Rannapungerjale	104
Tudulinna	116
Oonurme	130
Metsatalus	138
Peresaare	150
Tudu	161
Veel üks erak	166
Käik põlismetsa	176
Avinurme	188
Läbi Peipsi rannakülade	196
Veoautol läbi Lõuna-Eesti	208

395.556⁵²
13523

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00075894 2